

Приповетке: књига IX, 1939.

Садржај

Страх

Прича непознатог човека

Добри људи

Женско царство

Ветрогоња

Црни монах

Рочилдова виолина

821.161.

1-32

А.П. ЧЕХОВ

**САБРАНА
ДЕЛА**

I 882

А. П. ЧЕХОВ

САБРАНА ДЕЛА У 14 КЊИГА

УРЕДНИК

М. М. ПЕШИЋ

ИЗДАЊЕ, ШТАМПА И ПОВЕЗ
ИЗДАВАЧКОГ ПРЕДУЗЕЋА

НАРОДНА ПРОСВЕТА

БЕОГРАД

1939

ms. sp. 107

А. П. ЧЕХОВ

САБРАНА ДЕЛА

КЊИГА IX

ЗА ШТАМПУ ПРИРЕДИО
М. М. ПЕШИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

MG.

ПРИПОВЕТКЕ

POKLON

„ФИН“

СРПСКО ПОВЛАШЋЕНО ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ
за финансијску службу, законодавство и науку

Београд, Обилићев Венац 30

Телефон 23-150

С РУСКОГ ПРЕВЕО

М. М. ПЕШИЋ

НАРОДНА ПРОСВЕТА — БЕОГРАД

3M

инв.бр.
28438

САДРЖАЈ

	Стр.
Страх	9
Прича непознатог човека	26
Добри људи	133
Женско царство	149
Ветрогоња	203
Црни монах	239
Рочилдова виолина	287

Приповетке

СТРАХ

(Прича мога пријатеља)

Димитрије Петровић Сиљин свршио је универзитет и служио је у Петрограду. Али у својој тридесетој години он напусти службу и поче се бавити економијом на селу. Она му није ишла рђаво, па ипак ми је изгледало да тај посао није за њега и да би паметније урадио да се опет врати у Петроград. Кад би ме, преплануо, сив од прашине, измучен радом, дочекивао пред вратима или крај улаза и после се за вечером савлађивао да не дрема, и жена га као дете водила на спавање, или кад би он, успевши да не дрема, почињао својим меким, топлим, чисто молећивим гласом излагати своје лепе мисли, видео сам тада у њему не привредника, нити агронома, већ само измученог човека, и би ми јасно да му никаква привреда не треба већ само да прође дан — и хвала Богу.

Волео сам да га посећујем, а некад и да останем у гостима на његовом имању по два, по три дана. Волео сам и његову кућу, и парк, и велики воћњак, и речицу, и његову филозофију, мало млитаву, околишну, али јасну. Изгледа да сам и њега волео, ма да то не могу поуздано рећи, јер се ни данас још не

могу снаћи у својим некадањим осећањима. То беше паметан, добродушан, нимало досадан и, искрен човек, али памтим врло добро, да кад ми је пове-
равао своје скривене тајне и називао наше односе пријатељством, да ме је то непријатно дирало и да сам се незгодно осећао. У његовом пријатељству према мени беше нечега нелагодног, тегобног, и во-
лео сам кудикамо више најобичније пријатељске односе.

Ствар је у томе, да се мени необично допадала његова жена, Марија Сергијевна. Не бејаш заљубљен у њу, али ми се свиђало њено лице, очи, глас, ход; тешко ми беше кад је дуго не видим, и моја уобра-
зиља у то време никога није тако радо замишљала, као ту младу, лепу и отмену жену. Према њој ни-
сам имао никаквих нарочитих намера и ни о чему нисам сањао, али некако увек кад смо остајали на-
само, сећао сам се да ме њен муж сматра за при-
јатеља и бивало ми је незгодно. Кад би свирала на клавиру моје најомиљеније партије или причала ми нешто интересантно, са задовољством сам је слу-
шао, и истовремено ко зна зашто увлачила се у мо-
ју главу мисао о томе, да она воли свога мужа, да је он мој пријатељ, да ме и она као таквог сматра, и моје расположење кварило се, и ја сам постајао млитав, неспретан и досадан. Она је опажала ту промену и обично је говорила:

— Досадно вам је без вашег пријатеља. Треба послати по њега у поље.

А кад је долазио Димитрије Петровић, говори-
ла би:

— Па, ето, дошао је сад ваш пријатељ. Радуј-
те се.

Тако је то трајало годину и по дана.

Једном приликом, једне јулске недеље, ја и Ди-
митрије Петровић, из дуга времена, пођосмо у ве-
лико село Клушино да купимо хладних јела за ве-
черу. Док смо обилазили радње, зађе сунце и паде
вече, оно вече, које ја, заиста, нећу заборавити ни-
кад у животу. Купивши сира, налик на сапун, и као
камен тврде саламе, које су мирисале на катран,
одосмо у крчму да питамо има ли пива. Наш кочи-
јаш се одвезе у ковачницу да поткује коње, и ре-
космо му да ћемо га чекати код цркве. Ишли смо,
причали, смејали се својој куповини, док нас је
ћутке и тајанствена изгледа, као ухода, пратио чо-
век, који има код нас у срезу прилично необичан
надимак: Четрдесет Мученика.

Овај човек, звани Четрдесет Мученика, није био
нико други до Гаврило Сјеверов, или просто Га-
врјушка, који је служио извесно време код мене као
лакеј и кога сам отпустио због пијанства. Служио
је и код Димитрија Петровића, па га је и он отпу-
стио због те исте мане. То беше древна пијаница,
и уопште сва му судбина беше пијана и исто тако
развратна као и он што је. Отац му је био свеште-
ник, а мајка племићкиња, дакле, по рођењу припа-
дао је привилегованом сталежу, али маколико да
сам се уносио у његово испијено, понизно, увек зно-
јаво лице, у његову риђу већ прогрушану браду, у
бедни поцепани капут и црвену непотпасану кошу-
љу, никако не могадох наћи чак ни трага од онога
што се код нас у свакодневном животу зове приви-
легије.

Он је називао себе образованим човеком и причао да је учио духовну школу, коју није свршио, јер га отпустише због пушења; затим је певао у архиерејском хору и две године живео у манастиру, одакле га такође отпустише, али сад не због пушења већ због „слабости“. Он је прокрстарио пешице две губерније, подносио ко зна зашто молбе у духовне судове и разна надлештва, и четири пута био под судом. Најзад, задржавши се у нашем срезу, служио је као лакеј, шумар, дресер, црквењак, оженио се развратном удовицом-куварицом, утонуо је у распусни живот и тако се сродио са својим ђубретом и блатом, да је већ и сам говорио о своме привилегованом пореклу с неким неповерењем, као о некаквој бајци. У време о коме је реч, он је главрњао без службе, издајући се за штројача и ловца, док му се жена изгубила негде без трага.

Из крчме пођосмо цркви и седосмо на паперту у очекивању кочијаша. Четрдесет Мученика застаде мало даље, и принесе шаку устима, да се пристojно накашље у њу, кад затреба. Било је већ мрачно; јако се осећала вечерња влага и месец се спремао да изгреје. На чистом, звезданом небу беше само два облака и управо, изнад нас: већи и мањи; и они усамљени, као мајка и дете, трчали су један за другим на ону страну, где је догоревала вечерња румен.

— Диван је данас дан, — рече Димитрије Петровић.

— До неописаности... сложи се Четрдесет Мученика и пристojно се накашља у шаку. — Откуда то ви, Димитрије Петровићу, изволесте наумити да

овамо допутујете? — упита он потајним гласом, очевидно, желећи да отпочне разговор.

Димитрије Петровић ништа не одговори. Четрдесет Мученика дубоко уздахну и проговори тихо, не гледајући у нас:

— Патим једино из разлога, о коме морам дати одговор Свемогућем Богу. Оно, дабоме, човек сам изгубљен и неспособан, али кунем се у савест: ја сам без коре хлеба и гори сам од пса... Опростите ми, Димитрије Петровићу!

Сиљин није слушао и, подбочивши главу песницама, о нечему је размишљао. Црква се налазила на крају улице, на високом брду, и кроз ретку ограду видела се од нас река, иза ње поплављене ливаде и сјајни, пурпурни пламен ватре, око које промицаху црни људи и коњи. А даље иза ватара, још мање ватрице: то је, сеоце... Отуда се чула песма.

На реци и понегде на ливади дизао се облак. Високи, узани праменови облака, густе и бели, као млеко, лутаху над реком, прекривајући отсјаје звезде и закачињући се за врбе. Они су сваког тренутка мењали свој облик и изгледало је да се једни грле, други као да се клањају, трећи као да дижу у небо своје руке са широким поповским рукавима и као да се моле... Зацело, они наведоше Димитрија Петровића на мисао о привиђењима и покојницима, јер се он осврте према мени и упита, смешећи се тужно:

— Реците ми, драги мој, откуда то, да кад хоћемо да испричамо нешто страшно, тајанствено и фантастично, онда узимамо градиво не из живота већ обавезно из света привиђења и загробних сенки?

— Страшно је оно што је непојмљиво.

— А зар вам је живот појмљив? Реците: зар ви више разумете живот, неголи загробни свет?

Димитрије Петровић примаче се к мени сасвим близу, тако да осетих на своме образу његов дах. У вечерњим сутонима његово бледо, мршаво лице изгледаше још блеђе а угасита брада — црња од чађи. Очи му беху тужне, искрене и мало уплашене, као да се спремаде да ми испричају нешто страшно. Он ме гледао у очи и настави својим, као обично, молећивим гласом:

— Наш живот и загробни свет подједнако су непојмљиви и страшни. Ко се боји привиђења, тај се мора бојати и мене, и ових ватара, и неба, јер све то, кад се добро размисли, није ништа мање непостижно и фантастично неголи ускоци с онога света. Принц Хамлет није мучио себе зато што се бојао тих авети, које би посетиле можда и његов претсмртни сан; онај његов знаменити монолог допада ми се, али, говорећи отворено, он ме никад није дирао до дна душе. Признајем вам, као пријатељу, ја сам понекад у сетним тренуцима замишљао свој смртни час; моја машта стварала је хиљаде најмрачнијих привиђења, и успевао сам да доведем себе до најстрашније егзалтације, до кошмара, и верујте, то ми није изгледало страшније од јаве. О томе не треба ни говорити, страшна су привиђења, али је и живот страхан. Ја, драги мој, не разумем и плашим се живота. Не знам, можда сам болестан и душевно поремећен. Нормалном, здравом човеку изгледа, да разуме све што види и чује, а ја ето изгубих то „изгледа” и из дана у дан трујем се стра-

хом. Постоји болест — бојазан од простора, па ето и ја болујем од бојазни живота. Кад лежим на трави и дуго гледам бубицу, која се родила тек јуче и ништа не разуме, мени то изгледа, да се њен живот састоји из непрекидног ужаса, и у њему ја видим самог себе.

— Па од чега вам је управо страшно? — упитам.

— Мени је све страшно. Ја нисам по природи дубок човек и мало ме занимају таква питања, као загробни свет, судбина човечанства, и уопште ретко се удубљујем у поднебеске висине. Мене је у главном страх од свакидашњег живота, од кога нико од нас не може побећи. Ја сам неспособан да разликујем, шта је у мојим поступцима истина а шта лаж, и они ме узнемирују; ја осећам да су ме услови живота и васпитање затворили у уски круг лажи, да цео мој живот није ништа друго до свакодневна брига о томе, да обмањујем себе и људе, и да не примећујем то, и страх ме је од помисли да се ја до саме смрти нећу искобељати из те лажи. Данас учиним нешто а сутра већ не разумем зашто то урадох. Ступих у Петрограду на дужност и уплаших се, допутовах овамо да се бавим економијом на селу, па се такође уплаших... Ја видим да ми мало знамо, и зато свакидан грешимо, бивамо неправични, клеветамо, потгризамо туђ живот, траћимо сву своју снагу на глупости, које су нам непотребне и сметају да живимо, и од тога ме је страх, јер не разумем, нашто и коме све то. Ја, брате, не разумем људе и бојим их се. Плашим се да гледам сељаке, и не знам, у име каквих то узвишених циљева они пате и зашто живе. Ако је жи-

вот наслада, онда су они сувишни, непотребни људи; ако је циљ и смисао живота — у оскудици и непролазном, очајном незнању, онда не разумем коме је и зашто потребна та инквизиција. Никога и ништа не разумем. Ето, изволите појмити тога субјекта! — рече Димитрије Петровић, показујући на Четрдесет Мученика. — Удубите се!

Приметивши, да смо обојица погледали у њега, Четрдесет Мученика се пристојно накашља у песницу и рече:

— Код добрих господара увек сам био веран слуга, али главни узрок су — алкохолна пића. Кад би се сад на мене смиловали, несрећног човека, онда бих икону пољубио. Моја реч је као град!

Црквењак прође поред нас, у недоумици погледа нас, и поче трзати конопац. Звоно лагано и продирно, оштро нарушујући тишину вечери, изби десет.

— Гле, већ је десет! — рече Димитрије Петровић. — Време је већ да идемо. Да, пријатељу мој, — уздахну он — кад бисте знали како се бојим својих свагдашњих, животних мисли, у којима, изгледа, не би требало да буде ничега страшног. Да не би мислио, разонођавам се радом и гледам да се умарам, како би ноћу чврсто спавао. Деца, жена — код других то је обична ствар, али код мене то је тешко, драги мој!

Он протрља рукама лице, кашљуцну и насмеја се.

— Кад бих могао да вам испричам, каквог сам ја будалу играо у животу! — рече он. — Сви ми кажу: имате милу жену, дивну децу и сами сте изванредан отац породице. Мисле, да сам врло срећан, и завиде ми. Е, кад смо и то дотакли, рећи ћу

вам онда у дискрецији: мој срећан породични живот — само је један тужан неспоразум, и ја га се плашим.

Његово бледо лице постаде ружно од усиљеног осмеха. Он ме загрли око струка и настави полугласно:

— Ви сте ми искрени пријатељ, ја вам верујем и дубоко вас поштујем. Пријатељство нам шаље небо зато, да бисмо се могли изјадати и сачувати од тајни које нас муче. Дозволите ми да искористим ваше пријатељско расположење према мени и да вам исповедим сву истину. Мој породични живот, који вам изгледа тако заносан — јесте моја главна несрећа и мој главни страх. Ожених се чудно и глупо. Морам вам рећи да сам пре свадбе лудо волео Машу и удварао јој се две године. Просио сам је пет пута, и она ме је одбијала, јер је била према мени потпуно равнодушна. Шести пут, кад се заслепљен љубављу увијао пред њом на коленима и запресио руку као милостињу, она пристаде. Овако ми рече: „Ја вас не волим, али бићу вам верна“... Такав услов примих с усхићењем. Схватио сам тада шта то значи, али сад, кунем вам се Богом, не разумем. — „Ја вас не волим, али бићу вам верна“, — шта то значи? То је магла, помрчина... Ја је и сад волим силно, као на дан венчања, док је она, чини ми се, као и пре равнодушна, и по свој прилици радује се кад одлазим од куће. Не знам поуздано, да ли ме воли или не — не знам, али ми, ето, живимо под истим кровом, говоримо једно другом ти, спавамо заједно, имамо децу, заједничко имање... Па шта онда? Чему то? И разумете ли ви

ту штогод, драги мој? Страшно мучење! Зато што у нашим односима ништа не разумем, презирем час њу, час себе, час обоје у исти мах, све ми је у глави замршено, мучим себе и глупавим, док је она као заинат из дана у дан све лепша, и постаје дивна... Ја мислим, да она има изванредну косу и да се осмехује као ниједна друга жена. Ја волим, и знам да волим узалуд. Узалудна је љубав према жени са којом имаш већ двоје деце! Зар је то појмљиво, и није ли срамотно? Зар то није страшније од привиђења?

Он беше тако настројен, да би причао још врло дуго, али срећом зачу се глас кочијаша. Стигоше нам коњи. Седосмо у кола, и Четрдесет Мученика, скинувши капу, поможе нам да се сместимо, и то са таквим изразом као да је већ давно чекао прилику да се дотакне наших драгоцених тела.

— Димитрије Петровићу, дозволите ми да дођем код вас, — рече он, јако трепћући очима и наклонивши главу у страну. — Учините Бога ради! Умирем од глади!

— Па, добро, — рече Сиљин. — Дођи, остаћеш три дана, а после видећемо.

— Разумем! — обрадова се Четрдесет Мученика. — Још данас ћу доћи.

До куће беше шест километара. Димитрије Петровић, задовољан што се, најзад, изјадао пред пријатељем, целог пута држао ме око струка, и говорио ми, сад већ не више горко и са страхом већ весело, да кад би код њега у породици све било на своме месту, онда би се вратио у Петроград и посветио науци. Она струја, говораше он, која је оте-

рала у село толике даровите младе људе, жалосна је струја. Ражи и пшенице имамо у Русији много, али културних људи сасвим нема. Било би потребно да се даровита, здрава омладина, посвети науци, уметностима и политици; поступати друкчије — значи бити неувиђаван. Он је филозофирао са задовољством и изрази жаљење што ће се сутра ујутру рано растати са мном, јер мора поћи на дрварску пијацу.

А ја сам се осећао нелагодно и тужно, и чинило ми се, да варам човека. Истовремено беше ми и пријатно. Гледао сам огроман, румен месец, који се рађао, и замишљао високу, стаситу плавушу, бледолику, увек отмено обучену, од које се ширили неки нарочити мириси, налик на мошус, и однекуд радовала ме помисао, да она не воли свога мужа.

Кад смо стигли кући, седосмо за вечеру. Марија Сергијевна, смејући се, нудила нас је нашом куповином, док ја закључих да она заиста има изванредну косу и да се осмехује, као ниједна друга жена. Непрестано сам је посматрао, желећи да у сваком њеном покрету и погледу видим, да она не воли свога мужа, и чинило ми се, да то видим.

Димитрије Петровић брзо се почео борити са савишошћу. После вечере он поседе с нама десетак минута и рече:

— Какогод хоћете, господо, али ја сутра морам устати у три сата. Дозволите ми да вас напустим.

Он нежно пољуби жену, чврсто и са захвалношћу стеже ми руку и узе од мене реч, да обавезно дођем идуће недеље. Да се не би сутрадан успавао, он оде у друго крило куће да преноћи.

Марија Сергијевна ишла је на спавање доцкан, по петроградском обичају, и сад је однекуд била рада томе.

— Дакле? — отпочех ја, кад остадосмо сами. — Дакле, будите добри, отсвирајте нешто.

Музику нисам желео, али нисам знао како да отпочнем разговор. Она седе и свирала је, не памтим шта. Ја сам сео крај ње, посматрао њене беле, пуне руке и трудио се да прочитам нешто на њеном хладном, равнодушном лицу. Али гле, она се нечему осмехну и погледа ме.

— Вама је досадно без вашег пријатеља, — рече она.

Ја се засмејах.

— Због пријатељства било би доста долазити овамо једанпут месечно, а ја сам овде сваке недеље, па и чешће.

Рекавши то, ја устадох и у узбуђењу прођох се по соби. Она такође устаде и оде до камина.

— Шта сте хтели тиме рећи? — упита она, дижући према мени своје крупне, ведре очи.

Ја ништа не одговорих.

— Ви сте казали неистину, — настави она, размисливши. — Ви долазите овамо само због Димитрија Петровића. Па лепо, врло ми је мило. У наше време ретко коме пада удео да види такво пријатељство.

— Охо! — помислих ја и, не знајући шта да кажем, упитах: — Хоћете ли да се прођемо по башти?

— Не.

Ја изиђох на терасу. Кроз главу су ми јурили свитци и беше ми хладно од узбуђења. Бејах већ

убеђен, да ће нам разговор бити најништавнији и да ништа нарочито нећемо умети рећи једно другом, али да ће се ове ноћи неизоставно догодити оно, о чему нисам смео чак ни сањати. Неизоставно ове ноћи, или никад.

— Како је лепо време! — рекох ја гласно.

— Мени је то сасвим свеједно, — зачу се одговор.

Ја уђох у салон. Марија Сергијевна је и даље остала крај камина, с рукама на леђима, о нечему мислећи, и гледала је у страну.

— Зашто је то вама сасвим свеједно? — упитах.

— Зато што ми је досадно. Вама је досадно само без вашег пријатеља, а мени — увек. Уосталом... то вас не занима.

Ја седох за клавир и узек неколико акорда, очекујући шта ће рећи.

— Ви се, молим вас, не устручавајте, — рече она љутито гледајући у мене и као спремајући се да заплаче од гнева. — Ако вам се спава, онда идите. Не мислите, да ако сте ви пријатељ Димитрија Петровића, у обавези сте да чамите са његовом женом. Ја нећу жртве. Молим вас, идите.

Ја, наравно, не одох. Она изађе на терасу, а ја остадох у салону и пет минута прелиставао сам ноте. Затим и ја изађох. Стајали смо једно до другог у сенци од завеса, а испод нас биле су степенице, обасјане месечевом светлошћу. Преко цветних рондела и по жутом песку алеја пружале се црне сенке дрвета.

— И ја морам сутра ићи, — рекох.

— Наравно, кад муж није код куће, онда ни ви не можете остати овде, — додаде она иронично.

Могу замислити, како би били несрећни, кад бисте се заљубили у мене! Чекајте само, кад било, доћи ћу и обиснућу вам се око врата... Да видим, са каквим ћете ужасом побећи од мене. Баш сам радознала!

Њене речи и бледо лице беху љутити, али су очи биле пуне најнежније страсне љубави. Ја сам већ посматрао то дивно створење као моју својину, и ту тек први пут приметих, да она има златне обрве, дивне, какве пре никад нисам видео. Мисао, да је одмах могу привући к себи, миловати, дотицати се њене изванредне косе, учини ми се наједанпут тако страшна, да сам се засмејао и затворио очи.

— Па ипак, већ је време... Лаку ноћ, — рече она.

— Ја не желим лаку ноћ... — одговорих ја смејући се и идући за њом у салон. — Проклећу ту ноћ, ако буде била лака.

Стежући јој руку и испраћајући је до врата, опазих по њеном лицу да ме она разуме и да јој је мило што разумем и ја њу.

Пођох у своју собу. На моме столу крај књига лежао је качкет Димитрија Петровића, и то ме потсетило на његово пријатељство. Узех палицу и изиђох у башту. Ту се већ дизала магла, и око дрвећа и џбунова, грлећи их, вукла се она иста висока и танана привиђења, која сам видео недавно на реци. Колико жалим, што нисам могао с њима разговарати.

У необично прозирном ваздуху јасно се истицао сваки листић, свака капљица росе — све се то у тишини смешкало на мене, кроза сан и, пролазећи поред зелених клупа, сетио сам се речи из неког Шек-

спировог комада: како слатко почива месечев сјај на клупи!

У башти беше узвишење. Попех се на њ и седох. Мучило ме заносно осећање. Знао сам тачно, да ћу одмах грлити, тискати се уз њено бујно тело, љубити златне обрве, и зажелех да не верујем у то, да задиркујем себе, и би ми жао што ме је тако мало мучила и што се тако брзо предала.

Али наједанпут зачух тешке кораке. На алеји указ се човек средњег раста, и одмах познадох у њему Четрдесет Мученика. Он седе на клупу и дубоко уздахну, затим се трипут прекрсти и леже. За тренутак устаде и леже на другу страну. Комарци и ноћна влага сметали су му да заспи.

— Ех, животе! — Несрећни, горки животе!

Гледајући његово мршаво, згурено тело и слушајући тешке, промукле уздахе, сетих се још једног несрећног, горког живота, који ми се данас исповедио, и беху ми тегобни и страшни моји тренутци блаженства. Сиђох с узвишице и пођох у правцу куће.

„Живот је, по моме мишљењу страшан, — помислих: — и онда се не цифрај с њим, крши га и, док те не угуши, узми све што можеш отети од њега”.

На тераси је стајала Марија Сергијевна. Ја је ћутећи загрлих и почех жудно љубити њене обрве, слепоочнице, врат...

У мојој соби она ми говораше, да ме воли већ одавно, више од године. Клела се у љубав, плакала, молила да је одведем са собом. Стално је доводих прозору, да гледам у њено лице при месечини, и изгледаше ми да је она као диван сан, и журих се

да је чврсто грлим, да верујем у стварност. Одавно не доживех таква усхићења...

Па ипак далеко, негде на дну душе осећао сам неку незгоду, и би ми непријатно. У њеној љубави према мени беше нечега нелагодног и тешког, као у пријатељству Димитрија Петровића. То је била велика, озбиљна љубав са сузама и заклињањем, а ја сам хтео да не буде ничега озбиљног — ни суза, ни заклињања, ни разговора о будућности. Нек та света ноћ сине у нашем животу као сјајан метеор — и крај.

Тачно у три сата она је изишла из моје собе и кад сам, стојећи крај врата гледао за њом, у дну ходника наједном указа се Димитрије Петровић. При сусрету са њим, она уздрхта, склони му се с пута и цела њена појава изражавала је одвратност. Он се некако чудно осмехнуо, накашљао и ушао у моју собу.

— Ја јуче заборавих овде свој качкет... — рече он, не гледајући у мене.

Он га нађе и обема рукама натуче качкет на главу, затим погледа у моје збуњено лице, у моје собне ципеле и рече не својим, већ неким чудним, промуклим гласом:

— Мени је ваљда при рођењу писано да ништа не разумем. Ако ви разумете нешто, онда... честитам вам. Мени је мрачно у очима.

И он изађе, кашљуцајући. Затим сам видео кроз прозор, како је сâм пред шталом презао коње. Руке су му дрхтале, журио се и погледао у кућу; зацело, беше му страшно. Затим је сео у кола и са чудним изразом, као бојећи се потере, ошинуо коње.

Мало после, одох и ја. Сунце се већ родило и јучерања магла бојажљиво се тискала уз цбуње и брежуљке. На боку је седео Четрдесет Мученика, који већ успе да се негде напије, и који је мрмљао неке пијане глупости.

— Ја сам слободан човек! — викао је он коњима. — Еј, ви, вранци! Ја сам наследни, почасни грађанин, ако желите знати!

Страх Димитрија Петровића, који ми није излазио из памети, пређе и на мене. Размишљао сам о томе што се догодило, и ништа нисам разумео. Посматрао сам грачице, и било ми је чудно и страшно, што оне лете.

— Зашто сам ово учинио? — упитах се у недоумици и с очајањем: — Ко ме и зашто је потребно да ме она озбиљно заволи и да он дође у собу по качкет? Нашто ту качкет?

Тог истог дана отпутовао сам у Петроград, и са Димитријем Петровићем и његовом женом више се ниједанпут нисам видео. Кажу, да они и даље живе заједно.

ПРИЧА НЕПОЗНАТОГ ЧОВЕКА

I

Из разлога, о којима сад није време говорити детаљније, морао сам постати лакеј код једног петроградског чиновника, по презимену Орлова. Било му је око тридесет пет година и звао се Георгије Иванић.

Код тог Орлова ступио сам у службу због његовог оца, познатог државника, кога сам сматрао за озбиљног непријатеља своје идеје. Рачунао сам, да живећи код сина, из разговора које ћу чути, и по документима и забелешкама које ћу налазити на столу, изучићу до детаља планове и намере оца.

Обично је у једанаест часова пре подне у мојој лакејској соби звонило електрично звонце, које ме упозоравало да се господар пробудио. Кад сам са очишћеним оделом и ципелама долазио у спаваћу собу, Георгије Иванић седео би непомично у кревету, не сањив већ пре уморан од сна, и гледао би у једну тачку, не изражавајући поводом свога буђења никакво задовољство. Помагао сам му при облачењу, док ми се он нерадо потчињавао, ћутећи и непримећујући моје присуство; затим би с главом влажном од умивања и свежих мириса који

су се ширили, одлазио у трпезарију на кафу. Седео би за столом, пио кафу и прелиставао новине, док смо ја и служавка Поља понизно стајали крај врата и гледали у њега. Два одрасла створења морала су најпажљивије посматрати како трећи од њих пије кафу и грицка двопек. То је, заиста, смешно и одвратно, али ја нисам видео за себе никакво понижење у томе, што морам стајати крај врата, ма да сам био исто тако племић и образован човек, као и Орлов.

Код мене је тада почињала туберкулоза, а с њом још нешто, готово озбиљније од ње. Не знам, да ли под утицајем болести или услед тек зачете промене погледа на свет, коју тада нисам опажао, обузимала ме из дана у дан нека силна, јетка жудња за обичним, грађанским животом. Био сам се зажеleo душевног мира, здравља, чиста ваздуха, сигности. Постао сам сањалица и, као такав, нисам знао шта ми управо треба. Час ме вукло да идем у манастир, да седим тамо по читаве дане крај прозора и посматрам дрвеће и њиве; час сам замишљао како купујем пет хектара земље и живим као спахија; час сам давао себи реч, да ћу се посветити науци и сигурно постати професор неког универзитета у унутрашњости.

Ја сам — бивши потпоручник наше морнарице; привиђао сам море, нашу ескадру и корвету, на којој сам извршио пловидбу око света. Желео сам још једном да доживим оно неискazано осећање, кад се у лутању по тропској шуми, или при посматрању сунчева заласка у Бенгалском заливу, премирало од усхићења и истовремено патило за отаџбином. Са-

њао сам планине, жене, музику, упијао сам се радо- знало, као малишан, у физиономије, прислушкивао гласове. Стојећи тако крај врата и посматрајући како Орлов пије кафу, осећао сам се не лакеј већ као човек кога све на свету занима, па чак и Орлов.

По спољашности Орлов је био петрограђанин: узаних рамена, висока струка, упалих слепоочница, очију неодређене боје, и кржљаве, овлаш осенчене маљавости на глави, бради и брковима. Лице му је било усијано, излизано и непријатно. Нарочито је било непријатно, кад би се замислио или кад је спа- вао. Приказивати свакидашњи изглед, сумњам да би и било потребно; уз то, Петроград није — Шпа- нија, спољашност мушкарца ту није од великог зна- чаја чак ни у љубавним пословима, и она је потреб- на само репрезентативним лакејима и кочијашима. Повео сам разговор о Орловљевом лицу и коси само зато, што је у његовој спољашности било нечега што вреди споменути, а наиме: кад би Орлов узи- мао новине или књигу, макакву, или кад би се сре- тао са људима, макакви они били, онда се очи ње- гове почињале иронично смешкати и цело лице до- бијало је израз лаког, али не пакосног потсмеха. Пре него што би прочитао нешто или чуо, код њега је увек била спремна иронија, као штит у дивљака. А она је била уобичајена, стереотипна, и у последње време јављала му се на лицу без икаквог учешћа воље, по свој прилици, рефлексивно. Али о томе после.

Око једног сата у подне, Орлов би с ироничним изразом узимао свој портфељ, и одлазио на дуж- ност. Није ручавао код куће и враћао би се после

осам. Ја сам палио у кабинету лампу и свеће, док је он седео у наслоњачи, испружених ногу преко сто- лице и, тако разузурен, почињао читати. Готово свакидан доносио је или су слали из књижара нове књиге, и у мојој лакејској соби у ћошковима и под креветом лежало је мноштво књига на трима јези- цима, изузев руског, које су биле већ прочитане и већ бачене. А он је читао врло брзо.

Веле: реци ми шта читаш, па ћу ти казати ко си. То је, можда, и истина, али судити о Орлову по прочитаним књигама, апсолутно је немогућно. То је била некаква збрка. И филозофија, и француски романи, и политичка економија, и финансије, и нови песници, и издања „Посредника” — и све је то чи- тао он подједнако брзо и све с истим ироничним изразом очију.

После десет часова Орлов би се брижљиво обла- чио, често у фрак, врло ретко у свој камер-јункер- ски мундир, и одлазио би од куће. Враћао се у сва- нуће.

Живели смо ја и он тихо и мирно и никаквих не- споразума нисмо имали. Он обично није примећивао моје присуство и, кад је говорио са мном, онда на лицу није било ироничног израза — очигледно, није ме сматрао за човека.

Свега једанпут видео сам га да је љут. Једном — то је било недељу дана после мога ступања код њега — он се вратио с неке вечере у девет часова увече; лице му је било каприциозно, уморно. Кад сам пошао за њим у кабинет да тамо запалим све- ће, он ми рече:

— Код нас у собама нешто заудара.

— Не, ваздух је свеж, — одговорих.

— А ја ти велим, да заудара, — понови он срдито.

— Ја свакидан отварам прозорче.

— Не причај, звекане! — викну он.

Увредих се и хтедох да одговорим, и Бог зна чиме би се свршило, да се не умеша Поља, која је познавала свога господина боље од мене.

— Заиста, одвратан мирис! — рече она, дижући обрве. — Откуд ли то? Степане, отвори у салону прозорче и заложи камин.

Она се ушчудила, ужурбала и растрчала по свима собама, шуштећи својим сукњама и шиштећи прскалицом за прочишћавање ваздуха. А Орлов је стално био нерасположен; он је, очигледно, савлађујући себе да се гласно не љути, седео за столом и писао писмо. Пошто је написао неколико редака, љугито је фрктао и поцепао писмо, па почео опет писати.

— Нек иду у ђавола! — промрмљао је он. — Хтели би да имам огромно памћење!

Најзад, писмо је било написано; он је устао од стола и казао, обраћајући се мени:

— Одвези се у Знаменску улицу и предај ово писмо лично у руке Зинаиди Фјодоровној Красновској. Али прво питај вратара, да се није вратио муж, то јест господин Красновски. Ако се вратио, онда не предај писмо и довези се натраг. Причекај!... У случају, да те она запита, има ли некога код мене, онда јој реци да од осам часова седе овде некаква два господина и нешто пишу.

Одвезао сам се у Знаменску. Вратар ми је казао

да се господин Красновски још није вратио, и ја се упутих на трећи спрат. Отворио ми врата високи, дебели, мрки лакеј са црним бакенбардима и, сањиво, млитаво и сурово, како може само лакеј с лакејом да разговара, упитао ме шта тражим. Нисам успео ни да одговорим, кад из дворане брзо уђе у претсобље дама у црној хаљини. Она је зажмирила очима у мене.

— Да ли је Зинаида Фјодоровна код куће? — упитах.

— То сам ја, — рече госпођа.

— Писмо од Георгија Иванића.

Она је нестрпљиво отворила писмо и, држећи га с обе руке и показујући ми прстење са бриљантима, почела читати. Ја сам посматрао бледо лице с благим цртама, браду напред истурену, дуге, црне трепавице. По изгледу, овој госпођи не бих могао дати више од двадесет пет година.

— Поздравите и захвалите, — рече она, кад заврши читање. — Има ли некога код Георгија Иванића? — упита она благо, весело и као стидећи се свога неповерења.

— Некаква два господина, — одговорих. — Пишу нешто.

— Поздравите и захвалите, — понови она и, наклонивши главу на раме и читајући у ходу писмо, нечујно се изгуби.

Ја сам тада сретао мало жена, и ова дама коју сам узгред видео, направила је пријатан утисак на мене. Враћајући се кући пешке, сећао сам се њеног лица и мириса финих парфема, и сањарио сам. Кад сам се вратио, Орлова није било код куће.

Дакле, газда и ја живели смо тихо и мирно, па ипак оно гадно и увредљиво, чега сам се толико бојао кад сам ступао у лакеје, беше ту и поче се осећати свакога дана. Ја се нисам слагао са Пољом. То је било добро ухрањено, размажено створење, које је обожавало Орлова зато што је господин, а мене презирало зато што сам лакеј. По свој прилици, с тачке гледишта једног правог лакеја или куvara, она је била заносна: румени образи, прћаст нос, чкиљаве очи и пуначко тело које је прелазило већ у гојазност. Она се пудерисала, карминисала обрве и усне, затезала у корсет, и носила је турнир и гривну од парица. Корачала је ситно, потскакујући; у ходу је вртела или, како то кажу, тресла раменима и куковима. Шуштање њених сукања, пучкање корзета и звецкање гривни, и онај хохштаплерски задах кармина, тоалетне есенције и мириса, украдених од господина, изазивали су код мене, кад смо ујутру нас двоје распремали собу, такво осећање, као да сам и ја радио заједно с њом нешто одвратно.

Да ли зато, што нисам крао заједно с Пољом, или што нисам показао никакву жељу да јој поставим љубавник, што је њу, по свој прилици, вређало, или можда зато што је инстинктом осећала у мени туђег човека, тек она ме је презирала од првога дана. Моја неумешност, нелакејска спољашност и моја болест изгледали су јој бедни и изазивали код ње осећање гнушања. Ја сам тада много кашљао и, дешавало се, да јој је то ноћу сметало да спава, јер

је моју и њену собу делила само једна дрвена преграда, и она ми је свако јутро говорила:

— Опет ми ниси дао да спавам. Ти треба да си у болници, а не да живиш код господе.

Она је тако искрено веровала да ја нисам човек већ нешто, што се налази кудикамо испод ње, да је попут румених матрона, које се нису стиделе да се купају у присуству робова, ишла понекад поред мене само у кошуљи.

Једном о ручку (сваког дана добијали смо из крчме супу и пржено) док бејаш изванредно сањалачки расположен, упитах:

— Поља, верујете ли у Бога?

— Како да не!

— Онда ви верујете, — наставих ја, — да ће доћи страшни суд и да ћемо дати одговор Богу за сваки наш рђав поступак?

Она ништа није одговорила и направи само презриву гримасу, и, гледајући овога пута у њене ситне, хладне очи, разумео сам да овај потпуни, сасвим довршени створ није имао ни Бога, ни савести, ни закона, и кад би требало да убијем, запалим или украдем, ни за новце не бих могао наћи бољег саучесника.

У необичној средини, уз то и моја ненавикнутост на ти и на непрестано лагање (говорити „господин није овде“ кад је он код куће) мени није било лако прве недеље живети код Орлова. У лакејском фраку осећао сам се као у оклопу. Али после навикох. Као прави лакеј, дворио сам, спремао собе, трчао и возио се, вршећи разне поруке. Кад се Орлову није ишло на састанак код Зинаиде Фјодоровне,

или кад је заборављао на обећање да буде код ње, одлазио сам ја у Знаменску улицу, предавао писмо лично у руке и лагао. И као резултат свега испадало је не оно што сам очекивао, ступајући у лакеје; свакидан овог мог новог живота, пропадао је и за мене и за моју идеју, јер Орлов никад није говорио о своме оцу, његови гости — такође, и о раду познатог државника знао сам само оно, што сам успевао, као и пре, да дознајем из новина и преписке са друговима. Стотине забележака и хартија, које сам налазио у кабинету и читао, нису имале чак ни далеке везе с оним што сам тражио. Орлов је био сасвим равнодушан према чувеном раду свога оца и изгледало је као да није ни чуо о тој делатности, или као да му је отац одавно умро.

III

Четвртком је било код нас примање.

Наручивао бих у ресторану комад ростбифа и говорио телефоном Јелисејеву, да нам пошаље ајвара, сира, острига и др. Куповао сам карте за играње. Поља би већ одујутру припремала прибор за чај и сервирање за вечеру. Истину да речем, овај мали посао уносио је донекле разноврсност у наш празан живот и четвртци су за нас били најинтересантнији дани.

Од гостију долазило је само њих троје. Најсолиднији и, готово, најзанимљивији беше гост по презимену Пекарски, висок, мршав човек, четрдесет пет година, с дугим орловским носом, велике црне браде и ћелав. Очи су му биле крупне, извучене, а из-

раз лица озбиљан, замишљен, као у грчког филозофа. Служио је у дирекцији железница и у банци; био је правни референт при некој важној државној установи и стајао је у пословним везама са безброј приватних људи, као старалац, претседник конкурса, итд. Имао је чин сасвим мали, и скромно је себе називао адвокатом, али му је престиж био огроман. Његова визит-карта или цедуља били су довољни да вас прими прекореда чувени доктор, директор железница или неки велики чиновник; говорило се, да се по његовој протекцији могла добити државна служба чак четврте класе и заташкати се свака непријатна ствар. Сматрали су га за врло паметна човека, али то је била нека нарочита, чудна памет. Могао је у тренутку помножити у свести 213 са 373 или претворити стерлинге у марке без помоћи оловке и таблица; одлично је познавао железничке послове и функције, и, све што је у вези с администрацијом, за њега нису постојале тајне; за грађанске спорове, као што се говорило, то је био највештији адвокат, и носити се са њим није било лако.

Али томе необичном уму биле су потпуно неразумљиве многе ствари, које је знао чак и неки глупак. На пример, он апсолутно није могао схватити откуда то да људима буде досадно, зашто да плачу, да врше самоубиство, па чак и друге да убијају; зашто се узбуђују поводом ствари и догађаја, који их лично не тангирају, и зашто се смеју кад читају Гогоља или Шчедрина... Све апстрактно, утонуло у област мисли и осећања, било је за њега непојмљиво и досадно, као музика за оног ко нема слуха.

На људе је гледао само с пословне стране и делио их на способне и неспособне. Друга подела за њега није постојала. Честитост и поштење само су симптоми способности. Банчење, коцкање и разврат допуштају се, али тако да то не смета послу. Веровати у Бога није паметно, али религију треба чувати, јер је за народ неопходан принцип уздржавања, у противном неће радити. Казне су потребне само као застрашивање. Ићи на летовање нема смисла, јер је и у граду лепо. И тако даље. Он беше удовац, и без деце, али је живео комотно, као у породици, и за стан је плаћао три хиљаде годишње.

Други гост, Кукушкин, активан државни саветник, из редова млађих људи, био је осредњег раста и одликовао се тако непријатним изгледом, који је долазио због несразмерности његовог дебелог, здепастог трупа и ситног, мршаваг лица. Усне су му биле у виду срца а потшишани брчићи изгледали су као прилепљени лаком. То је био човек гуштерских манира. Он није улазио већ некако милео, ситно табанајући ногама, клатећи се и кикоћући, а кад се смејао, онда се кезио зубима. Он је био чиновник за специјалне поруке код некога и ништа није радио, ма да је добијао велике дијурне, нарочито лети, кад су за њега измишљана разна путовања.

Био је то кариерист не до сржи костију већ дубље, до последње капи крви, и уз то кариерист ситан, непоуздан у себе, који ствара своју кариеру искључиво на милостињи. За некакав страни крстић или зато да се у новинама објави како је присуствовао на опелу или на парастосу заједно с осталим ве-

ликодостојницима, био је готов на сва могућа понижења, да кука, да ласка, да обећава.

Из кукавичлука, он је ласкао Орлову и Пекарском, зато што их је сматрао за јаке људе, ласкао је Поли и мени зато што смо служили код утицајног човека. Увек, кад сам му скидао бунду, он се церио и питао ме: „Степане, јеси ли жењен?“ — а затим би следовале безобразне бљувотине — као знак нарочите пажње према мени. Кукушкин је ласкао слабостима Орлова, његовој покварености, ситости; да му се допадне, он се претварао да је пакосни потсмеваљак и безбожник, критиковао је заједно са њим оне, пред којима је на другом месту ропски пузио. Кад се при вечери говорило о женама и љубави, он се издавао за финог и отменог развратника. Уопште, треба подвући, да петроградски бонвивани воле да разговарају о својим изванредним укусима. Понеки од млађих државних саветника необично је задовољан милоштом своје куварице или неком бедницом која шета по Невском, а кад би га чули шта говори, рекло би се да је заражен свима пороцима Истока и Запада, да је почасни члан читавог низа тајних саблажњивих друштава и да је већ под полицијским надзором. Кукушкин је лагао о себи без срама и стида, и не само да му се није веровало, већ су увек његове неистине пропуштале поред ушију.

Трећи гост — Грузин, син је почасног ученог генерала, вршњак Орлова, чупави и зрикави блондин, у златним наочарима. Сећам се његових дугачких и бледих прстију, као у клавириста; па и у целој његовој појави било је нечега музикантско-виртуозног. Таква створења свирају у оркестрима прву ви-

олину. Кашљао је и патио од мигрене, и уопште изгледао је болешљив и слабуњав. По свој прилици, код куће су га свлачили и облачили као дете.

Грузин је свршио правнички институт и служио је у почетку у судској струци, после су га преместили у сенат, одатле је отишао и по протекцији добио место у министарству државних добара, па и то је убрзо напустио.

У ово време, он је радио у Орловљевом одељењу, био је код њега шеф отсека, али је наговештавао да ће брзо прећи опет у судску струку. Према служби и према своме сељакању с места на место понашао се с ретком лакомисленошћу, и кад се пред њим озбиљно говорило о положајима, орденима, платама, добродушно се смешкао и понављао афоризам Пруткова: „Само ћеш у државној служби познати истину”. Имао је ситну жену са збрчканим лицем, врло љубоморну, и петоро кржљаве деце; жену је варао, децу волео кад их види, и уопште према породици се држао доста равнодушно и исмејавао их је. Он и кућа живели су на дуг, позајмљујући где стану и стигну, при сваком згодном случају, не пропуштајући чак ни своје старешине и вратаре.

То је била ровита природа, лењива до потпуне равнодушности према себи и пливала је низ воду ко зна куда и зашто. Куд су га водили, тамо је и ишао. Поведу га у неку јазбину — иде, изнесу пред њега вино — пије, не изнесу — не пије; грде пред њим жене — и он грди своју, тврдећи да му је упропастила живот, а кад хвале, онда је и он хвалио и говорио: „Ја је, јадницу, необично волим”. Бунду није

имао и носио је увек огртач, од кога се ширио задах дечје собе.

Кад би за време вечере, размишљајући о нечему, котрљао куглице од хлеба и пио много црна вина, онда сам и ја некако био готово убеђен да у њему има нечега, да се он по свој прилици и сам осећа као у неком сну, али из сујете и тривиалности није у стању да то схвати и оцени. Он је помало свирао на клавиру. Понекад, седне за клавир, удари два-три акорда и запева тихо:

Шта нам припрема сутрашњи дан?
али одмах, као уплашен, устане и отиде даље од клавира.

Гости су се обично скупљали око десет часова. Картали су се у Орловљевом кабинету, док смо их ја и Поља служили чајем. Једино сам тада могао да осетим, како треба, сву сласт лакејског живота. Стајати у току четири до пет часова крај врата, старати се да чаше не буду празне, мењати пепељаре, притрчавати столу да се дигне оборена креда или карта, а што је главно, стајати, чекати, бити пажљив и не смети ни речи рећи, ни кашљати, ни смешкати се, то је, верујте, теже од најтежег сеоског посла. Некада сам у бурне зимске ноћи стајао на стражи по четири сата, и налазим да је стража кудикамо лакша.

Картали су се до два сата ноћи, некад до три и после су, вукући се, ишли у трпезарију на вечеру или, како је говорио Орлов, на мезе. О вечери се ћаскало. Почињало се обично тиме, што је Орлов насмејаних очију причао о неком познанику, о тек прочитаној књизи, о новом постављењу или projektu; ла-

скави Кукушкин прихватао је његов тон, па би отпочела, по моме ондашњем расположењу, најодвратнија музика. Иронија Орлова и његових пријатеља није имала граница и није штедела никога и ништа. Ако се говори о религији — иронично, ако се говори о филозофији, о смислу и циљевима живота — иронично, покрене ли неко питање о народу — иронично.

У Петрограду постоји нарочита врста људи, који се специјално баве тиме, да исмеју сваку појаву у животу; они не могу проћи чак ни поред гладног или самоубице, а да не кажу какву одвратност. Али Орлов и његови пријатељи нису се шалили ни исмејавали, већ су говорили с иронијом. Говорили су, да нема Бога, и да са смрћу — личности сасвим нестаје; бесмртност постоји само у француској академији. Праве среће нема и не може бити, јер њу условљава људско савршенство, а ово последње није ништа друго до логичка глупост. Русија је исто тако досадна и убога земља, као и Персија. Интелигенција је очајна; по мишљењу Пекарског, она се махом састоји од људи неспособних и неупотребљивих. Народ се пропио, разлењо, пролоповисао и дегенерише се. Науке код нас нема, књижевност је груба, трговина је заснована на превари: — „ако не превариш — нећеш продати”. И све у том жанру, и све смешно.

Од вина на крају вечере бивало је веселије и прешло би се на веселе разговоре. Исмевали су породични живот Грузина, Кукушкинове победе или Пекарског, у чијој књизи расхода беше тобож једна

страна под насловом: У добротворне сврхе, а друга — На физиолошке потребе.

Говорили су да нема ни верних жена; да нема такве жене, од које се уз извесне околности не би могла добити милошта, не излазећи из салона, у то време док у суседном кабинету седи муж. Девојчице-шипарице су развратне и већ знају све. Орлов чува код себе писмо једне четрнаестогодишње гимназисткиње: она је, враћајући се из гимназије, „манула репом на Невском официрчићу”, који је тобож одвео у свој стан и испратио је тек доцкан увече, а она се пожурела да напише о томе другарици, да подели са њом своје усхићење.

Говорило се, да ни идеалног морала никад није било и да га нема, па очигледно, и непотребан је; да је човечанство досад и без њега лепо живело. Штета од такозваног разврата несумњиво је преувеличана. Разврат, о коме наш устав предвиђа казне, није сметао Диогену да буде филозоф и учитељ. Цезар и Цицерон беху развратници и истовремено велики људи. Старац Катон оженио се младом женом, па ипак је и даље сматран за суровог испосника и чувара морала.

У три или четири часа гости се разилазили или би се одвезли заједно ван вароши, или у улицу Официрску, код неке Варваре Осиповне, а ја сам одлазио у своју лакејску собу и дуго нисам могао да заспим од главобоље и кашља.

IV

После три недеље откад сам ступио код Орлова, сећам се, у недељу ујутру неко зазвони. Беше једа-

наест часова и Орлов је још спавао. Одем и отворим. Можете замислити моје изненађење: пред вратима на платформи од степеница стајала је дама под велом.

— Јели Георгије Иванић устао? — упита она.

И по гласу, ја сам познао Зинаиду Фјодоровну, којој сам носио писмо у Знаменску. Не памтим, да ли сам успео и умео да јој одговорим — био сам збуњен њеним доласком. Па и непотребан јој беше мој одговор. У тренутку, она је пројурила поред мене, и испунивши хол мирисом својих парфема, које и данас још лепо памтим, уђе у собу и кораци се изгубише. Најмање пола сата после тога ништа се није чуло. Али опет је неко зазвонио. Овога пута нека накинђурена девојка, очигледно служавка из богате куће и наш вратар, обоје задувани, унели су два кофера и путничку корпу.

— Ово је Зинаиде Фјодоровне, — рече девојка.

И отишла је не рекавши више ни речи. Све је то било тајанствено и изазвало Пољи, која је уживала у господским будалаштинама, лукави осмех; она као да је хтела рећи: „Ето какви смо! — и све време ишла је на прстима. Најзад, зачуше се кораци; Зинаида Фјодоровна брзо је ушла у претсобље и, опазивши ме крај врата моје лакејске собе, рече:

— Степане, однесите Гергију Иванићу да се обуче.

Кад уђох к Орлову с оделом и ципелама, он је седео на кревету, опуштених ногу на медвеђе крзно. Цела његова појава изражавала је збуњеност. Мене није примећивао и моје лакејско мишљење није га занимало; зацело, био је збуњен и стидио се сам

пред собом, пред својим „унутарњим оком”. Облачио се, умивао се, и дуго је гњавио са четкама и чешљевима, као да је давао себи времена да схвати свој положај и размисли о њему, и чак му се по леђима видело да је збуњен и незадовољан собом.

Пили су кафу заједно. Зинаида Фјодоровна је налила из ибрика себи и Орлову, затим се налактила на сто и засмејала се.

— Мени је све још невероватно, — рече она. — Кад дуго путујем и после дођем у хотел, онда све још не верујем, да већ не треба путовати. Пријатно је тихо предахнути.

С изразом девојчице, којој је необично стало до несташлука, она је тихо уздахнула и опет се засмејала.

— Опростите ми, — рече Орлов, климнувши главом у новине. — Читам уз кафу — то је моја неодољива навика. Али ја умем да радим два посла одједном: и да читам и да слушам.

— Читајте, читајте... Ваша навика и ваша слобода остаће с вама. Али зашто вам је лице кисело? Јесте ли увек такви ујутру или само данас? Није вам по вољи?

— Напротив. Али ја сам, заиста, мало збуњен.

— Због чега? Имали сте времена да се припремите за мој долазак. Ја сам вам свакидан претила.

— Да, али ја нисам очекивао да ћете своју претњу испунити баш данас.

— И ја нисам очекивала, али то је боље. Боље је, мој пријатељу. Одмах треба извадити зуб који боли, и — свршено.

— Да, тако је.

— Ах, драги мој! — рече она, жмирећи. — Све је добро што се добро свршава; колико само тешкоћа! Не гледајте, што се ја смејем; пријатно ми је, срећна сам, али бих хтела више да плачем, него да се смејем. Јуче сам издржала читав окршај, — наста-ви она француски. — Само Бог једини зна, како ми беше тешко. Али ја се смејем, зато што ми је неве-роватно. Чини ми се, да седим с вама и пијем кафу не на јави већ у сну.

Затим је она, настављајући и даље француски, испричала, како се јуче растала с мужем, и њене очи пуниле се час сузама, час се смејале и с усхи-ћењем гледале у Орлова. Она је испричала да је муж већ давно сумњао у њу, али је избегавао објашње-ња; свађе су се врло често дешавале, и он би обич-но усред највеће препирке наједанпут занемео и од-лазио у свој кабинет, да случајно у ватри не изнесе своје сумње и да она сама не започне објашњења. Зинаида пак Фјодоровна осећала се да је крива, бед-на, неспособна на смео, озбиљан корак, и због тога је свакидан све више презирала себе и мужа, и му-чила се као у паклу.

Али јуче, за време свађе, кад је он викнуо плач-ним гласом: „Кад ли ће се све ово свршити, Боже мој?” — и кад је пошао у свој кабинет, она је јур-нула за њим, као мачка за мишем, и, пречећи му да затвори врата за собом, узвикнула да га презире свом душом. Он је тада пустио у кабинет, и она му је испричала и признала да воли другог, да је онај други њен прави, најзаконитији муж, и да она сма-

тра за своју свету дужност да још данас пређе к њему, без обзира на све, па макар пуцали у њу из топа.

— У вама јако бије романтична жица — прекиде је Орлов, не одвајајући очију од новина.

Она се засмејала и продужила да прича, не доти-чући се своје кафе. Образи јој се запламтели, зато се мало збунила, и она је расејано погледала и у ме-не и у Пољу. Из њеног даљег причања дознадох, да јој је муж одговорио пребацивањима, претњама и најзад сузама, и било би тачније рећи, да није она већ он издржао окршај.

— Да, пријатељу мој, док ми нерви беху напрег-нути, све је ишло лепо, — причала је она: — али чим се спустила ноћ, ја сам пала духом. Ви, Жорже, не верујете у Бога, а ја донекле верујем и плашим се казне. Бог захтева од нас стрпљивости, велико-душности, самопожртвовања, а ја ето нећу да тр-пим и хоћу да удесим живот на свој начин. Да ли је то добро? А шта ћемо ако то са Божијег гледи-шта није добро? У два часа ноћи муж је ушао к ме-ни и рекао: „Ви не смете отићи. Ја ћу вас вратити са скандалом преко полиције”. А мало после, погле-дам, а он опет на вратима, као сен. „Поштедите ме. Ваше бекство може ми нашкодити у служби”. Ове речи утицале су на мене грубо, ја сам се скаменила од њих, помислила да то већ отпочиње казна, и по-чела сам дрхтати и плакати. Чинило ми се, да ће плафон пасти на мене, да ће ме одмах одвести у по-лицију, да ћете ме ви престати волети, — једном речју, Бог зна шта још! Отићићу, помислих, у ма-настир или некуд у болничарке, одрећи ћу се среће,

али се одмах сетих, да ме ви волите и да немам права располагати собом без вашег знања, и све ми се у глави почело мутити, и ја у очајању, нисам знала ни шта да мислим ни шта да радим. Али сину сунце и ја се опет расположих. Дочеках јутро и доле-тех до вас. Ах, како сам се намучила драги мој! Две ноћи узастопце нисам спавала!

Она је била уморна и узбуђена. Желела је истовремено и да спава и непрестано да прича, и да се смеје, и да плаче, и да иде у ресторан на доручак, да би се осетила слободном.

— Ти имаш удобан стан, али бојим се, да ће за двоје бити мали, — рече она после кафе, обилазећи брзо све собе. — Коју ћеш собу да ми даш? Мени се допада ево ова, јер је она баш уз твој кабинет.

После једног сата она се пресвукла у соби уз кабинет, коју је називала после тога својом, и одвезла се с Орловом на доручак. Ручали су такође у ресторану, а у дугој паузи између доручка и ручка ишли су по радњама. До неко доба увече, отварао сам момцима и разносачима из трговина и примао од њих разне пакете. Донеше, између осталог и диван тримо, сто за тоалету, кревет и скупocen сервис за чај, који нам беше непотребан. Донеше читаву серију бакарних шерпи, које смо поређали по полици у нашој празној и хладној кухињи.

Кад смо одвијали сервис за чај, Поља је разрогачила очи, и трипут погледала у мене с презрењем и страхом, да ћу можда ја, први, а не она, украсти једну од ових елегантних шоља. Донеше и дамски писаћи сто, врло скуп, али незгодан. По свој прили-

ци Зинаида Фјодоровна имала је намеру да се код нас добро укмети, домаћински.

Она и Орлов вратили су се око десет часова. Пуна охолог осећања, да је извела нешто смело и необично, страшно волећи и, како јој изгледаше вољена страшно, клонула, предосећајући чврст и срећан сан, Зинаида Фјодоровна је гутала нов живот. Од претеране среће она је чврсто стезала своје руке, убеђена да је све добро, и кунући се да ће вечно во-лети, и та заклињања и наивна, готово детињска увереност, да и њу лудо воле и да ће вечно бити вољена, подмладили су је за пет година. Она је брбљала пријатне глупости и потсмевала се себи.

— Нема веће среће од слободе! — говорила је она, гонећи себе да прича нешто озбиљно и важно. — Замисли само глупости! Ми нимало не ценимо своје мишљење, чак и кад је паметно, али дрхтимо пред мишљењем разних глупака. Бојала сам се туђег мишљења до последњег тренутка, али чим сам послушала саму себе и чим сам одлучила да живим како ја хоћу, очи ми се отвориле, победила сам свој глупи страх и сад сам срећна и свима желим сличну срећу. Али намах ток њених мисли се прекиде, и она је говорила о новом стану, о тапетама, коњима, о путу у Швајцарску и Италију. Орлов пак био је уморан од вожње у ресторани и радње и даље је осећао ону збуњеност пред самим собом коју сам код њега јутрос приметио. Он се смешкао али више из учтивости него од задовољства, и док је она говорила о нечему озбиљно, он је само иронично одобравао: „О, да!”

— Степане, нађите што пре доброг куvara, — обрати ми се она.

— Не треба се журити с кујном, — рече Орлов хладно погледавши у мене. — Треба се прво преселити у нов стан.

Он никад није држао код куће ни кујне, ни коња, јер како сам говораше није волео „да ствара у својој кући прљавштину”, и мене и Пољу трпео је у своме стану само по нужди... Такозвано породично огњиште с његовим необичним радостима и зађевицама вређало је његов укус као простота; бити у другом стању или имати деце и разговарати о њима — то је рђав тон, простаклук. И ја сам сад био врло радознао, како ће се сложити у једном стану ова два створења, — она, домаћица и газдарица, са својим бакарним шерпама и сновима о добром кувару и коњима, и он, који је често говорио својим пријатељима, да у стану солидног, акуратног човека, као на војном броду, не треба да буде ничега сувишног — ни жена, ни деце, ни крпа, ни кухињског посуђа...

V

Сад ћу вам испричати, шта се десило првог четвртка. Тога дана Орлов и Зинаида Фјодоровна ручали су код Контана или Донана. Вратио се кући само Орлов, док се Зинаида Фјодоровна одвезла, како сам дознао после, у Петроградски крај својој старој гувернанти да код ње проведе време, док код нас буду били гости. Орлов није желео да је представи својим пријатељима. То сам закључио јутрос при кафи, кад је он почео уверавати, да због њеног спокојства треба укинути четвртке.

Гости, као обично, стигли су готово сви истовремено.

— Јели и госпођа код куће? — упита ме шапатом Кукушкин.

— Није, — одговорих.

Он је ушао с лукавим и као зејтин сјајним очима, смешкајући се значајно и трљајући руке од мраза.

— Имам част да честитам, — рече он Орлову, тресући се целим телом од ласкавог и улагивачког смеха. — Желим вам плодитисја и размножатисја, аки кедри ливанстије!¹

Гости су ушли у спаваћу собу и почели правити вицеве на рачун женских собних ципела, тепиха између кревета и сиве блузе која је висила о наслону кревета. Били су весели зато, што тврдоглавко, који је презирао у љубави све обично, ухватио се на једном у женске мреже тако просто и обично.

— Чему посмејахомсја, тому же и послужиша,² — неколико пута поновио је Кукушкин, који је имао, узгред речено, одвратну навику да пецка текстовима црквено-словенским. — Лакше! — прошапута он, приносећи прст устима, кад из спаваће собе пређоше у собу до кабинета. — Псст! Овде Маргарита сањари о своме Фаусту.

И заљуљао се од смеха, као да је рекао нешто нарочито духовито. Погледао сам у Грузина очекујући, да његова музикална душа неће издржати овај смех, али се пребацих. Његово добро, мршаво лице

¹ Плодите се и множите се, као кедрови ливански. — Пр. прев.

² Чему се почудиш, томе се и понудиш. — Пр. прев.

сијало је од задовољства. Кад су сели да се картају, он је, вриштећи и грцајући од смеха, рекао да Жоржињки ради потпуне породичне среће остаје сад још да набави трешњев чибук и гитар. Пекарски се уљудно шалио, али по његовом озбиљном изгледу видело се да му Орловљева нова љубавна авантура није била пријатна. Он није разумео, шта се управо догодило.

— Али како је мужу? — упита он у недоумици, кад су већ одиграли три партије робера.

— Не знам, — одговори Орлов.

Пекарски је прочешљао прстима своју велику браду и замислио се, и ћутао тако до саме вечере. Кад су сели да вечерају, он рече лагано, отежући сваку реч:

— Уопште, извини, ја вас обоје не разумем. Ви сте могли заљубити се једно у друго и грешити против седме заповести колико вам је воља, — то разумем. Да, то ми је појмљиво. Али нашто мужа посвећивати у своје тајне? Зар је то потребно?

— А зар то није свеједно?

— Хм... — замисли се Пекарски. — Ево шта ћу ти рећи, драги мој пријатељу, — настави он с очигледним напрезањем мисли: — ако се ја некад оженим по другипут и теби падне напамет да ми набијеш рокове, онда чини то тако да ја не приметим. Кудикамо је поштеније варати човека неголи кварити му начин живота и репутацију. Разумем. Ви обоје мислите да живећи јавно, поступате необично поштено и либерално, али с тим... како се оно каже?... с тим романтизмом не могу се сложити.

Орлов ништа не одговори. Он не беше расположен и не хтеде разговарати. Пекарски настави да се вајка, заигра прстима по столу, размисли и рече:

— Ја вас ипак обоје не разумем. Нити си ти студент, нити она шваља. Обоје сте богати људи. Мислим, да би могао да удесиш за њу засебан стан.

— Не, не бих могао. Прелистај мало Тургењева.

— Зашто да га прелистам? Ја сам га већ читао.

— Тургењев у својим делима учи, да свака узвишена девојка која поштено мисли, треба да иде са вољеним човеком на крај света и да служи његовој идеји, — рече Орлов, иронично намигујући. — Крај света — то је *licentia poetica*; цео свет у пуном свом саставу усељава се у стан вољеног човека. Према томе не живети са женом која те воли у истом стану — значи одрицати јој њену узвишену дужност и не делити с њом њене идеале. Да, срце моје, Тургењев је писао а ја сад морам да вадим кестење.

— Нашто ту Тургењев, не разумем, — рече тихо Грузин и слеже раменима. — А сећате се, Жоржињка, како онај, у Три сусрета иде доцкан увече, у Италији, и наједанпут чује: *Vieni pensando a me segretamente!*¹ — запева Грузин. — Изванредно!

— Али она није силом прешла теби, — рече Пекарски. — Ти си сам то хтео.

— Е, глете молим вас! Ја не само да нисам хтео, но чак нисам могао ни мислити, да ће се то некад догодити. Кад је говорила да ће прећи к мени, мислио сам да се нежно шали.

Сви се насмејаше.

¹ Дођи крадом мислећи на мене! — Пр. прев.

— Ја нисам могао то желети, — настави Орлов таквим тоном, као да га терају да се правда. — Ја нисам Тургенјевљев јунак и ако ми некад буде потребно да ослобађам Бугарску, не треба ми друштво дама. На љубав ја гледам првенствено као на потребу мога организма, ниску и непријатељску моме духу; њу треба задовољити свесно, или се сасвим одрећи ње, у противном унеће у твој живот исте прљаве елементе, као што је и сама. Да би она била налада а не мучење, старам се да је учиним лепом и да је окружим многобројним илузијама. Ја нећу поћи жени, ако унапред нисам убеђен да ће она бити лепа, заносна; и сам нећу поћи к њој ако нисам расположен.

И само под таквим условима успевамо преварити једно друго и чини нам се да ми волимо и да смо срећни. Али како могу да желим бакарне шерпе, неочешљану главу, или да ме виде кад сам неумивен и нерасположен? Зинаида Фјодоровна простотом свога срца хоће да ме нагна да заволим оно, од чега сам се склањао целог свог живота. Она хоће да у моме стану мирише кујна и помије; потребно јој је да се уз галаму сели у нов стан, да се вози својим коњима, потребно јој је да пребраја моје рубље и да се брине о моме здрављу; потребно јој је да се свакичас меша у мој лични живот и да прати сваки мој корак, и истовремено да искрено уверава, како ће моје навике и слобода остати неокрњени.

Она је убеђена да ћемо ми, као младенци, у најскорије време путовати, тј. она хоће да се увек налази уз мене и у купеу, и у хотелу, међутим, на пу-

ту ја волим да читам и не могу да издржим разговоре.

— А ти јој то напмени, — рече Пекарски.

— Шта? Мислиш, разумеће ме? Забога, ми мислимо тако различито! По њеном мишљењу отићи од тате и маме или од мужа вољеном човеку — то је изнад грађанске храбрости, а по моме то је — девијација. Заволети, спријатељити се са човеком, то значи отпочети нов живот, а по моме мишљењу то ништа не значи. Љубав и човек чине главну суштину њеног живота и, можда у том смислу код ње ради филозофија несвеснога; изволите сад убедите је, да је љубав само обична потреба, као храна и одећа, да свет уопште неће пропасти зато што су мужеви и жене рђави, да је могућно бити развратник, заводник и истовремено гениалан и племенит човек, и с друге стране — да је могућно одрећи се љубавних наслада и истовремено бити глуп и пакосна животиња.

Савремен културан човек, чак и на најнижем ступњу, например француски радник, троши дневно на ручак десет суа, на вино при ручку пет суа и на жену од пет до десет суа, а свој ум и нерве у целини улаже у рад. Зинаида Фјодоровна пак даје на љубав не један су већ сву своју душу. Оно, ја јој могу и напоменути то, а она ће у одговор искрено закукати да сам је упропастио, да она у животу ништа више нема.

— Ништа јој не говори, — рече Пекарски: — већ просто нађи за њу засебан стан. И ништа више.

— То је лако рећи...

Поћуташе мало.

— Али она је мила, — рече Кукушкин. — Она је дивна. Такве жене уображавају да ће вечно воле-ти и жртвују се с патосом.

— Али треба имати главу на рамену, — рече Орлов: — треба резоновати. Сва искуства која су нам позната из свакодневног живота и која су записана на пергаменту безбројних романа и драма, једнодушно тврде, да све заједнице љубавника и супру-га код пристојних људи, па макаква љубав била у почетку, не трају више од две а највише — три године. То она мора знати и зато све ове шетње, шер-пе и наде на вечну љубав и хармонију — нису ништа друго до жеља да намагарчи и себе и мене. Она је и мила, и дивна, — ко тврди да није? Али она је изврнула кола мога живота: оно што сам досад сма-трао за ситницу и глупост, она ме тера да то схва-там као нешто најозбиљније, и ја служим идолу, ко-га нико не сматра за Бога. Она је и мила, и дивна, али однекуд сад кад се враћам са дужности кући, осећам се у души нелагодно, као да очекујем да ћу код своје куће наићи на некакав вашар, рецимо ке-рамичаре који су разидали све пећи и натрпали го-миле цигала. Једном речју, за љубав ја већ дајем не један су, већ део свога мира и својих нерава. А то не ваља.

— И она не чује тога злотвора! — уздахну Кукушкин. — Поштована господо, — рече он театрал-но: — ослободићу вас од тешких дужности да во-лите ово дивно створење! Преотећу од вас Зинаиду Фјодоровну!

— Можете... — рече немарно Орлов.

Читавих пола минута Кукушкин се смејао писка-вим гласом и дрхтао целим телом, затим проговори:
— Пазите, ја се не шалим! Немојте после изигра-вати Отела!

Сви су почели говорити да је Кукушкин неумо-ран у љубави, да је неодољив за жене и опасан за мужеве и да ће га на ономе свету ђаволи пећи на ватри због развратног живота. Он је ћутао и нами-гивао очима и кад помињаху познате даме претио је прстом — не треба износити туђе тајне. Орлов наједном погледа у сат.

Гости су схватили и почели се спремати. Сећам се, Грузин, пијан од вина облачио се овога пута до зла бога дуго. Он је навукао свој мантил налик на оне капуте које шију деци у не тако богатим поро-дицама, подигао је јаку и почео нешто дугачко при-чати; затим видећи, да га не слушају, пребацио је преко рамена свој огртач који је мирисао на дечју собу и извињавајући се и молећива гласа замолио ме да му нађем качкет.

— Жоржињка, анђеле мој! — рече он нежно. — Голубе, послушајте, хајдемо сад у варош!

— Ви идите а ја не могу. Ја сам сад у положају ожењеног човека.

— Она је красна, неће се наљутити. Добри мој шефе, хајдемо! Време је изванредно, међавица, мра-зић... На часну реч, треба да се раздрмате, јер иона-ко нисте расположени; ђаво ће вас знати...

Орлов се протеже, зевну и погледа у Пекарског.

— Хоћеш ли ти? — упита он замишљено.

— Не знам. Готово.

— Зар да се напијемо, а? Е па добро, идем, — одлучи Орлов после малог колебања. — Причекајте, идем да узмем новце.

Он пође у кабинет, а за њим се затетура Грузин, вукући за собом огртач. Кроз минут оба су се вратила у претсобље. Поднапит и врло задовољан Грузин је гужвао у руци банкноту од десет рубаља.

— Сутра ћемо се обрачунати, — рече он. — А она је добра, неће се наљутити... Она је моју Лизочку крстила, волим је, сироту. Ах, мој драги! — радосно се засмеја он наједном и удари челом о леђа Пекарског. — Ах, Пекарски, срце моје! Адвокатисимусе, сув као прст, а женама мира не даје...

— Додајте дебелима, — рече Орлов, облачећи бунду. — Па хајдемо једном, јер видиш, можемо се и на прагу срести.

— *Vieni pensando a me segretamente!* — запева Грузин.

Најзад, одвезли су се. Орлов није преноћио код куће и вратио се сутрадан у подне.

VI

Зинаиди Фјодоровној нестале златан сат, који јој је поклонио некада отац. Тај нестанак је зачудио и уплашио. Цело пре подне ишла је по собама, збуњено разгледајући столове и прозоре, али сат као да је у воду пропао.

Ускоро после тога, на једно три дана, Зинаида Фјодоровна, враћајући се однекуд, заборавила је у претсобљу свој новчаник. На моју срећу, том при-

ликом јој нисам ја помагао да се свуче већ Поља. Кад се сетила новчаника, њега у претсобљу већ није било.

— Чудновато! — вајкала се Зинаида Фјодоровна. — Ја се врло добро сећам, да сам га извадила из џепа да платим кочијашу... и затим сам га спустила ту, око огледала. Невероватно!

Ја нисам био лопов, али обузе ме такво осећање, као да сам га ја украо и да су ме ухватили. Чак су ми и сузе пошле. Кад су сели да ручају, Зинаида Фјодоровна рече Орлову француски:

— Код нас се појавили духови. Данас сам изгубила у претсобљу новчаник, а малочас погледам, новчаник лежи на моме столу. Али духови нису несеквично приредили такав окус-покус. Узели су за свој рад златник и двадесет рубаља.

— Вама час нестане сат, час новци... — рече Орлов. — Зашто се мени тако нешто не дешава?

После једног тренутка, Зинаида Фјодоровна је већ заборавила на окус-покус који су приредили духови, и смејући се причаше како је прошле недеље наручила хартију за писма, али је заборавила да остави своју нову адресу и књижара је послала на стари стан мужу, који је морао исплатити рачун од двадесет рубаља. И наједном она је зауставила свој поглед на Пољи, па је оштро погледала у њу. Уз то, она је поцрвенела и толико се збунила, да поче говорити о нечем другом.

Кад сам донео у кабинет кафу, Орлов је стајао крај камина, леђима окренут ватри, док је она седела у наслоњачи прекопута њега.

— Ја уопште нисам рђаво расположена, — рече она француски. — Али сад почех да размишљам и све ми је јасно. Ја могу да вам кажем дан, па чак и час, кад ми је украла сат. А о новчанику? Ту не може бити ни сумње. О! — насмеја се она, узимајући од мене кафу. — Сад разумем, зашто тако често губим своје марамике и рукавице. Како му драго, али ја ћу сутра отпустити ту свраку па нек иде куд зна и послаћу Степана да позове моју Софију. Она није крадљивица и нема тако... одвратан изглед.

— Нисте нешто расположени. Сутра ћете имати сасвим друго расположење и биће вам јасно, да не треба одјурити човека само зато, што сумњате у њега због нечега.

— Ја не сумњам, већ сам убеђена, — рече Зинаида Фјодоровна. — Док сам сумњала у оног пролетера с измученим лицем, у вашег лакеја, ни речи не рекох. Вређа ме, Жорже, што ми не верујете.

— Ако ја и ви различито мислимо о некој ствари, онда то не значи да вам ја не верујем. Нек сте и у праву, — рече Орлов, окрећући се ватри и бацајући у њу цигарету, — па ипак, не треба се узбуђивати. Уопште, истину да речем, нисам очекивао, да ће вам мој мали домазлук задати тако озбиљне бриге и узбуђења. Нестао златник, па доврага, узмите од мене макар стотину, али мењати поредак, доводити с улице нову девојку, чекати да она уђе у посао — све је то дугачко, досадно и нисам навикао на то. Данашња наша девојка, додуше, дебела и, можда, има слабост према рукавицама и марамицама, али је зато сасвим пристојна, дисциплинована и не вришти кад је Кукушкин штипа.

— Једном речју, ви се с њом не можете растати... Тако реците.

— Љубоморни сте?

— Да, љубоморна! — рече одлучно Зинаида Фјодоровна.

— Хвала.

— Да, љубоморна сам! — понови она, и у очима јој заблисташе сузе. — Не, то није љубомора, већ нешто горе... устручавам се и да кажем. — Она се ухвати за слепоочнице и настави заносно: — Ви сте, мушкарци, понекад тако одвратни! То је страшно!

— Ја ту не видим ничега страшног.

— Ја нисам видела, не знам, али причају, да ви мушкарци још од детињства почињете са служавкама и после већ по навици не осећате никакву одвратност. Не знам, не знам, али сам чак и читала... Жорже, ти си, наравно, у праву, — рече она, прилазећи Орлову и мењајући свој тон у умиљат и молећив: — заиста, данас сам нешто нерасположена. Али ти знај, ја не могу друкчије. Она ми је мрска и плашим се ње. Не могу да је гледам.

— Зар је немогућно узвисити се над тим ситницама? — рече Орлов, слежући раменима у недоумици и одлазећи од камина. — Ништа простије: не обраћајте пажњу на њу, и неће вам бити мрска, неће вам требати да од ситнице правите читаву драму.

Изишао сам из кабинета и не знам какав је одговор добио Орлов. Како му драго, тек Поља је остала код нас. После тога, Зинаида Фјодоровна низашта се није обраћала њој и, заиста, старала се да не тражи њене услуге; кад ју је Поља послуживала

нешто или чак само пролазила поред ње, звецкајући својом гривном и шуштећи сукњама, она се стресала.

Држим, да кад би Грузин или Пожарски замолили Орлова да отпусти Пољу, учинио би то без икаквог колебања, не мучећи себе никаквим објашњењима; он је био попустљив, као и сви равнодушни људи. Али у својим односима према Зинаиди Фјодоровној однекуд чак и у ситницама показивао је упорност, која је понекад прелазила у тврдоглавост. Ја сам унапред знао: чим се нешто допадне Зинаиди Фјодоровној, њему се сигурно неће допасти. Кад би она, по повратку из радње, пожурила да му се похвали новитетом, он би летимице погледао у то и хладно рекао, да уколико више има у стану сувишних ствари, утолико мање је ваздуха. Дешавало се да, обучен у фрак да иде некуд, и поздравивши се већ са Зинаидом Фјодоровном, најденом из тврдоглавости остане код куће, само зато да се прави несрећан.

— Зашто сте остали? — говорила би Зинаида Фјодоровна с лажним саучешћем и истовремено сијајући од задовољства. — Зашто? Ви сте навикли да увече не седите код куће, и ја нећу да ви због мене мењате своје навике. Идите, молим вас, ако желите да се не осетим кривом.

— А зар неко криви вас? — говорио би Орлов.

С изразом жртве, он би се у своме кабинету завалио у наслоњачу и, заклопивши руком очи, прихватио би се књиге. Али убрзо књига је испадала из руку, он би се тешко мешкољио у наслоњачи и опет заклањао очи, као од сунца. Сад му је већ било досадно што није отишао.

— Могу ли да уђем? — говорила би Зинаида Фјодоровна, неодлучно улазећи у кабинет. — Читате ли? А мени је досадно и дођох на тренутак... да вас обиђем.

Сећам се, једне вечери она је ушла исто тако неодлучно и у невреме и клекла на тепих крај Орловљевих ногу, и по њеним бојажљивим, благим покретима беше очигледно, да није разумевала његово расположење и да се бојала.

— А ви стално читате... — отпоче она кратко, вероватно у намери да му поласка. — Знате, Жорже, у чему је још тајна вашег успеха? Ви сте врло образовани и паметни. А каква вам је то књига?

Орлов одговори. Прође у ћутању неколико тренутака, који су ми изгледали врло дуги. Стајао сам у салону, одакле посматрах обоје, и плашио сам се да се не закашљем.

— Хтела сам нешто да вам кажем... — рече тихо Зинаида Фјодоровна и насмеја се. — Да кажем? Ви ћете се, богме, почети смејати и назваћете то самообманом. Ето, ја бих страшно, страшно желела да мислим да сте ви данас остали код куће због мене... да бисмо ово вече провели заједно. А? Могу ли тако да мислим?

— Мислите, — рече Орлов, заклањајући очи. — Истински срећан човек је онај, ко мисли не само о ономе што јесте, већ чак и ономе што није.

— Ви рекосте нешто дугачко, и ја нисам сасвим разумела. Тојест ви хоћете рећи да срећни људи живе у сновима? Да, то је истина. Ја волим увече да седим у вашем кабинету и да летим у мислима

далеко, далеко... Пријатно је сањарити. Хајте, Жорже, да сањаримо гласно.

— Ја нисам био у институту, нити сам учио ту науку.

— Ви сте нешто нерасположени? — упита Зинаида Фјодоровна, хватајући Орлова за руку. — Реците — зашто? Кад сте такви, плашим се. Не може човек да разуме, да ли вас глава боли или сте љути на мене...

Прође у ћутању још неколико дугих тренутака.

— Зашто сте се променили? — рече она тихо. — Зашто нисте и даље онако нежни и весели, као у Знаменској? Проведох код вас читав месец, али ми, изгледа, још нисмо научили да живимо и ни о чему још не поразговарасмо како треба. Ви ми увек одговарате шаљиво или сувопарно или дугачко као учитељ. И у шалама вашим је нешто хладно... Зашто сте престали да разговарате са мном озбиљно?

— Ја увек говорим озбиљно.

— Е, па хајте да разговарамо. Заиме Бога, Жорже... Хајте?

— Хајте. Али о чему?

— Разговараћемо о нашем животу, о будућности... — рече меланхолично Зинаида Фјодоровна. — Ја стално у животу правим планове, стално правим — и тако ми је добро! Жорже, да почнемо с питањем: кад ћете напустити вашу службу?...

— А зашто то, — упита Орлов, скидајући руку са чела.

— С таквим погледима човек није за службу. Вама тамо није место.

— Моји погледи? — упита Орлов. — Моји погледи? По своме убеђењу и по природи ја сам најобичнији чиновник, Шchedринов јунак. Уверавам вас, да ме ви заиста сматрате за неког другог.

— Опет се шалите, Жорже!

— Нинајмање. Службом сам незадовољан можда, па ипак она ми је пријатнија него нешто друго. Ту је навика, ту су људи исти као и ја; ту ја свакојак нисам сувишан и осећам се прилично.

— Ви презирете службу и она вас одбија?

— Па шта? Ако поднесем оставку, почнем сањарити гласно и преселим се у други свет, онда ви, мислите, да ће ми тај свет бити мање мрзак од службе?

— Да би противуречили мени, ви сте готови чак и да себе оклеветате, — увреди се Зинаида Фјодоровна и диже се. — Жалим, што сам започела овај разговор.

— Зашто се љутите? Па и ја се не љутим што ви нисте у служби. Свако живи како хоће.

— А зар ви живите, како хоћете? Зар сте ви слободни? Писати целога века акта, која не одговарају вашим убеђењима, — настави Зинаида Фјодоровна, плескајући у очајању рукама: — потчињавати се, честитати шефовима Нову годину, затим карте, карте и карте, а што је главно, служити режиму који вам не може бити симпатичан, — не, Жорже, не! Не шалите се тако глупо. То је страшно. Ви сте идејан човек и треба да служите само идеји.

— Заиста, ви ме сматрате за неког другог, — уздахну Орлов.

— Реците просто, да не желите са мном разговарати. Ја сам вам мрска, и то је све, — проговори кроз сузе Зинаида Фјодоровна.

— Ево шта је, драга моја, — рече Орлов дижући се ауторитативно са наслоњаче. — Ви сте сами приметили, да сам ја паметан и образован човек, а ученога учити — значи кварити. Све идеје, мале и велике, које ви имате у виду, називајући ме идејним човеком, мени су врло добро познате. Према томе, ако ја службу и карте претпостављам тим идејама, онда, зацело, имам на то права. То је једно, друго, ви, колико ми је познато никад нисте радили и своја резоновања о државној служби можете црпсти само из анегдота и рђавих романа. Зато нам ништа не би сметало да једанпут засвагда утврдимо: не разговарати о ономе, што нам је већ давно познато, или о ономе што не улази у круг наше компетенције.

— Зашто ви са мном тако говорите? — проговори Зинаида Фјодоровна, устукнувши назад, као згранута. — Зашто? Жорже, дођите к себи заиме Бога!

Глас јој је задрхтао и изгубио се; она, по свој прилици, хтела је да задржи сузе, али наједном зајеца:

— Жорже, драги мој, ја пропадам! — рече она француски, брзо падајући пред Орлова и стављајући му главу на колена. — Ја сам се напатила, уморила и не могу више, не могу... У детињству мрска, развратна маћеха, затим муж, па сад ви... ви... ви на моју бескрајну љубав одговарате иронијом и хладноћом... И та грозна дрска девојка! — настави она јецајући. — Да, да, видим: ја вам нисам ни

жена, ни пријатељ, већ створење које ви не поштујете зато што сам постала ваша љубазница... Ја ћу се убити!

Нисам очекивао, да ће ове речи и овај плач направити на Орлова тако снажан утисак. Он је поцрвенео, узнемирено се заљуљао у наслоњачи и на његовом лицу уместо ироније појавио се туп, дечији страх.

— Драга моја, ви ме нисте разумели, кунем вам се, — збуњено промрмља он дотичући се њене косе и рамена. — Опростите ми, преклињем вас. Био сам неправичан и... презирем себе.

— Ја вас вређам својим тужбама и кукњавом... Ви сте поштен, великодушан... редак човек, ја то осећам свакога тренутка, али ме за све време мучио јад...

Зинаида Фјодоровна је нагло загрлила Орлова и пољубила га у образ.

— Само не плачите, молим вас, — рече он.

— Не, не... Већ сам се наплакала и лакше ми је.

— Што се тиче девојке, сутра је већ више неће бити, — рече он, мешкољећи се још стално немирно у наслоњачи.

— Не, она мора остати, Жорже! Разумете ли? Ја се већ више не бојим ње... треба бити изнад ситница и не мислити глупости. Ви сте у праву! Ви сте — редак... необичан човек!

Она је брзо престала плакати. Са још влажним трепавицама, седећи у Орловљевом крилу, она му је полугласно испричала нешто узбудљиво, налик на успомене детињства и младости и миловала га руком по лицу, љубила га и пажљиво разгледала

његове руке с прстењем и привиске на ланцу од сата.

Она се заносила и својим причањем и близином вољеног човека и зато, свакако, што су јој недавне сузе очистиле и освежиле душу, њен глас је зазвонио необично чисто и искрено. А Орлов се играо њеном кестењастом косом и љубио јој руке, додирујући нечујно њене усне.

Затим су пили у кабинету чај и Зинаида Фјодоровна прочитала је наглас нека писма. Око једног сата отишли су на спавање.

Ове ноћи мене су јако болела крста и ја до ујутру нисам могао да се загрејем и да заспим. Чуо сам, како је Орлов прешао из спаваће собе у кабинет. Пошто се задржао тамо читав сат, зазвонио је. Од бола и умора заборавио сам на сваки ред и пристојност у свету и упутих се у кабинет само у доњем рубљу и бос. Орлов је у собној хаљини и капици стајао крај врата и очекивао ме.

— Кад те човек позове, ти мораш доћи обучен, — рече он строго. — Донеси друге свеће.

Хтео сам да се извиним, али сам се наједном јако закашљао и, да не паднем, ухватих се једном руком за рагастов од врата.

— Ви сте болесни? — упита Орлов.

— Чини ми се за све време нашег познанства то је било првипут да ми каже ви, Бог би га знао зашто. По свој прилици у доњем рубљу и с лицем нагрђеним од кашља, рђаво сам играо своју улогу и мало личио на лакеја.

— Кад сте болесни, онда зашто служите? — рече он.

— Да не умрем од глади, — одговорих.

— Како је све то у суштини гнусно! — тихо рече он, прилазећи своме столу.

Док сам ја, огрнувши се шињелом, стављао и палио нове свеће, он је седео крај стола и опружених ногу на наслоњачи, резао књигу.

Оставио сам га удубљена у читање, и књига сад више није испадала из његових руку, као синоћ.

VII

Сад, кад пишем ове редове, моју руку кочи из детињства усађени у мене страх — да изгледам осетљив и смешан; кад желим да сам љубазан и да нежност исказујем, не унем бити искрен. И ето баш због тог страха и што нисам навикао, никако не могу да сасвим јасно изразим оно, што се тада дешавало у мојој души.

Ја нисам био заљубљен у Зинаиду Фјодоровну, али у обичном човечјем осећању, које сам гајио према њој, било је много више младости, свежине и веселости, неголи у Орловљевој љубави.

Чистећи ујутру ципеле, или одело, ја сам пригушена срца очекивао, кад ћу најзад, чути њен глас и кораке. Стајати и гледати у њу док пије кафу и затим док доручкује, додавати јој у претсобљу бундицу и навлачити на њене мале ноге каљаче, док се она ослањала о моје раме, затим чекати кад ми доле зазвони вратар, да је сретнем на вратима, румену, свежу, завејану снегом, слушати испрекидане усклике о мразу или кочијашу, — о, кад бисте знали како је све то за мене било значајно! Желео сам

да се заљубим, да имам своју породицу, желео сам да и моја будућа жена има баш такво лице, такав глас. Сањарио сам и о ручку, и на улици, кад су ме слали некуда, и ноћу кад нисам спавао. Орлов је с гнушањем одбацивао од себе женске крпе, децу, кујну, бакарне шерпе, а ја сам прикупљао све то и брижљиво чувао у својим сновима, волео, преклињао судбину, да и мени то пружи и привиђао сам жену, дечју собу, стазице у башти, кућицу...

Знао сам да кад би заволео њу, не бих могао рачунати на такво чудо, као што је узајамност с њене стране, али ме ова претпоставка није узнемиравала. У моме скромном, тихом осећању, налик на обично пријатељство, не беше ни љубоморе на Орлова, па чак ни зависти, јер сам разумевао, да лична срећа за богаља као што сам ја, могућна је само у сновима.

Кад је Зинаида Фјодоровна ноћу, очекујући свога Жоржа, непомично гледала у књигу, не прелиставајући стране, или кад је дрхтала и бледела зато, што је кроз собу пролазила Поља, патио сам заједно с њом и падало ми напамет — да што пре просечем овај тешки чир, да што пре удесим да она дозна све оно, што се овде разговара четвртком за време вечере, али — како то да учиним? Све чешће сам имао прилике да видим сузе. Првих недеља она се смејала и певала своју песмицу, чак кад Орлов и није био код куће, али већ другог месеца у нашем стану завладала је тужна тишина, нарушава-на само четвртком.

Она је ласкала Орлову, и, да би изнудила од њега осмех или пољубац, клечала је, умиљавала се као

кученце. Пролазећи поред огледала, чак кад јој је на души врло тешко, она се није могла уздржати да се не огледа и да не поправи фризуру.

Изгледало ми чудновато што се она и даље интересовала тоалетом и што се одушевљавала стварима што их је куповала. То се некако није слагало с њеном искреном тугом. Она је пратила моду и шила себи скупоцене хаљине. За кога и зашто? Нарочито сам запамтио једну нову хаљину, која је стајала четири стотине рубаља. Плаћати толико за сувишне и непотребне хаљине, док наше раднице за свој робијашки посао добијају по два-три гроша дневно за издржавање, и док млетачким и бриселским чипкаркама плаћају само по пола франка дневно, рачунајући да ће остало надокнадити развратом; и било ми је чудно и љутио сам се на то што Зинаида Фјодоровна није била свесна тога. Али требало је само да изиђе из куће, па да је одмах за све извиним, да све схватим и да чекам, кад ће ми одоздо зазвонити вратар.

Она се понашала према мени као према лакеју, нижем бићу. Може се гледати пас и у исто време да га човек не примети; наређивали су ми, постављали питања, али нису примећивали моје присуство. Господари су сматрали за непристојно да разговарају са мном више него што је уобичајено; да сам се ја, служећи о ручку, мешао у разговор или смејао, сматрали би ме зацело за лудог, па и отпустили.

Па ипак Зинаида Фјодоровна била ми је наклоњена. Кад су ме слали некуд, или ми објашњавала како да рукујем новом лампом, или томе слично, ње-

но лице је постајало необично ведро, добро и љубазно, и гледала ме право у лице. Том приликом увек ми је изгледало, да се са захвалношћу сећала што сам јој носио писма у Знаменску. Кад је звонила, онда Поља која ме сматрала за госпођиног љубимца и која ме мрзела због тога, говорила је пакосно смешећи се:

— Иди, зове те она тв о ј а.

Зинаида Фјодоровна понашала се према мени као према нижем бићу, а ни слутила није, да ако је неко и био понижен у кући, онда је то једино она била. Она није знала, да ја, лакеј, патим због ње и да се по двадесет пута дневно питам, шта је чека у будућности и чиме ће се све ово свршити. Из дана у дан њен положај постајао је све гори. После оне вечери, кад су разговарали о служби, Орлов који није волео сузе, почео је осетно страховати и избегавати разговоре.

Кад би Зинаида Фјодоровна започињала препирку или молила, или се спремала да плаче, он је под згодним изговором одлазио у свој кабинет или уопште из куће. Он је све ређе ноћивао у стану и још ређе ручавао; а четвртком је сам молио своје пријатеље, да га одведу некуд. Зинаида Фјодоровна као и пре сањарила је о својој кујни, о новом стану и путовањима у иностранство, али снови су остали снови.

Ручак је доношен из ресторана, питање новог стана Орлов је молио да се не покреће све док се не врате из иностранства, а о путовању говорио је да не треба ићи пре, него што му порасте велика коса, јер мувати се по хотелима и служити идеји

не може се без дуге косе. У прилог свему овоме нама, у осутству Орлова, почео је навраћати увече Кукушкин. У његовом понашању није било ничега нарочитог, али ја ипак нисам могао заборавити онај разговор, кад се он спремао да преотме Орлову Зинаиду Фјодоровну.

Гостили су га чајем и црним вином, док се он кикотао и, желећи да каже нешто пријатно, уверавао, да грађански брак је у сваком погледу изнад црквеног и да би у суштини сви пристојни људи требало да приђу сад Зинаиди Фјодоровној и да падну пред њене ножице.

VIII

Божични празници су прошли досадно, у нејасним предосећањима нечега рђавог. Уочи Нове године за јутарњом кафом, Орлов је неочекивано изјавио, да га шеф шаље с нарочитим пуномоћством сенатору, који је вршио инспекцију у некаквој губернији.

— Не путује ми се, али не знам како да се изговорим! — рече он резигнирано. — Мора се путовати, шта да се ради.

Од ове новости Зинаиди Фјодоровној намах се зацрвенеле очи.

— На дуже време? — упита она.

— На пет-шест дана.

— Мени је, право да ти кажем, пријатно, што путујеш, — рече она замисливши се. — Разонодићеш се. Заљубићеш се у кога било уз пут и после ћеш ми причати.

Она се у сваком згодном случају старала да Орлов осети, како се она нимало не снебива и да он може радити шта хоће, и ова нимало лукава а скроз јевтина политика никога није обмањивала и само је још једном подвлачила Орлову, да он није слободан.

— Отпутоваћу вечерас, — рече он и поче читати новине.

Зинаида Фјодоровна спремала се да га испрати на станицу, али он је одвратио, рекавши, да не путује у Америку, нити на пет година, већ само на пет дана, па чак и мање.

Око осам часова поче праштање. Он је загрлио једном руком и пољубио у чело и уста.

— Буди паметна, нека ти не буде досадно без мене, — рече он умиљатим, срдачним тоном, који и мене дирну. — Бог нека те чува.

Она се жудно упила у његово лице, да добро упамти његове миле црте, затим га грациозно загрлила рукама око врата и спустила главу на његове груди.

— Опрости ми наше несугласице, — рече она француски. — Муж и жена не могу да се не свађају кад се воле, а ја те волим до лудила. Не забрављај... телеграфирај чешће и опширније.

Орлов је пољубио још једном и, не рекавши ни речи, изиђе збуњен. Кад већ за њим шкљоцну брава, он застаде наред степеница замишљено и погледа горе. Изгледало ми је, да кад би се одозго у томе тренутку чуо ма један звук, он би се вратио. Али беше мирно. Он намести на себи шињел и поче се неодлучно спуштати доле.

Крај улаза одавно су већ чекали кочијаши. Орлов је сео у једна кола, ја са два кофера у друга. Беше јак мраз и на раскрсницама се димиле ватре. Од брзе вожње хладан ветар уједао ми је лице и руке, тешко сам дисао, и зажмуривши, размишљао: баш је она дивна жена! како воли!

Чак и непотребне ствари скупљају данас по двориштима и продају их у добротворне сврхе, и разбијено стакло сматра се за добру робу, али овакво благо, оваква реткост, као што је љубав отмене, младе, паметне и поштене жене, пропада сасвим узалуд.

Један стари социолог гледао је на сваку рђаву страст, као на силу која се са мало вештине може упутити на добро, док се код нас и племенита, лепа страст и зачиње а после и умире као немоћ, никуд неупућена, несхватљива или опростачена. Зашто то?

Кочијаши се неочекивано зауставили. Отворио сам очи и опазио да се налазимо у Сергијевској, пред великом кућом, где станује Пекарски. Орлов изиђе из саоница и несташе га на улазу. После пет минута на вратима се појавио лакеј Пекарског, без качкета, и викну ми, љутећи се на мраз:

— Ниси ваљда глув? Ослободи кочијаше и дођи горе. Зову те!

Не разумевајући ништа, упутих се на други спрат. Ја сам и пре био у стану Пекарског, тојест стајао у претсобљу и гледао у салу, и после велике, мрачне Ја сам и пре био у стану Пекарског, тојест стајао сликарских рамова, бронзе и скупocenim намешта-

јем. Сад у овом сјају опазио сам Грузина, Кукушкина, па мало после и Орлова.

— Знаш шта, Степане, — рече он прилазећи ми. — Ја ћу остати овде до петка или суботе. Ако буде писама и телеграма, онда ћеш их свакидан доносити овамо. Кући ћеш, наравно, рећи, да сам отпутовао и да шаљем поздрав. А сад губи се.

Кад сам се вратио кући, Зинаида Фјодоровна лежала је у салону на софи и јела крушку. Горела је само једна свећа, стављена у канделабр.

— Нисте задоцнили за воз? — упита Зинаида Фјодоровна.

— Нисмо. Шаљу вам поздрав.

Отишао сам у своју лакејску собу и такође легао. Нисам имао шта да радим, а није ми се ни читало. Нисам се ни чудио, ни бунио, већ сам само напрезао мисли да схватим, зашто му је потребна ова превара. Па тако само жутокљунци варају своје љубазнице. Зар он, човек, који је много читао и размишљао, не могаде да измисли нешто паметније? Истину да кажем, ја нисам имао рђаво мишљење о његовој памети. Држао сам, да кад би му било потребно да превари свога министра или кога другог јаког човека, морао би употребити на то много енергије и вештине, док овде, да би преварио жену, згодно му дође очигледно и оно, што му је прво пало на ум; ако успе превара — добро и јесте, ако не успе — није велика несрећа, може се слагати и по другипут исто тако просто и брзо, не лупајући главу.

У поноћ, кад су на горњем спрату изнад нас, дочекујући Нову годину, гурнули столице и викнули

„ура“, Зинаида Фјодоровна зазвонила ми је из собе до кабинета. Она је, трема од дугог лежања, седела за столом и писала нешто на парчету хартије.

— Треба испослати телеграм, — рече она и осмехну се. — Одвезите се брзо на станицу и замолиште да се упути за њим.

Кад сам затим изишао на улицу, прочитао сам на парчету хартије: „Честитам Нову годину и желим нову срећу. Брзо телеграфирајте, страшно ми је досадно. Прошла је читава вечност. Жалим што не могу послати телеграмом хиљаду пољубаца, па и саму душу. Буди весео, радости моја. Зина.“

Испослао сам овај телеграм и сутра ујутру предао признаницу.

IX

Најгоре је то, што је Орлов непромишљено посветио у тајну своје преваре и Пољу, наредивши јој да кошуље донесе у Сергијевску. После тога, она је злурадо и са неком мени непојмљивом мржњом почела гледати у Зинаиду Фјодоровну и стално фрктати од задовољства у својој соби и претсобљу.

— Укметила се, па и не мисли да иде! — говорила је она с усхићењем. — Сама би требало да увиди...

Она беше нађушила да Зинаида Фјодоровна неће дуго остати код нас, и, да не би губила време дизала је све што види — мирисе, укоснице од корњаче, мараме, женске ципеле. Сутрадан по Новој години Зинаида Фјодоровна позвала ме у своју собу и саопштила ми полугласно да јој је нестала црна

хаљина. И затим је почела ићи по свима собама, бледа, уплашена, срдита лица, и разговарала је сама са собом:

— Шта је ово? Заиста, шта је ово? Та то је нечувена дрскост!

О ручку она је хтела налити себи супу, али није могла — руке су дрхтале. И усне су јој дрхтале. Она је немоћно погледала у супу и пирожке, очекујући да престане дрхтавица, и наједном није издржала и погледала је у Пољу.

— Ви, Поља, можете ићи одавде, — рече она. — Довољан је и Степан.

— Свеједно, остаћу, — одговори Поља.

— Немате потребе ту да стојите. Идите одавде сасвим... сасвим! — настави Зинаида Фјодоровна, дижући се јако узбуђена.

— Можете тражити себи друго место. Одмах одлазите!

— Без господинове наредбе не могу отићи. С њима сам се погодила. Како они нареде, и биће тако.

— Али и ја вам наређујем! Ја сам овде газдарица! — рече Зинаида Фјодоровна и сва поцрвене.

— Можда сте и ви газдарица, али ме може отпустити само господин. С њима сам се погодила.

— Ви не смате остати овде ни тренутка! — викну Зинаида Фјодоровна и лупи ножем по тањиру. — Ви сте крадљивица! Разумете?

Зинаида Фјодоровна је бацила на сто сервиету и брзо, жалосна, болна лица изишла из трпезарије. Поља, гласно јецајући и нешто наричући, такође је изишла. Супа и јаребице охладише се. И однекуд сад сав овај ресторански сјај, који је стајао на сто-

лу, изгледао ми је јадан, хохштаплерски, налик на Пољу. Најжалоснији и најзлочиначкији изглед имале су две пирожке на тањиру. „Данас ће нас вратити у ресторан, — као да су говориле оне: — а сутра ће нас опет изнети на сто неком чиновнику или чувеној певачици.”

— Важна госпођа, глете молим вас! — допирало ми је до ушију из Пољине собе. — Да само хоћу, давно бих била таква госпођа, али срамота ме! Видећемо, ко ће од нас две први отићи! Дабоме.

Зазвони Зинаида Фјодоровна. Седела је у својој соби, у углу, с таквим изразом као да су је казнили да стоји у углу.

— Има ли телеграма? — упита она.

— Нема.

— Известите се код вратара, можда има. И не идите од куће, — рече она за мноме: — Бојим се да останем сама.

Затим сам готово свакичас морао трчати до вратара и извештавати се има ли телеграма. Баш је то ужасно време, морам признати!

Зинаида Фјодоровна, да не би гледала Пољу, ручавала је и пила чај у својој соби, па је ту и спаавала на кратком дивану, налик на слово З, и сама је намештала себи постељу. Упочетку ја сам носио телеграме, али, не добијајући одговора, она је и мени престала веровати и сама је одлазила на пошту. Посматрајући је, ја сам такође с нестрпљењем очекивао телеграме. Надао сам се, да ће он измислити некакву лаж, например постараће се да јој се пошаље телеграм с неке станице. Ако га одвећ буду

занеле карте, помислих, или ако је већ успео да се заљуби у другу жену, онда наравно, потсети ће га на нас Грузин и Кукушкин.

Али ми смо узалуд чекали. Пет пута дневно улазио сам Зинаиди Фјодоровној с тим да јој испричам целу истину, али она је гледала као коза, рамена су јој била опуштена, усне су дрхтале и ја сам се враћао натраг не рекавши ни речи. Самилост и жалост одузимали су ми сву храброст.

Поља, као да се ништа није десило, весела и задовољна, спремала је господинов кабинет, спаваћу собу, претурала је ормане и лупала посуђем, а пролазећи поред врата Зинаиде Фјодоровне, певушила је нешто и кашљала. Допадало јој се што се од ње крију.

Увече Поља би одлазила некуд, а у два или три сата звонила је и ја сам морао да јој отворам и да слушам њене приговоре у вези са мојим кашљем. Одмах затим чуло би се друго звоно, трчао бих у правцу собе што је до кабинета, и Зинаида Фјодорова, промоливши главу кроз врата, питала би: „Ко то звони?” А сама би ми гледала у руке — да нема у њима телеграма.

Кад су, најзад, у суботу зазвонили доле и на стеницама се зачуо познати глас, она се толико обрадовала да је зајецала; она му је потрчала у сусрет, загрлила га, почела му љубити груди и рукаве, говорити му нешто што се није могло разумети. Вратар је унео кофере, зачуо се Пољин весели глас. Баш као да је неко допутовао на ферје!

— Зашто ниси телеграфисао? — рече Зинаида Фјодоровна, тешко дишући од радости. — Зашто?

Ја сам се намучила, једва сам издржала ово време... О, Боже мој!

— Врло просто! Ја и сенатор отпутовали смо првог дана у Москву и ја нисам добио твоје телеграме, — рече Орлов. — После ручка, срце моје, испричаћу ти о свему најдетаљније, а сад ми се спава, спава и спава... Намучио сам се у вагону.

Видело се, да он није спавао свуноћ: зацело, картао се и много пио. Зинаида Фјодоровна га положи у постељу, и сви смо ми после до саме вечери ишли на прстима.

Ручак је протекао сасвим у реду, али кад су отишли у кабинет да пију кафу, отпочело је расправљање. Зинаида Фјодоровна почела је причати нешто брзо, полугласно; говорила је француски, и речи су јој жубориле као поток, затим се зачуо Орловљев гласан уздах и његов глас.

— Боже мој! — рече он француски. — Зар немате никаквих нових вести, него та вечна песма о тој девојци злотвору?

— Али, драги, она ме је покрала и дрско се понашала према мени.

— Али зашто мене не поткрада и према мени није дрска? Зашто ја никад не примећујем ни девојке, ни момке, ни лакеје? Драга моја, ви сте просто каприциозни и нећете да сте отпорни... Ја чак сумњам да нисте у другом стању. Кад сам вам предлагао да је отпустите, ви сте захтевали да остане, а сад хоћете да је ја отерам. А ја сам у оваквим случајевима такође тврдоглав човек: на каприс такође одговарам каприсом. Ви бисте хтели да она

оде, е, а ја ето хоћу да остане. То је једини начин да вас излечим од нервозе.

— Па, доста, доста! — рече уплашено Зинаида Фјодоровна. — Не говорите више о томе... Нек остане за сутра. Сад ми причај о Москви... Како је тамо?

Х

Сутрадан — то беше 7-ог јануара, на дан Светог Јована — Орлов је после доручка обукао црни фрак и ставио орден, да посети оца и да му честита имендан. Требало је отићи око два сата, а кад он заврши облачење, било је тек пола два. Како да проведе ово пола сата? Шетао је по салону и декламовао поздравне песме, које је некад у детињству читао оцу и мајци. Ту је седела и Зинаида Фјодоровна, која се спремала да иде код кројачице или у трговину, и слушала га је с осмехом. Не знам, поводом чега отпоче међу њима разговор, али кад сам до-нео Орлову рукавице, он је стајао пред Зинаидом Фјодоровном и каприциозна, молећива лица говорио јој:

— Тако вам Бога, тако вам свега светог, не говорите о оном, што је већ познато свима и свакоме. И откуд та несрећна навика код наших паметних, мисаоних дама да разговарају важно, дубоко, зрело и азартно о ономе што је већ давно дојадило и гимназистима. Ох, кад бисте ви избацили из нашег супружанског програма сва ова озбиљна питања! Баш би ме обавезали!

— Ми, жене не смемо имати ни своје мишљење.

— Ја вам дајем потпуну слободу, будите либерални и цитирајте које хоћете писце, али ми учините концесију, не третирајте у моме присуству само две ствари: о депласираности високог друштва и о неморалности брака. Схватите, најзад. Високо друштво увек грде, да би га ставили насупрот оном свету, у коме живе трговци, попови, паланчани и сељаци, и разни тамо Сидори и Никите. Оба света су ми мрска, али кад би ми предложили да бирам по вољи један или други, онда се не бих размишљао, изабрао бих виши свет, и то не би била лаж и измотавање, пошто су сви моји укуси на његовој страни. Наш свет је и тривијалан и празан, али зато бар ја и ви солидно говоримо француски, понешто поштујемо и не гурамо једно друго у слабине чак ни кад се грозно посвађамо, док је код Сидора, Никита и код њихових слојева — „испотрефљавањемо“, „тунаке“, „да те пробуразим“ и потпуна разузда-ност кафанских навика и идолопоклонство.

— Сељак и трговац вас хране.

— Да, па шта онда? То илуструје с рђаве стране не само мене, већ и њих такође. Они ме хране, и клањају ми се до земље, дакле, недостаје им памет и поштење да поступе друкчије. Ја никога нити грдим нити хвалим, већ само хоћу да кажем: и виши и нижи свет — оба су бољи. Ја сам и душом и умом против и једног и другог, али моји укуси су на страни првог.

— Е, сад што се тиче ненормалности брака, — настави Орлов, погледавши у сат: — време је да схватите, да никаквих ненормалности нема, већ да засад само према браку постоје нејасни захтеви.

Шта ви тражите од брака? У законитом и незаконитом заједничком животу, у свакој удружености и заједници, и доброј и рђавој, — суштина је једна те иста. Ви, даме, живите само за ту једну суштину, она је за вас све, без ње ваш живот не би имао смисла. Вама ништа не треба, сем суштине, и ви је узимате, али одонда откад сте се начитали романа, срамота вас је да је узмете и ви лутате с једне стране на другу, мењате као без главе мушкарце, и да оправдате тај хаос, причате о ненормалности брака. Чим ви не можете и нећете да одбаците суштину, вашег највећег непријатеља, вашег сатану, чим му ви и даље ропски служите, онда какви ту могу бити озбиљни разговори? Све, ма шта ми рекли, биће глупо и измотавање. Нећу вам поверовати.

Ја сам отишао да дознам код вратара, да ли су ту кола, и кад сам се вратио већ сам затекао свађу. Ветар је све јачи, што би рекли морнари.

— Ви, ја видим, хоћете данас да ме победите својим цинизмом, рече Зинаида Фјодоровна, ходајући јако узбуђена по салону. — Одвратно ми је и да вас слушам. Ја сам чиста и пред Богом и пред људима, и ја немам зашто да се кајем. Ја сам отишла од мужа и прешла к вама, и поносим се тиме. Поносим се, кунем вам се својом чашћу!

— Е па лепо.

— Ако сте ви поштен, солидан човек, ви се такође морате поносити мојим поступком. Он уздиже и мене и вас над хиљадама људи, који би хтели да поступе исто као ја, али се не одлучују из малодушности или из ситних рачуна. Али ви нисте поштени. Ви се бојите слободе и потсмевате се по-

штеним побудама из страха, да неки глупак не посумња да сте ви поштен човек. Ви се бојите да ме упознате са својим познаницима, за вас нема веће казне, него да се заједно са мном возите улицом... Шта? Зар то није истина? Зашто ме досад нисте претставили ни вашем оцу ни вашој кузини? Зашто? Не, то ми је најзад дојадило! — викну Зинаида Фјодоровна и тресну ногом. — Ја захтевам оно, што ми припада по праву. Изволите ме претставити вашем оцу!

— Ако вам је потребан, претставите му се сами. Он прима свакога дана ујутру од десет до пола једанаест.

— Како сте ниски! — рече Зинаида Фјодоровна, ломећи у очајању руке. — Ако сте чак и неискрени и говорите не оно што мислите, онда вас треба мрзети и за ту једну суровост. О, како сте ниски!

— Ми стално заобилазимо и никако да дођемо до суштине. А она је сва у томе што сте ви погрешили и нећете то да признате гласно. Ви сте замишљали да сам ја јунак и да имам неке необичне идеје и идеале, а кад сте проверили — испало је да сам најобичнији чиновник, картарош и немам љубави ни за какве идеје. Ја сам достојни изданак оног истог трулог света, из кога сте ви побегли, озлојеђени због његове празнине и тривиалности. Признајте и будите правични: љутите се не на мене већ на себе, јер ви сте погрешили, а не ја.

— Да, признајем: погрешила сам.

— Е, врло добро. Дошли смо до главног, хвала Богу. Сад слушајте даље ако вам се допада. Да допрем до вас ја не могу, јер сам исувише поква-

рен: да се ви спустите до мене такође не можете, јер сте одвећ узвишени. Према томе, остаје једно...

— Шта? — брзо упита Зинаида Фјодоровна, зауставивши дисање и поставши наједном бледа као хартија.

— Остаје нам да позовемо упомоћ логику...

— Георгије, зашто ме мучите? — рече Зинаида Фјодоровна наједном руски, пригушеним гласом. — Зашто? Схватите моје патње...

Орлов, уплашивши се суза, брзо је отишао у кабинет и, не знам зашто, — да ли је желео да јој нанесе још већи бол, или се сетио да се то практикује у сличним случајевима, — закључао је за собом врата. Она је вриснула и појурила да га стигне, шуштећи хаљинама.

— Шта значи ово? — упита она, лупајући у врата. — Шта... шта значи ово? — понови она танким, од љутње испрекиданим гласом. — А, то ли ви знате? Запамтите, ја вас мрзим и презирем! Међу нама је све већ свршено! све!

Зачуо се хистеричан плач уз кикот. У салону је нешто осредње пало са стола и разбило се. Орлов је прешао из кабинета у претсобље кроз друга врата и, кукавички осврћући се, брзо је обукао шињел, ставио цилиндер и изашао.

Прошло је пола сата, затим сат, а она је стално плакала. Ја сам се сетио, да она нема ни оца ни мајке, ни рођака, да овде живи између човека који је мрзи, и Поље која је поткрада, — и баш ми се учинило да је њен живот тужан! Ја, ни сам не знајући зашто, отишао сам у њен салон. Она, слаба, немоћна, са дивном косом, која ми је изгледала као

узор нежности и отмености, мучила се као болесница; лежала је на отоману, кријући лице и тресући се целим телом.

— Милостива, заповедате ли да одем по лекара? — упитах је тихо.

— Не, не треба... ситница, — рече она и погледа у мене уплаканим очима. — Мало ме глава боли... Захваљујем.

Изишао сам. А увече она је писала писмо за писмом и слала ме час Пекарском, час Кукушкину, час Грузину и, најзад, куд знам, само да што пре нађем Орлова и да му предам писмо.

Кад сам се сваког пута враћао натраг с писмом, она ме је грдила, преклињала, трпала ми у руке новце — као у врућици. И ноћу није спавала већ је седела у салону и разговарала сама са собом.

Сутрадан Орлов се вратио пред ручак, и они се помирили.

У први четвртак после тога Орлов се жалио својим пријатељима на неиздржљиво тежак живот; много је пушио и говорио је раздражљиво:

— То није живот већ инквизиција. Сузе, јауци, паметни разговори, молбе за опроштај, опет сузе и јауци, а на крају — ја сад немам свога стана, и себе сам и њу намучио. Зар ћу морати да живим овако још месец или два? Није могуће? А то се може десити!

— А ти поразговарај с њом, — рече Пекарски.

— Покушавао сам, али не могу. Можеш отворено рећи какву год хоћеш истину човеку самосталном, разложитом, међутим овде имаш посла са ство-

рењем које нема ни воље, ни карактера, ни логике. Ја не могу да издржим сузе, оне ме обезоружају. Кад она плаче, готов сам да се кунем у вечну љубав, па и сам да плачем.

Пекарски није схватао, замишљено је протрљао своје високо чело и казао:

— Заиста, требало би да јој нађеш засебан стан. Па, то је тако просто.

— Њој сам потребан ја, а не стан. Вреди ли говорити? — уздахну Орлов. — Ја слушам само бескрајне разговоре, али не видим излаза из свога положаја. Ово је заиста оно што се каже — без кривице крив! Иако ниси печурка, опет си у корпи. Целог века кадио сам се од улоге јунака, никад нисам могао да поднесем Тургенјевљеве романе и наједном, као за потсмех, ускочих баш у праве јунаке. Часну реч дајем да уопште нисам јунак, наводим зато необориве доказе, али ми не верују. Зашто ми не верују? Мора бити да у мојој физиономији заиста има нечега херојског.

— А ви отпутујте у инспекцију по губернији, — рече Кукушкин уз смех.

— Ништа друго не остаје.

Недељу дана после овога разговора Орлов је изјавио да га опет делегирају сенатору, и те исте вечери отпутовао је са својим коферима Пекарском.

XI

На прагу је стајао старац од шездесет година, у бунди дугачкој до земље и у качкету од дабра.

— Јели ово кућа Георгија Иванића, — упита он.

Упочетку помислих, да је то један од зеленаша, Грузиновљевих повереника, који су се понекад намињивали до Орлова да наплате ситне рачуне, али кад је он ушао у претсобље и откопчао бунду, опазио сам густе обрве и изразито стиснуте усне, које сам тако добро изучио на фотографијама, и два ни за ордења на униформисаном фраку. Познадох га: то је био Орловљев отац, познати државник.

Одговорио сам му, да Георгије Иванић није код куће. Старац је чврсто стегао усне и замишљено погледао у страну, показујући свој суви профил без зуба.

— Оставићу цедуљу, — рече он. — Испрати ме.

Он је оставио у претсобљу каљаче и, не скидајући своју дугачку, тешку бунду, пошао у кабинет. Ту је сео у наслоњачу испред писаћег стола и, пре нешто ће узети перо, размислио два три минута о нечему, заклонивши очи руком, као од сунца, — баш онако, као што је радио његов син, кад није био расположен.

Лице му беше жалосно, замишљено, с изразом оне понизности, коју сам имао прилике да видим на лицима само старих и религиозних људи. Стајао сам позади, посматрао његову ћелу и јамицу на потиљку, и било ми је јасно као дан, да је овај слаби, болесни старац сад у мојим рукама. Та у целом стану, сем мене и мога непријатеља, није било ни живе душе. Ништа друго до само да употребим мало физичке снаге, затим да истргнем сат како би маскирао циљ, и да изиђем на задњи излаз, и ја бих доbio несравњено више, него што сам рачунао кад

сам ступао у лакеје. Помислих: једва да ћу макада имати срећнији случај.

Али уместо да прилегнем на посао, ја сам сасвим равнодушно посматрао час ћелу, час крзно и мирно размишљао о односу овог човека према његовом јединцу сину, као и о томе да људи, које је размазило богатство и власт, по свој прилици не желе да умру...

— Да ли одавно служиш код мога сина? — упита он, шарајући по хартији крупна слова.

— Од пре три месеца, ваше високоблагородство.

Он је завршио писање и дигао се. Имао сам још времена. Журио сам себе и стезао песнице, старајући се да исцедим из своје душе макар кап некадање мржње; сетих се, како бејаш још ту скоро страстан, упоран и неуморан непријатељ... Али тешко је запалити шибицу о трошан камен. Старо, жалосно лице и хладни сјај ордења изазваше ми само ситне, јевтине и непотребне мисли о пролазности свега земаљског, о скорој смрти...

— Збогом, братац! — рече старац, стави качкет и изиђе.

Више се није могло сумњати: у мени се десила промена, постао сам други човек. Да проверим себе, почех се сећати, али одмах ми постаде тешко, као да случајно завирих у мрачни влажни угао. Сетих се својих другова и познаника, и прва моја мисао беше о томе, како ћу сад поцрвенети и изгубити се, кад сретнем некога од њих. Ко ли сам ја сад? О чему да мислим и шта да радим? Куда да идем? Зашто живим?

Ништа нисам разумевао и јасно схватих само једно: треба што пре спаковати свој пртљаг и отићи. До старчеве посете моје лакејство је још имало смисла, сад оно беше смешно. Сузе ми се сливаху у отворен кофер, беше ми неиздржљиво тешко, али необично ми се живело. Бејаш готов да загрлим и сместим у свој кратки живот све приступачно човеку. Желео сам и да говорим, и да читам, и да ударам чекићем негде у великој фабрици, и да стојим на стражи, и да орем. Вукло ме и на Невски, и у поље, и на море — свуда, куд је допирала моја уобразиља.

Кад се вратила Зинаида Фјодоровна, потрчао сам да јој отворим, и са нарочитом нежношћу скидао сам с ње бунду. Последњи пут!

Сем старца посетило нас је тог дана још двоје. Увече, кад се сасвим већ смрачило, неочекивано је дошао Грузин, да узме за Орлова неке хартије. Он је отворио сто, узео потребне ствари и савивши их у трубу, наредио ми да их ставим у претсобљу крај његовог качкета, а сам је отишао Зинаиди Фјодоровној. Она је лежала у салону на софи, стављених руку под главу.

Прошло је већ пет или шест дана откако је Орлов отпутовао у инспекцију, и ником није било познато кад ће се вратити, али она више није слала телеграме и није их очекивала. Пољу, која је стално живела код нас, она као да није ни примећивала. „Нека је?“ — читих на њеном без страсти и врло бледом лицу. И она је већ, као Орлов, из упорства желела да буде несрећна; она је заинат себи и целоме свету по

читаве дане лежала непомично на софи, желећи себи само нешто рђаво и очекујући само рђаво.

По свој прилици она је претстављала себи Орловљев повратак и неминовне свађе с њим, затим његову охладнелост, неверства, па како ће се разићи, и те тегобне мисли правиле су јој, можда, задовољство. Али шта би рекла, кад би наједном дознала праву истину?

— Ја вас волим, кумо, — рече Грузин, поздрављајући се и љубећи јој руку. — Ви сте тако добри! А Жоржињка отпутовао, — слага он. — Отпутовао, злотвор!

Он је уздишући сео и нежно је помиловао по руци.

— Дозволите, голубице, да поседим крај вас један тренутак, — рече он. — Кући ми се не иде, а к Биршовима је још рано. Данас је код њих рођендан њиховој Каћи. Дивна девојчица!

Ја сам га послужио чајем и принео му флашицу коњака. Он је лагано, очигледно нерадо испио чај и враћајући ми чашу упитао бојажљиво:

— Имате ли нешто, пријане, за мезе? Ја још нисам ручао.

У нас ништа не беше. Отишао сам у ресторан и донео му најјевтинији ручак.

— У ваше здравље, мила моја! — рече он Зинаиди Фјодоровној и испи чашицу вотке. — Моја девојчица, ваше кумче, поздравила вас. Она, јадна, има шкрофуле! Ах децо, децо! — уздахну он. — Ма шта се рекло, кумо, ипак је пријатно бити отац. Жоржињки је непојмљиво то осећање.

Он је још пио. Мршав, бледуњав, са сервијетом на прсима, као у кецељи, он је прождрљиво јео и ди-

жући обрве као крив загледао час у Зинаиду Фјодоровну, час у мене, као дечко. Изгледало је да кад му не бих дао јаребицу или желе, заплакао би. Утоливши глад, он се развеселио и почео уз смех причати нешто о породици Биршових, али приметивши да је то досадно и да се Зинаида Фјодоровна не смеје, ућутао је. И некако наједном постаде досадно.

После ручка обоје су седели у салону при светлости само једне лампе и ћутали: њему беше тешко да лаже, а она је хтела да га пита о нечему, али се није одлучивала. Тако прође пола часа. Грузин погледа у сат.

— А богами, мени је већ време.

— Не, поседите... Треба да поразговарамо.

Опет су ућутали. Он је сео за клавир, дотакао једну дирку, затим засвирао и тихо запевао: „Шта нам сутрашњи дан припрема?“ — али по обичају одмах се дигао и затресао главом.

— Свирајте, куме, нешто, — замоли Зинаида Фјодоровна.

— Шта би? упита он слегнувши раменима. — Све сам већ заборавио. Давно не свирам.

Гледајући у плафон, као сећајући се, он је с изванредним изразом свирао два комада од Чајковског, тако топло, тако паметно! Лице његово беше исто као увек — ни паметно ни глупо, и просто ми је изгледало чудновато, да човек кога сам навикао да видим у најнижој прљавој средини, беше способан на тако висока и узвишена осећања мени недоступна, и на такву чистоту. Зинаида Фјодоровна се зајапурила и у узбуђењу почела је шетати по салону.

— Причекајте, кумо, ако се сетим, отсвираћу вам једну стварчицу, — рече он. — Чух је, кад су је свирали на виолинчелу.

У почетку бојажљиво и импровизујући, затим са сигурношћу он је засвирао Лабудову песму од Сен-Санса. Отсвирао и поновио.

— Љупко, зар не? — рече он.

Узбуђена Зинаида Фјодоровна застаде крај њега и упита:

— Куме, реците ми искрено, пријатељски шта ви мислите о мени?

— Шта да кажем? — проговори он, дижући обрве. — Ја вас волим и мислим о вама само лепо. Ако пак ви хоћете да говорим уопште о питању које вас интересује, — настави он, чистећи себи рукав око лакта и мрштећи се: — онда, драга, видите... Кад се иде слободно за нагонима свога срца, — то не доноси увек добрим људима срећу. Да би се осетили слободни и истовремено срећни, мени изгледа да не треба крити од себе да је живот суров, груб и немилосрдан у своме конзерватизму, и да му треба одговорити шта вреди, тојест бити као и он груб и немилосрдан у својим тежњама према слободи. Ја тако мислим.

— Куд бих! — тужно се осмехну Зинаида Фјодоровна. — Ја сам већ уморна, куме. Тако сам уморна, да нисам у стању ни прстом да мрднем да себе спасем.

— Идите, кумо, у манастир.

Он то рече у шали, али после његових речи Зинаиди Фјодоровној, а затим и њему самом заблистале су сузе у очима.

— Дакле, — рече он: — доста се седело, па треба и ићи. Збогом, драга кумице. Бог нека вас поживи.

Он је пољубио у обе руке и пошто их помиловао рече, да ће сигурно доћи опет за неки дан. Облачећи у претсобљу свој капут, налик на дечији капут, он је дуго претурао по џеповима да ми да напојницу, али ништа није нашао.

— Збогом, соколе! — рече он тужно и изиђе.

Никад нећу заборавити оно расположење, које је оставио за собом овај човек. Зинаида Фјодоровна и даље је наставила да у узбуђењу шета по салону. Није лежала већ шетала — па и то је добро. Хтео сам да искористим ово расположење да отворено поразговарам с њом и да одмах одем, али тек што сам успео да испратим Грузина, зачу се звонце. То дође Кукушкин.

— Јели код куће Георгије Иванић? — упита он. — Да ли се вратио? Ти велиш није? Ала добога! Онда идем да пољубим домаћицу ручицу па — маглу. Јел' слободно, Зинаида Фјодоровна? — викну он. — Хтео сам да вам пољубим ручицу. Извините, што тако доцкан.

Он остаде у салону не тако дуго, отприлике десет минута, али мени се учинило да он седи већ давно и да никад неће отићи. Грицкао сам усне од љутине и гнева и већ почео презирати Зинаиду Фјодоровну. „Зашто га не отера од себе?“ — бунио сам се ја, ма да беше очигледно да јој је досадно с њим.

Кад сам му придржавао бунду, он је у знак нарочитог расположења према мени упитао, како могу бити без жене.

— Али, ја мислим, да ти не дангубиш, — рече он, смејући се. — Између тебе и Поље, овде, мора бити постоји траке-труке... Баш си шаљивчина!

Без обзира на моја искуства у животу ја сам тада мало познавао људе, и врло је могуће да сам често преувеличавао ситнице и да уопште нисам опажао оно што је главно. Чинило ми се, да се Кукушкин не кикоће и да ми не ласка узалуд: да није очекивао, да ћу ја као лакеј брбљати свуда по лакејским собама и кујнама о томе, да он долази код нас увече, кад није ту Орлов, и да остаје са Зинаидом Фјодоровном до дубоко у ноћ? А кад моје интриге дођу до ушију његових познаника, он ће конфузно оборити очи и претити прстом. И неће ли баш сам он, — помислих, гледајући у његово ситно, сладуњаво лице, — данас при картама правити се важан и, можда, излајати се да је већ преотео Зинаиду Фјодоровну Орлову.

Она мржња, која ми је недостајала око подне кад дође старац, сад ме обузела. Кукушкин је изишао, најзад, и ја, прислушкујући како вуче своје кожне каљаче, осетио сам силну жељу да добацам за њим на растанку неку грубу псовку, али сам се уздржао. А кад су се кораци изгубили на степеницама, вратио сам се у претсобље и, сам не знајући шта чиним, дохватио сам увијену трубу хартије коју је заборавио Грузин, и наврат нанос прочитао до краја. Без капута и качкета истрчао сам на улицу. Није било хладно, али је падао крупан снег и дувао ветар.

— Ваше превасходство! — викнух, стижући Кукушкина. — Ваше превасходство!

Он се зауставио крај фењера и осврнуо се у недоумици.

— Ваше превасходство! — проговорих ја задихано. — Ваше превасходство!

И не смисливши шта да кажем, ја сам га два-три пута ударио трубом хартије по лицу. Не разумевајући ништа и чак не чудећи се, — толико сам га збунио, — он се наслонио леђима на фењер и заклонио рукама лице. У то време прошао је поред нас некакав војни лекар и видео како тучем човека, али само у недоумици погледао је у нас и продужио даље.

Било ме срамота, и ја сам се трчећи вратио кући.

XII

С главом влажном од снега и задихан, стигао сам у лакејску собу и одмах збацио фрак, обукао капут и мантил и изнео свој куфер у претсобље. Побећи! Али, пре поласка, ја сам брзо сео и почео писати Орлову:

„Остављам вам свој лажни пасош, — почех ја: — молим да га узмете за успомену, лажни човече, господине петроградски чиновниче!”

„Увући се у кућу под туђим именом, посматрати под лакејском маском интиман живот, све видети и чути, да бих затим иако непозван изобличио у лажи, — све то рећи ћете ви, личи на крађу. Да, али мени сад није до поштења. Доживео сам десетак ваших вечера и ручкова, кад сте разговарали и радили што сте хтели, док сам ја морао да слушам, гледам и ћутим, — ја нећу да вам поклоним ово. Уз то, кад око

вас нема живе душе која би се усудила да вам каже истину и да се не улагује, онда нека вам лакеј Степан изриба ваше дивно лице.”

Овај почетак ми се није допао, али не хтедох да поправљам. Па зар није свеједно?

Велики прозори са тамним завесама, кревет, згужвани фрак на поду и мокри трагови од мојих ногу гледали су сурово и тужно. И тишина је била некако нарочита.

По свој прилици зато, што сам истрчао на улицу без качкета и каљача, добио сам високу температуру. Лице зажарено, изломљене ноге... тешка глава падала је на сто, а у свести био је некакав прелом, кад изгледа да се иза сваке мисли у мозгу креће њена сенка.

„Болестан сам, слаб, морално утучен, наставих ја: — не могу да вам пишем како бих хтео. У првом тренутку имао сам жељу да вас увредим и понизим, али ми сад не изгледа да имам на то права. И ви и ја — обојица смо пали и обојица се више никад нећемо дићи, и моје писмо, чак и кад би било слаткоречиво, снажно и страшно, ипак би личило на лупу по мртвачком сандуку: маколико лупао — нећеш пробудити! Никакви напори неће моћи да згреју вашу проклету хладну крв, и ви то знате боље него ја. Нашто писати?

„Али глава и срце пламте, настављам писање, однекуд се узбуђујем, као да ово писмо може још спасти и вас и мене. Од ватре мисли ми се не везују у мозгу и перо некако шкрипи по хартији, али питање, које хоћу да вам поставим, стоји преда мном јасно, као да је од огња.

„Зашто сам пре времена ослабио и пао, тешко је објаснити. Ја сам, слично библиском цину, натоварио на себе Газска врата, да их пренесем на врх планине, али тек кад сам изнемогао, кад се у мени заувек угасила младост и здравље, ја приметих, да ова врата не одговарају мојој снази и да сам преварио себе.

„Уз то, ја сам имао непрекидне, страшне болове. Преживео сам глад, хладноћу, болести, ограничење слободе; личну срећу нити сам знао нити знам, уточишта немам, успомене су ми тешке и савест моја често их се плаши.

„Али зашто сте ви пали, ви? Који су кобни, демонски узроци спречили ваш живот да се развије у потпун пролетњи цвет, зашто се ви, не успевши још ни да живите, пожурите да збаците са себе лик и облик Божји и да се претворите у кукавну животињу, која лаје и тим лајањем плаши друге стога, што се сама боји? Ви се бојите живота, бојите се, као Азијат, и то онај који по читаве дане седи на душецима и пуши у наргиле.

„Да, ви много читате и на вама згодно стоји европски фрак, али ипак са колико нежне, чисто азијске, ханске брижљивости ви чувате себе од глади, хладноће, физичког напора, — од бола и неспокојства, како се рано ваша душа скрила под домаћу хаљину, какву сте кукавицу одиграли ви пред стварним животом и природом, са којом се бори сваки здрав и нормалан човек. Како вам је фино, удобно, топло, згодно — па ипак досадно!

„Да, бива страховито, неиздржљиво досадно, као у пустој ћелији тамнице, али ви се старате да се

скријете и од тога непријатеља: ви се по осам часова дневно картате.

„А ваша иронија? О, како је добро разумем! Жива, слободна, мисао је хранљива и моћна; за лењ, празан ум она је неиздржљива. Да не би узнемиравали ваш мир, ви сте се слично хиљадама ваших вршњака, пожурили још из малена да се укалупите; ви сте се наоружали ироничним ставом према животу, или назовите то како хоћете, и, уздржана, преплашена мисао не сме да прескочи преко тога бедема, који сте јој поставили, и кад се ви потсмевате идејама, које су вам тобож све познате, ви личите на дезертера, који срамно бежи с поља чести, али да би угушио срам, исмејава рат и храброст. Цинизам угушује бол.

„У неком роману Достојевског старац гази портре своје вољене кћери, зато што он није у праву пред њом, а ви одвратно и вулгарно исмејавате идеје добра и правде, зато што већ немате снаге да се вратите на њих. Страшна вам је свака искрена и правична алузија на ваш пад, и ви се нарочито окружујете људима, који умеју само да ласкају вашим слабостима. И узалуд, узалуд се ви не бојите суза!

„Узгред буди речено, узмимо ваш став према женама. Безобразлук смо наследили у плоти и крви и у безобразлуку смо васпитани, али, та ми смо зато и људи, да победимо у себи звер! Са годинама, кад су вам постале познате све идеје, ви нисте могли опазити истину; ви сте је знали, али нисте пошли за њом већ сте се уплашили од ње, и да бисте обманули своју савест, почесте гласно уверавати себе да

нисте криви ви већ сама жена што је она исто тако ниска као и ваш став према њој.

„Зар хладне, безобразне анегдоте, коњски смех, зар све ваше бескрајне теорије о суштини, нејасним захтевима брака, о оних десет суа које плаћа жени француски радник, па ваша вечна позивања на женску логику, лажљивост, слабост, и остало; — зар све то не личи на жељу да пошто пото спустите жену дубоко у блато, да би она и ваш став били на истом нивоу? Ви сте — слабо, несрећно и несимпатично створење.”

У салону је засвирала на клавиру Зинаида Фјодорова, старајући се да се сети Сен-Сансовог комада, што га је отсвирао Грузин. Ја сам пошао и легао на кревет, али, сетивши се да ми је време да идем, једва сам се дигао и са тешком, топлом главом сам опет пришао столу.

„Још једно питање, — наставих ја. — Зашто смо се уморили? Зашто ми, упочетку тако страсни, храбри, племенити, побожни, око тридесете и тридесет пете године постајемо већ потпуни банкроти? Зашто се један гаси у туберкулози, други гине од куршума у чело, трећи тражи заборава у вотки и картама, четврти да угуши страх и тугу, цинички гази ногама портре, овоје чисте, дивне младости? Зашто ми, пошто једном паднемо не старамо се више да се подигнемо и, изгубивши једно, не тражимо друго? Зашто?

„Разбојник, који је висио на крсту, умео је да врати себи радост живота и смелу, остварену наду, ма да му можда није остајало да живи више од пола сата. Пред вама су још многе године, и ја по свој

прилици нећу умрети тако брзо, као што изгледа. Шта би било, кад би неким чудом садашњост испала да је сан, страشان кошмар, и кад би се ми пробудили обновљени, ведри, моћни, горди својом истином?...

„Слатки снови ме пеку, и ја једва дишем од узбуђења. Страшно желим да живим, желим да наш живот постане свѣт, узвишен и величанствен, као свод небески. Живимо! Сунце се не рађа двапут дневно и не живи се двапут, — држите се чврсто за остатке вашег живота и спасавајте их...”

Више нисам написао ни речи. Мисли је било доста у глави, али све се оне расплинуле и нису се могле уврстити у редове. Не свршивши писмо, потписао сам своју титулу, име и презиме и пошао у кабинет. Беше мрачно. Напишао сам сто и ставио писмо. Мора бити да сам у помрчини налетео на немештај и лупнуо.

— Ко је тамо? — зачу се узнемирен глас из салона.

И у том тренутку сат на столу нежно је откуцао један сат ноћу.

XIII

У помрчини сам, ваљда, око пола минута гребао врата да их напишам, затим сам лагано отворио и ушао у салон. Зинаида Фјодоровна лежала је на отоману и, ослањајући се на лакат, гледала према мени. Не одлучујући се да проговорим, лагано сам прошао испред ње, и она ме је пратила погледом. Постојао сам мало у сали и опет прошао испред ње, и она

ме гледала пажљиво и у недоумици, чак и са страхом. Најзад, зауставио сам се и једва проговорио:

— Он се неће вратити!

Она је брзо скочила на ноге и гледала ме, неразмевајући.

— Он се неће вратити! — понових ја, и страшно ми је залупало срце. — Он се неће вратити, јер није ни отпутовао из Петрограда. Он станује код Пекарског.

Она је разумела и поверова ми — то сам видео по њеном изненадном бледили и по томе, како је она наједном прекрстила руке на грудима са страхом и молбом. У тренутку кроз њену свест синула је њена скорашња прошлост, она је схватила и с немилосрдном стварношћу видела целу истину. Али истовремено, она се сетила да сам ја лакеј, ниже биће... Пробисвет са чупавом косом, с црвеним од ватре лицем, можда пијан, у неком отрцаном капуту, грубо се мешао у њен интиман живот, и то је увредило. Она ми је грубо рекла:

— Вас нико не пита. Чистите се одавде.

— О, верујте ми! — рекох ја у заносу, пружајући руке према њој. — Ја нисам лакеј, ја сам исто тако слободан, као и ви!

Казао сам јој ко сам, и брзо, брзо да ме не би прекинула или да не би отишла у своју собу, објаснио сам јој ко сам и зашто живим овде. Ово ново откриће изненадило је много више, него прво. Пре тога она је ипак живела у нади да лакеј лаже или да се преварио, или да је рекао глупост, али сад, после мога открића, њој више није остајало да сумња. По изразу њених несрећних очију и лица, које

је наједном постало ружно, јер је остарило и изгубило своју благост, ја сам опазио да јој је страшно тешко, што овај разговор нисам окренуо на добро; али ја сам наставио у заносу.

— Сенатор и инспекција измишљени су, да вас преваре. У јануару, исто као и сад, он никуд није путовао, већ станује код Пекарског, и ја се виђам с њим овакидан и учествујем у превари. Вас су избегавали, ваше присуство су овде мрзели, потсмевали вам се... Да сте могли да чујете, како су он и његови пријатељи исмејавали овде вас и вашу љубав, ви не бисте остали ту ни тренутка! Бежите одавде! Бежите!

— Па, шта је с тим? — проговори она дрхтавим гласом и пређе руком по коси. — Па, шта је с тим? Свеједно.

Очи су јој биле пуне суза, усне су дрхтале и цело лице било је страховито бледо и пуно гнева. Орловљева свирепа и подла лаж љутила је и изгледала јој одвратна, смешна; она се смешкала и мени се није допадао тај њен осмех.

— Па, шта је с тим? — поновила је она и опет прешла руком по коси. — Свеједно. Он уображава, да ћу ја умрети од понижења, а мени је... смешно. Узалуд се он крије. — Она се одмаче од клавира и рече, слежући раменима: — узалуд... Било би много простије објаснити се, неголи крити се и потуцати по туђим становима. Ја имам очи, ја сам већ давно видела... и само чекала његов долазак, па да се сасвим објаснимо.

Затим је она села у наслоњачу крај стола и, наслонивши главу на ручицу од дивана, горко је запла-

кала. У салону је горела само једна свећа у канделабру, и поред наслоњача где је седела беше мрачно, али ја сам опазио, како се тресе њена глава, и рамена, и како је коса, стрчећи из фризура, покривала врат, лице, руке...

У њеном тихом, једноставном плачу, без хистерије, обичном женском плачу осећала се увреда, увређена охолост, неправда и она безизлазност и очајање, који се не могу поправити и нашта се она не може навићи.

У мојој узнемиреној, напаћеној души, њен плач је одјекивао као ехо; ја сам већ заборавио на своју болест и на све на свету и шетао по салону и мрмљао изгубљен:

— Какав ми је то живот?... О, немогућно је тако живети! Немогућно. То је — безумље, злочин а не живот!

— Да какво понижење! — говорила је она кроз плач. — Живети заједнички... смешкати се на мене у тренутку, кад сам му ја терет, смешно... О, да какво понижење!

Она је подигла главу и, гледајући ме уплаканим очима кроз косу влажну од суза и, намештајући ту косу која смета да гледа у мене, рече:

— А они се смејали?

— Тим људима сте били смешни и ви, и ваша љубав, и Тургенев, кога сте ви ваљда читали. И кад бисмо ми обоје умрли од очајања, било би им и то смешно. Они ће измислити смешну анегдоту, па ће је причати и на вашем парастосу. Зар о њима вреди говорити? — рекох ја нестрпљиво. — Треба бежати одавде. Ја не могу остати овде више ни тренутка.

Она се опет заплакала, а ја сам се одмакао од клавира и сео.

— Шта ми чекамо? — упитах сетно. — Већ је три сата.

— Ја ништа не чекам, — рече она. — Ја сам изгубљена.

— Нашто говорити тако? Боље да смислимо заједно шта да радимо. Ни ви, ни ја више не можемо остати овде... Куд сте намерни да идете одавде?

Наједном се у претсобљу зачу звонце. Мени је залупало срце. Да није то Орлов, коме се потужио на мене Кукушкин? Како ћемо се срести ја и он? Пођох да отворим.

То је била Поља, она је ушла, стресла у претсобљу са свога шала снег и, не рекавши ми ни речи, упутила се у своју собу. Кад сам се вратио у салон, Зинаида Фјодоровна, бледа, као мртац, стајала је наред себе и крупним очима гледала према мени.

— Ко је дошао? — упита она тихо.

— Поља, — одговорих ја.

Она је прешла руком по коси и малаксало затворила очи.

— Ја ћу одмах отићи одавде, — рече она. — Ви ћете бити добри да ме испратите до Петроградског краја. Колико је сад сати?

— Четврт до три.

XIV

Кад, мало после изиђосмо из куће, на улици беше мрачно и пусто. Падао је водњикав снег и влажан ветар шибао је по лицу. Сећам се, био је тада поче-

так марта, снег се окравио и већ неколико дана кочијаши су возили на фијакерима.

Под утиском мрачних задњих степеница, хладноће, ноћног мрака и пазикуће у кожуху, који нас је преслишао пре но што нас је пустио напоље, Зинаида Фјодоровна је сасвим ослабила и пала духом. Кад смо сели у лака кола и подигли кош, она је, дрхтећи целим телом почела брзо причати о томе, како ми је захвална.

— Ја не сумњам у ваше добре намере, али ме је срамота што се ви узнемиравате... — промрмља она. — О, ја разумем, разумем... Кад ме је данас посетио Грузин, осетила сам да он лаже и да нешто крије. Па, шта је с тим? Свеједно. Али, ипак, женирам се, што се ви тако узнемиравате.

Она је још помало сумњала. Да бих сасвим разбио то, наредио сам кочијашу да вози у Сергијевску; зауставивши га пред улазом Пекарског, изишао сам из кола и зазвонио. Кад се појавио вратар, ја сам гласно, да би могла чути и Зинаида Фјодоровна, упитао да ли је код куће Георгије Иванић.

— Јесте, — проговори он. — Вратио се пре пола сата. Мора бити да већ спава. А шта си хтео?

Зинаида Фјодоровна не издржа и помоли се из кола.

— А да ли одавно станује ту Георгије Иванић? — упита она.

— Већ три недеље.

— А да ли је путовао некуд?

— Никуд, — одговори вратар и погледа у мене са чуђењем.

— Извести га сутра што раније, — рекох ја: — да му је допутовала сестра из Варшаве. Збогом.

Затим смо пошли даље. У колима није било покривача и снег нас је добро завејавао својим крупним пахуљем, а ветар, нарочито на Неви, пробијао нас је до костију. Почело ми је изгледати да се већ давно возимо, да давно патимо и да давно већ чујем, како дрхти дах Зинаиде Фјодоровне. Ја сам се летимице, у неком полубунилу, као успављујући се, обазрео на свој чудни, бесмислени живот, и однекуд сетих се мелодраме Париска сиротиња, коју сам два-три пут видео у детињству. И однекуд, кад сам, да бих се ослободио тог полубунила, промолио главу из кола и опазио свитање, сви ликови из прошлости, све магловите мисли наједном су се слиле код мене у једну јасну, снажну мисао: ја и Зинаида Фјодоровна пропали смо заувек. То беше увереност, као да је плаво, хладно небо то прорекло, али кроз тренутак, ја сам већ размишљао о нечем другом и веровао у друго.

— Шта сам ја сад? — говорила је Зинаида Фјодоровна гласом, промуклим од хладноће и влаге. — Куда да идем, шта да радим? Грузин рече: идите у манастир. О, пошла бих! Променила бих хаљину, своје лице, име, мисли... све, све, и скрила бих се заувек. Али мене неће примити у манастир. Ја сам у другом стању.

— Ја и ви кренућемо сутра у иностранство, — рекох.

— То је немогућно. Муж ми неће дати пасош.

— Ја ћу вас одвести без пасоша.

Кочијаш се зауставио пред двоспратном дрвеном кућом, тамно обојеном. Ја сам, зазвонио. Примајући од мене осредњу, лаку корпу, — једини пртљаг, који смо узели собом, — Зинаида Фјодоровна се некако јетко осмехну и рече:

— То су моји бијоух...

Али она је тако малаксала, да није била у стању да држи ове адиђаре. Дуго нам нису отворили. После трећег, или четвртог звоњења, у прозорима је синула светлост и зачули се кораци, кашаљ, шапат; најзад, шкљоцнула је брава и на вратима се појавила дебела сељанка, с црвеним уплашеним лицем. Иза ње, на извесном растојању, стајала је мала, мршава старица с ошишаном седом косом, у белој рекли и са свећом у рукама. Зинаида Фјодоровна утрчала је у трем и бацила се тој старици око врата.

— Нина, ја сам преварена! — гласно је зајецала она. — Ја сам преварена грубо, гнусно! Нина! Нина!

Ја сам додао сељанки корпу. Врата су се затворила али се непрестано још чуло јецање и узвик: „Нина!“ Ја сам сео у кола и наредио кочијашу да ме вози не журећи на Невски. Требало је размислити и о своме преноћишту.

Сутрадан предвече, био сам код Зинаиде Фјодоровне. Она се силно изменила. На њеном бледом, веома поружњалом лицу није било више ни трага од суза, и израз је био друкчији.

Не знам да ли зато што сам је видео сад у другој средини, нимало раскошној, и што су наши односи били већ друкчији, или је можда огромна туга ставила већ на њу свој печат, тек она ми није изгледала сад тако отмена и елегантна као увек; њена се фи-

гура као смањила, у покретима, у ходу, на њеном лицу приметио сам сувишну нервозу, плаховитост, као да се журила, и не беше некадање блажности чак ни у њеном осмеху.

На мени је било скупочено одело, које сам купио тога дана. Она је одмерила погледом пре свега моје одело и шешир у мојим рукама, затим је зауставила, нетрпељиви, испитујући поглед на моје лице, као да га је изучавала.

— Ваша промена све ми још изгледа као неко чудо, — рече она. — Извините, ја вас с таквом радо-
зналошћу мерим. Јер, ви сте необичан човек.

Ја сам јој испричао још једанпут, ко сам ја и зашто сам служио код Орлова, и испричао сам јој о томе дуже и детаљније него јуче. Она је слушала с великом пажњом, и не дајући ми да завршим, рече:

— Тамо је за мене већ све свршено. Знате, нисам издржала и написала сам писмо. Ево одговора.

На листићу који ми пружи, Орловљевим рукописом писало је:

„Ја се нећу правдати. Али признајте: Погрешили сте ви а не ја. Желим срећу и молим да што пре забравите вашег поштоваоца Г. О.

Р. С. Шаљем ваше ствари.

Сандуци и корпе што их је послао Орлов, стајали су ту у салону и међу њима налазио се такође и мој бедни кофер.

— Дакле... — рече Зинаида Фјодоровна и не доврши.

Ми поћутасмо. Она узе цедуљу и два-три минута држала је пред собом, док је у том тренутку њено

лице добило онај исти охоли, презриви, горди и одлучни израз, који је имала јуче у почетку наших разговора; на очима јој се појавиле сузе, ни бојажљиве, ни горке, већ охولة, љутите сузе.

— Почујте, — рече она, нагло дижући се и прилазећи прозору, да не бих видео њено лице. — Одлучила сам ово: сутра путујем с вама у иностранство.

— Изванредно. Ја сам готов да путујем чак и данас.

— Врбујте ме. Јесте ли читали Балзака? — упита она наједном осврћући се. — Читали сте? Његов роман *Réve Goriot* свршава се тиме, што главни јунак посматра са врха Париз и прети томе граду: „Сад ћемо се обрачунати!” — и после тога отпочиње нов живот. Тако и ја, кад из вагона погледам последњи пут Петроград, рећи ћу му: „Сад ћемо се обрачунати!”

И рекавши то, она се осмехнула тој својој шали и однекуд стресла се целим телом.

XV

У Венецији код мене су отпочели напади запаљења плућне марамице. По свој прилици, назебао сам увече, возећи се гондолом са станице до Hôtel Bauer-a. Морао сам од првог дана лећи у постељу и остати тако две недеље.

Свако јутро, док сам био болестан, долазила је к мени из своје собе Зинаида Фјодоровна, да заједно пијемо кафу, па ми је после гласно читала француске и руске књиге, које тако много накуповасмо

у Бечу. Те књиге су ми биле давно већ познате и неинтересантне, али крај мене је звонио драги, добродушни глас, тако да се у суштини садржина свију њих сводила на једно: ја нисам усамљен.

Она је одлазила у шетњу, враћала се у својој светло-сивој хаљини, у лакој сламној шеширу, весела, опаљена пролећним сунцем, и седала је крај постеље и, нагнувши се ниско изнад мога лица, причала би нешто о Венецији, или читала ове књиге — и мени је било добро.

Ноћу ми беше хладно, тешко и досадно, али дању ја сам се опијао животом, — бољи израз нисам нашао. Јако, врело сунце, које је ударало у отворене прозоре и врата на балкону, дозивања доле, лупа весела, брујање звона, продорни пуцањ топа у подне и осећање потпуне, потпуне слободе, чинили су од мене чудо; осећао сам на својим раменима снажна, широка крила, која су ме носила богзна куда.

А колико лепоте, колико каткад радости од помисли, што с мојим животом сад корача заједно други живот, што сам ја, слуга, стражар, пријатељ, неопходни сапутник створења младог, дивног и богатог, али слабог, увређеног, усамљеног! Чак је и боловати пријатно, кад знаш да постоје људи који очекују твоје оздрављење, као празник.

Једном сам чуо, како је она иза врата шапутала с мојим лекаром и затим ушла к мени уплаканих очију, — то је рђав знак, — али ја сам био дирнут и мени је постало на души необично лако.

Али, ето, дозволили су ми да излазим на балкон. Сунце и лаки поветарац с мора мазили су и миловали моје болесно тело. Ја сам гледао доле давно по-

знате гондоле, које су пловиле с љупком грациозношћу широко и величанствено, као да су живе и да осећају сву бујност ове оригиналне, заносне културе. Мирисало је море. Негде су свирали у гитар и певали у дуету. Како је дивно! Како не личи на ону петроградску ноћ, кад је падао влажан снег и тако грубо ударао у лице!

Ето, кад се сад погледа право преко канала, види се морска пучина и на хоризонту у даљини како сунце трепери по води тако јако, да је тешко гледати. Нешто је вукло душу тамо к драгом, добром мору, коме сам ја поклонио своју младост. Хтео сам да живим! Да живим и — ништа више.

Кроз две недеље већ сам могао ићи куд сам хтео. Волео сам да се сунчам, да слушам гондолиера, иако га нисам разумевао, и да по читаве сате посматрам кућицу где је, кажу, живела Дездемона, — наивну, сетну кућицу с девојачки чистим изгледом, лаку као чипка, толико лаку, да је чини ми се можеш покренути с места једном руком.

Ја сам дуго стајао крај гроба Канове и нисам скидао очију с тужног лава. А у палати дуждева стално ме вукло нешто у онај кутак, где су премазали црном бојом несрећног Марино Фалиеро. Лепо је бити уметник, затим драматург, мишљах ја, али кад је то далеко од мене, онда макар ударити у мистицизам! Ах, томе тихом миру и задовољству које испуњава душу додати макар честицу неке вере.

Увече смо јели остриге, пили вино, возили се. Памтим, наша црна гондола тихо се љуљала на једном месту, а под њом је једва чујно плескала вода. Овде онде дрхтали су и нихали се отсјаји звезда

и обалских светиљки. Недалеко од нас у гондоли, украшеној шареним фењерима који су се огледали у води, седели су неки људи и пили. Звуци гитара, виолина, мандолина, мушких и женских гласова разлегали су се у мраку, и Зинаида Фјодоровна, бледа, озбиљна, готово сурова лица, седела је крај мене, чврсто стиснутих уста и руку. Она је размишљала о нечему и чак ни оком да је мрднула, нити да ме је чула. Лице, држање и непомични поглед који ништа не казује, и до невероватности сетне, страшне, и као лед хладне успомене су ту, а унаоколо гондоле, светиљке, музика, песма с енергично страсним узвиком: „Јам-мо!... Јам-мо!...” — ох, колико контраста у животу!

Док је она седела тако, стиснутих руку, скамењена, жалосна, изгледало ми је да обоје учествујемо у некаквом роману, старинска укуса, с насловом: Несрећница, Остављена или томе слично. Обоје смо били: она — несрећна, одгурнута, а ја — веран, искрен пријатељ, сањалица и, ако хоћете, сувишан човек, промашен, неспособан већ за ма шта, до само да кашље и сањари, па богоми и још да се жртвује... али коме и нашто сад моје жртве? Питање је, па шта и да се жртвује?

После вечерње шетње увек би пили чај и разговарали. Ми се нисмо плашили да додирујемо старе, још незарасле ране, — напротив, ја сам однекуд осећао чак задовољство, кад сам јој причао о своме животу код Орлова, или кад се отворено дотицах односа, који ми беху познати и који се нису могли скрити од мене.

— Каткад сам вас мрзео, — говорио сам ја — кад беше каприциозан, снисходљив и лажљив, то ме је тиштало, зашто ви ништа не видите, не разумете, кад је све тако јасно. Љубите му руке, клечите, ласкате...

— Кад сам ја... љубила руке и клечала, ја сам волела... говорила је она црвенећи.

— Зар заиста беше тако тешко одгонетнути га? Диван сфинкс! Сфинкс — камер-јункер! Ја вам ништа не пребацујем, Боже сачувај, — настављао бих ја, осећајући да сам мало дрзак, да немам у себи човечности и оне деликатности, која је потребна кад се има посла с туђом душом; пре, до познанства с њом, ја нисам опажао у себи тај недостатак. — Али како не могадoste погодити? — поновио сам, али већ тише и неубедљиво.

— Хтели сте рећи да мрзите моју прошлост, и у праву сте, — говорила је она јако узбуђена. — Ви припадате нарочитом типу људи који се не могу мерити обичним метром, ваши морални закони одликују се изузетном строгошћу, и ја разумем, ви не можете праштати; ја разумем вас и, ако сам понекад контрадикторна, то не значи да ја друкчије гледам на ствари неголи ви. Говорим некадање глупости просто зато што нисам успела да доцепам своје старе хаљине и предрасуде. Ја и сама презирем и мрзим своју прошлост и Орлова, и своју љубав... Зар то беше љубав? Сад ми је чак смешно све то, — говорила је она, прилазећи прозору и гледајући доле у канал. — Све те љубави само замрачују савест и избацују из колосека. Смисао живота је само у једном — у борби. Згазити штиклом лукаву змијску

главу, па да она — зевне! Ето у чему је смисао. Само у томе, или пак уопште нема смисла.

Причао сам јој многе догађаје из своје прошлости и описивао своја заиста чудна путовања. Али о оном преокрету, који се десио у мени, нисам изустео ни речи. Она ме је с великом пажњом увек слушала и на занимљивим местима трљала руке, као вајкајући се што и она досад није преживела сличне авантуре, бојазни и радости, али би се намах замислила, повлачила у себе, и одмах сам опажао по њеном лицу, да ме она не слуша.

Затварао сам тада прозоре, окренуте каналу и питао: да заложим камин?

— Не, нек иде с милим Богом. Није ми хладно, — говорила је она, осмехујући се сетно: — ја вас само замарам. Знате, чини ми се, да сам се у последње време страшно пропаметила. Сад ми долазе напамет необичне, оригиналне мисли. Кад ја, на пример, размишљам о прошлости, о своме некадањем животу... но, и о људима уопште, онда се све то код мене претвара у једно — у лик моје маћехе. Сурова, дрска, немилосрдна, лажна, покварена и уз то још морфинисткиња. Отац, слаб и некарактеран, оженио се мојом мајком због новаца и натерао је у туберкулозу, а ову другу своју жену, моју маћеху, волео је страсно, лудо... Напатила сам се! Али, о томе не треба ни говорити! Па и сад ето, причам, а све се претвара у један лик... И једи ме: Зашто да умре маћеха? Желела бих сад да се сретнем с њом!...

— Зашто?

— Онако, не знам... одговори она кроз смех, дивно тресући главом. — Лаку ноћ. Поправљајте се. Чим оздравите прихватићемо се наших послова... Време је...

Док бих се ја, опростивши се већ, држао за кваку од врата, она је говорила:

— Шта мислите? Да ли Поља још живи код њега?

— Свакако.

И ја сам ишао у своју собу. Тако смо провели читав месец. Једном, у подне, кад беше туробно, и кад смо обоје стајали крај прозора у мојој соби и ћутећи гледали у облаке, који се ковитлали с мора, и у помодрели канал, чекајући да одмах пљусне киша, и кад је већ уски, густе млаз кише, као мрља заклонио морску пучину, и њој и мени постало је наједном досадно. Тоба дана отпутовали смо у Флоренцију.

XVI

То се догодило већ у јесен, у Ници. Једном ујутру, кад сам свратио у њену собу, она је седела у наслоњачи, прекрштених ногу, погнута, клонула, заклонивши лице рукама и плакала је горко, јецајући, и њена дуга, неочешљана коса падала јој је по коленима. Утисак од дивног, сјајног мора, које само што сам видео, и о коме сам хтео причати, наједном ме оставио, и срце ми се стегло од бола.

— Шта је с вама? — упитам; она је тргла једну руку с лица и махнула ми да изиђем. — Но, шта је с вама? — понових, и први пут за све време нашег познанства пољубио сам њену руку.

— Ништа, ништа, није ништа! — рече она брзо.
— Ах, није ништа, није ништа... Идите... Ето, нисам обучена.

Ја изиђох страшно збуњен. Мир и безбрижно расположење, у коме сам се тако дуго налазио, беху затровани саучешћем. Страсно сам желео да паднем пред њене ноге, да је преклињем да не плаче усамљена, већ да подели са мном своју тугу, једноставна хука мора зазујала је у мојим ушима сад као мрачно пророштво, и ја сам видео пред собом нове сузе, нове болове и губитке.

Зашто, зашто ли плаче? — питах се, сећајући се њеног лица и патничког погледа. Сетих се, да је у другом стању. Она се старала да скрије то и од људи, и од себе. Код куће је ишла у широкој блузи или жакету са одвећ великим и густим наборима на прсима, а кад је одлазила некуд, стезала је корсет тако јако, да је двапут за време шетњи пала у несвест. Са мном никад није говорила о својем стању, и једном, кад сам зуцнуо о томе да не би било наодмет да се посаветује с лекаром, она је сва поцрвенела и не рече ни речи. Кад сам после тога ушао к њој, она је била већ обучена и очешљана.

— Доста, доста! — рекох, видећи да је опет спремна да заплаче. — Хајте, боље да идемо на море и да поразговарамо.

— Нисам за разговор. Опростите, сад сам у таквом расположењу, да желим остати сама. И, молим вас, Владимире Ивановичу, кад другипут зажелите ући к мени, онда претходно куцајте на врата.

Ово „претходно“ звонило је некако нарочито, не женски. Изишао сам. Враћало се проклето, петроградско расположење и сви моји снови су се спарушили и свенули, као лишће од жеге. Осећах да сам опет сам, да блискости међу нама нема. Ја сам за њу исто, што и за ову палму паучина, која се случајно закачила за њу и коју ће отргнути и однети ветар.

Прошетао сам по скверу, где је свирала музика, навратио у Казино; ту сам посматрао голишаве, јако намирисане жене и свака ме је гледала тако, као да је хтела рећи: „Ти си сам, изванредно...“ Затим сам изишао на терасу и дуго посматрао море. Далеко на хоризонту ниједне једрилице, на левој обали у плавичастој магли су планине, вртови, куле, виле, и по свему се преливало сунце, али све је било туђе, равнодушно, збрка нека.

XVII

Она је као и пре долазила к мени да пије кафу, али ми више нисмо ручавали заједно; њој, како је говорила, није се јело, и хранила се само кафом, чајем и разним ситницама, као поморанцама и карамелама.

И разговора у нас увече није више било. Не знам, зашто то. После онога, како је затекох у сузама, она се почела држати према мени некако површно, каткад немарно, чак иронично и називала ме однекуд „господару мој“. Оно, што јој је некад изгледало страшно, чудновато, храбро и што је изазивало завист и усхићење, сад је уопште није дирало,

и обично, саслушавши ме, она се олако протезала и говорила:

— Да, беше то под Полтавом, господару мој, беше.

Догађало се чак, да се нисам сретао с њом по читаве дане. Некад, куцнем бојажљиво, и као кривац, на њена врата — нема одговора; куцнем још једном — ћутање... Стојим крај врата и слушај; али тад би поред мене пролазила девојка и хладно извештавала: „madame est partie”. Затим шетам ходником хотела, шетам, шетам... Неки Енглези, прсате даме, келнери у фраковима...

И кад сам дуго гледао дугачки шарени тепих, који се пружао преко целог ходника, падала ми је напамет мисао, да у животу те жене ја играм чудну, по свој прилици лажну улогу, и да није у мојој моћи да то изменим; ја сам трчао у своју собу, падао на постељу и размишљао, размишљао и нисам могао ништа да смислим, и мени је било јасно само да хоћу да живим, и уколико је ружније, мршавије и суровије бивало њено лице, утолико ми је она била ближа и утолико сам јаче и болније осећао нашу сличност. Нек сам ја — „господару мој” нек је тај тон лак, немаран, нек буде што буде али само не остављај ме, моје благо. Мени је сад страшно самомом.

Затим бих опет излазио у ходник, узнемирено прислушкивао... Ја нисам ручавао, нисам примећивао, како се спушта вече. Најзад, око једанаест часова зачули би се познати кораци и на подесту степеница појавила би се Зинаида Фјодоровна.

— Шеткате? — питала је она пролазећи поред мене. — Боље би било да изађете напоље... Лаку ноћ!

— Али зар се више нећемо видети данас?

— Чини ми се, већ је доцкан. Уосталом, како хоћете.

— Реците, где сте били? — питам, улазећи за њом у собу.

— Где? У Монте-Карлу, — она вади из џепа неколико златника и вели: — ево, господару мој. Добитак. И то на рулету.

— Но, не играјте више.

— Зашто? Ја ћу и сутра опет ићи.

Замишљао сам, како она с несимпатичним, болешљивим лицем, у другом стању, јако затегнута, стоји поред коцкарског стола у гомили кокота, излапелих баба, које се тискају око злата као муве око меда, и сетио сам се да она одлази у Монте-Карло однекуд кришом од мене...

— Ја вам не верујем, — рекох једном. — Ви нећете ићи тамо.

— Не узбуђујте се. Ја не могу много изгубити.

— Ствар није у губитку, — рекох ја јетко. — Зар вам није падало напамет, кад сте тамо играли, да сјај злата, да све те жене, и старе и младе, и крупне, и цела атмосфера, да је све то — подла, гнусна иронија на рад радника, на кржави зној?

— Ако не играм, онда шта да радим? — упита она. — И рад радника, и кржави зној — све те лепе речи ви одложите за другипут, а сад, кад сте от-

почели, онда ми дозволите да наставим; дозволите ми да поставим директно питање: шта да радим овде и шта ћу радити уопште?

— Шта да се ради? — рекох, слежући раменима. — На то питање не може се одговорити одмах.

— Ја молим правичан одговор, Владимире Иванићу, — рече она, и лице јој постаде љутито. — Кад сам већ одлучила да вам поставим то питање, урадила сам не зато да чујем опште фразе. Ја вас питам, — настави она, лупкајући шаком по столу, као дајући такт: — шта треба овде да радим? И не само овде у Ници, већ уопште?

Ја сам ћутао и посматрао кроз прозор море. Срце ми је страшно залупало.

— Владимире Иванићу, — рече она тихо и дишући испрекидано; беше јој тешко да говори. — Владимире Иванићу, ако ви сами не верујете у идеју, ако већ не мислите да се вратите на њу, онда зашто... зашто сте ме одвукли из Петрограда? Зашто сте обећали и зашто сте побудили у мени луде наде? Ви сте променили ваша убеђења, постали сте други човек, и нико вас зато не криви — убеђења нису увек у нашој моћи, али... али, Владимире Иванићу, побогу, зашто сте неискрени? — настави она тихо, прилазећи ми. — Кад сте ви у току свих ових месеца сањарили гласно, бунцали, усхићавали се својим плановима, преокретали свој живот на нов начин, онда зашто ми нисте говорили истину већ сте ћутали или зашто ме нисте храбрили разговорима и понашали се тако, као да ми сасвим саосећате? Зашто? Због чега је то било потребно?

— Тешко је било признати своје банкротство, — рекох ја, осврћући се, али не гледајући у њу. — Јесте, не верујем, уморио сам се, пао сам духом...

Тешко је бити искрен, страшно тешко, и ја сам ћутао. Да не да Бог ником да преживи оно што сам ја преживео.

Изгледало ми је, да ћу одмах заплакати и ја ућутах.

— Владимире Иванићу, — рече она и ухвати ме за обе руке. — Ви сте много преживели и осетили, знате више него ја; размислите озбиљно и реците: шта да радим? Научите ме. Кад већ сами нисте у стању да идете и да друге водите за собом, онда бар покажите куда да идем. Признајте, да сам ја живо, осетљиво и разборито створење. Пасти у лажан положај... играти неку глупу улогу... мени је то тешко. Ја вам не пребацујем, не окривљујем, већ само молим.

Донесоше чај.

— Дакле? — упита Зинаида Фјодоровна, пружајући ми шољу. — Шта ми саветујете?

— Није злато све што сија, — одговорих. — И сем мене постоје људи, Зинаида Фјодоровна.

— Онда ми их покажите, — живо рече она. — Ја једино то и молим.

— И још желим рећи, — наставих ја. — Служити се може идеји не само на једном пољу. Ако се погреша, разочара у једном, онда се може наћи друго. Свет идеја је широк и неисцрпан.

— Свет идеја! — рече она и иронично ме погледа у лице. — Онда боље да престанемо... Нашто ту...

Она поцрвене.

— Свет идеја! — понови она и одбаци сервијету у страну, и лице јој доби срдит, грожљив израз. — Све те ваше дивне идеје, видим, своде се на један неминован, неопходан потез: ја треба да поставим ваша љубазница. Ето, то је потребно. Борити се са идејама и не бити љубазница најпоштенијег, најидејнијег човека — значи не разумевати идеје. Треба почети од тога... тојест од љубазнице, а остало ће само доћи.

— Ви сте раздражени, Зинаида Фјодоровна, — рекох ја.

— Не, ја сам искрена! — викну она, тешко дишући. — Ја сам искрена!

— Ви сте, можда, и искрени, али сте у заблуди, и мени је тешко да вас слушам.

— Ја у заблуди! — насмеја се она. — Сваки да каже, само не ви, господару мој. Нек сам вам и неделикатна, сурова, али ма да није лепо, ипак: зар ме не волите? Не волите ли ме?

Ја слегох раменима.

— Да, слежите раменима! — настави она иронично. — Кад сте били болесни, слушала сам како сте бунцали, затим те увек заљубљене очи, уздаси, благонаклони разговори о блискости, духовној сличности... Али што је најглавније зашто сте досад били неискрени? Зашто сте скривали оно што је у ствари, а говорили о ономе што не постоји? Треба ли сте још у почетку рећи, које су вас у ствари идеје нагнале да ме извучете из Петрограда, па би била начисто с тим. Отровала бих се онда, као што

сам хтела, и не би било сад ове неиздржљиве комедије... Е, дабоме! — и она ми одмахну руком и седе.

— Ви говорите таквим тоном, као да сумњате у моје непоштене намере, — увредих се ја.

— Па, свеједно. Нашто то. Ја не сумњам у ваше намере, већ осуђујем што код вас није било никаквих намера. Да сте их имали, ја би их већ знала. Сем идеја и љубави, код вас ничега више није било. Сад идеје и љубав, а у перспективи — ја љубазница. Тако се дешава и у животу и у романима... Ето, ви сте га грдили, — рече она и удари шаком по столу: — а човек се и нехотице с њим слаже. Не мрзи узалуд он све те идеје.

— Он не мрзи идеје, већ их се плаши, — викнух ја. — Он је кукавица и лажов.

— Па, шта је с тим! Он је кукавица, лажов и преварио ме, а ви? Извините што сам искрена: ко сте ви? Он ме преварио и бацио судбини на вољу у Петрограду, а ви сте ме преварили и бацили овде. Он бар није идеје мешао с преваром, а ви...

— Побогу, зашто тако говорите? — згранух се ја, кршећи руке и прилазећи јој брзо. — Не, Зинаида Фјодоровна, не, то је цинизам, не треба тако очајавати, саслушајте ме, — наставих ја, ухвативши се за мисао, која ми најједном нејасно сину у глави и, која је изгледала да нас још обоје може спасти. — Чујте ме. Ја сам преживео у своме животу много, тако много, да ми се сад при сећању глава мути, и мени је сад сасвим јасно у свести и у мојој напаћеној души, да смисао човечјег живота или није ни у чему, или је само у једном — у несебич-

ној љубави према ближњем. Ето куда ми треба да идемо и ето у чему је наш смисао! Ето, то је моја вера!

И даље сам хтео да говорим о милосрђу, о свеопштем праштању, али глас ми је наједном зазвонио неискрено и ја сам се збунио.

— Ја хоћу да живим! — рекох искрено. — Да живим, живим! Ја хоћу мира, тишине, хоћу топлоте, ето овог мора, ваше блискости. О, како бих желео да сугерирам и вама ту страсну жеђ за животом! Ви сте малочас говорили о љубави, али за мене је била доста и сама ваша блискост, ваш глас, израз лица...

— Она је поцрвенела и рекла брзо, само да ме прекине:

— Ви волите живот, а ја га мрзим. Према томе, наши путеви су различити.

Она је налила себи чаја, али и не додирнувши га, отишла је у спаваћу собу и легла.

— Ја мислим, да је боље да прекинемо овај разговор, — рече ми она из собе. — За мене је већ све свршено и ништа ми не треба... Нашто још разговарати!

— Не, није све свршено!

— Па, свеједно!... Знам све! Дојадило... доста.

Ја сам причекао, прошетао се тамо амо и изишао у ходник. Кад сам затим, доцкан ноћу, пришао њеним вратима и прислушнуо, јасно сам зачуо плач.

Сутрадан ујутру лакеј, доносећи ми одело казао је с осмехом, да ће се госпођа из броја 13 породити. Ја сам се некако обукао и, премирући од страха, пожурио Зинаиди Фјодоровној. У њеној соби

налазио се лекар, бабица и једна старија руска дама из Харкова, по имену Дарја Михайловна. Мирисало је на етарске капљице.

Једва сам прекорачио праг, кад из собе, у којој је лежала, зачу се тихи, тужни јаук, и као да ми га ветар донесе из Русије, ја сам се сетио Орлова, његове ироније, Поље, Неве, снежног пахуља, затим кола без покривача, пророштва, које сам прочитао на хладном јутарњем небу, и очајног узвика: „Нина! Нина!”

— Уђите к њој, — рече дама.

Ушао сам код Зинаиде Фјодоровне с таквим осећањем, као да сам ја отац детета. Она је лежала затворених очију, изнемогла, бледа, у белој чипканој капици. Памтим, два израза су била на њеном лицу: један равнодушан, хладан, увео, други детињски и немоћан, који јој је придавала чипкана капица. Она не чу кад сам ушао, или је чула, али није обратила пажњу на мене. Ја сам стајао, гледао у њу и чекао.

Али намах њено лице се искривило од бола, она је отворила очи и почела гледати у плафон, као сећајући се, шта је с њом... На лицу јој се огледало гнушање.

— Одвратно, — прошапута она.

— Зинаида Фјодоровна, — обратих јој се тихо.

Она је равнодушно, сетно погледала у мене и затворила очи. Ја сам постојао још мало и изишао.

Ноћу ме је Дарја Михайловна известила, да се родила девојчица, али да је породиља у опасном стању; затим су ходником трчали, чула се ларма.

Опет је дошла к мени Дарја Михайловна и с очајним лицем, кршећи руке, рекла:

— Ох, то је страшно! Лекар сумња, да се отровала! О, како се овде ружно понашају Рускиње!

А сутрадан у подне Зинаида Фјодоровна је умрла.

XVIII

Прошло је две године. Прилике се измениле, ја сам отпутовао у Петроград и могао сам да живим ту, не кријући се. Више се нисам плашио што изгледам сумњив и сав сам утонуо у очинско или, боље, идолопоклоничко осећање, које је изазвала у мени Соња, кћи Зинаиде Фјодоровне. Хранио сам је из својих руку, купао, носио је да спава, и нисам скидао с ње очију читавих ноћи и викао сам кад је изгледало, да ће је дадиља испустити.

Моја жеља да живим најобичнијим малограђанским животом у току времена постајала је све јача и осетљивија, али велики снови зауставили се на Соњи, као да су нашли најзад баш оно у њој, што ми је било потребно. Ја сам лудо волео ту девојчицу. Видео сам у њој наставак свога живота и мени не само да је изгледало, већ сам осећао, готово веровао, да ћу најзад, кад збацам са себе гломазно, кошчано и космато тело, живети у тим плавим очицама, у плавој свиленој коси и у тим пучним ружичастим ручицама, које ме тако љупко милују по лицу и грле око врата.

Судбина Соњина плашила ме. Отац јој је Орлов, у крштеници се звала Красновскаја, а једини човек

који је знао да она постоји и који се интересовао за њу, тојест ја, већ је био на заходу живота. Требало је размислити озбиљно о њој.

Сутрадан по доласку у Петроград, упутио сам се Орлову. Отворио ми је дебели старац са риђим залисцима и без бркова, очигледно Немац. Поља која је распремала салон, не познаде ме, али зато ме Орлов одмах познао.

— А, господине бунтовниче! — рече он, загледајући ме радознало и смејући се. — Откуд ви?

Он се нимало није изменио: још увек исто неговано, непријатно лице, иста иронија и на столу, као некад, стајала је нека нова књига са убаченим у њу ножем од слонове кости.

Зацело, читао је пре мога доласка.

Он ме је понудио да седнем, послужио ме цигаром и с отменошћу, својственом само лепо васпитаним људима, кријући непријатно осећање, које изазива у њему моје лице и моја мршава фигура, приметио је узгред, да се ништа нисам изменио и да ме је лако познати, без обзира чак и на то, што сам пустио браду. Поразговарали смо се о времену, о Паризу. Да би се што пре отарасио тешког, неминовног питања, које је мучило и њега и мене, он је упитао:

— А Зинаида Фјодоровна умре?

— Да, умре, — одговорих.

— На порођају?

— Да, на порођају. Лекар је сумњао у други узрок њене смрти, али... и за вас и за мене биће боље да мислимо, да је умрла на порођају.

Он је уздахнуо из учтивости и поћутао. Као да се њен дух тихо спустио међу нас.

Тако, а код мене је све по старом, никаквих нарочитих промена, — живахно отпоче он, приметивши да посматрам кабинет. — Отац је, као што знате, у оставци и већ у пензији, а ја сам још на истом месту. Пекарскога памтите? Он је још исти. Грузин је прошле године умро од дифтерије... Е, а Кукушкин је жив и често се сећа вас. Узгред речено, — настави Орлов, стидљиво обарајући очи: — кад је Кукушкин дознао ко сте, почео је свуда причати, да сте тобож на њега извршили напад, да сте хтели да га убијете... и да се једва спасао.

Ја прећутах.

— Старе слуге не заборављају своје господаре... То је врло љубазно с ваше стране, — нашалио се Орлов. — Него, желите ли вина или кафе. Наредићу да се скува.

— Не, захваљујем. Дођох по једној врло важној ствари, Георгије Иванићу.

— Ја нисам љубитељ важних ствари, али вам стојим на расположењу? Шта извољевате?

— Дакле, — отпочех ја, узбуђујући се: — са мном се сад налази овде кћи покојне Зинаиде Фјодоровне... Досад сам се ја старао о њеном васпитању, али, као што видите, данас-сутра и ја ћу ишчезнути у ветар. Желео бих да умрем с мишљу, да је она збринута.

Орлов је овлаш поцрвенео, натуштио се и сурово, летимице погледао у мене. На њега направи ружан утисак не само „важна ствар“ колико речи моје о ишчезавању у ветар, о смрти.

— Да, о томе треба размислити, — рече он, заклонивши очи као од сунца. — Захваљујем вам. Ви велите: девојчица!

— Да, девојчица. Дивна девојчица!

— Тако је. То, наравно, није мопс већ човек... дабоме, треба озбиљно размислити. Ја сам готов да узмем учешћа и... врло сам вам обавезан.

Он је устао, прошетао се, гризући нокте, и заставио се пред портретом.

— О томе треба размислити, — рече он пригушено, окренут леђима мени. — Ја ћу данас посетити Пекарског и замолићу га да обиђе Красновског. Мислим, да се Красновски неће дуго устручавати и пристаће да узме ту девојчицу.

— Али, опростите, какве везе има ту Красновски, — рекох ја, такође дижући се и прилазећи портрету на другом крају кабинета.

— Па она, ваљда, носи његово презиме — рече Орлов.

— Да ли он, можда, мора по закону да прими то дете, ја не знам, али ја сам дошао к вама, Георгије Иванићу, не зато да разговарамо о законима.

— Да, да, у праву сте, — живахно се сложи он. — Ја, чини ми се, говорим глупости. Али ви се не узбуђујте. Ми ћемо све то претрести на заједничко задовољство. Ако не једно, онда друго, ако не друго, онда треће, овако или онако то тугаљиво питање биће решено. Пекарски ће све уредити. Ви будите добри, па ми оставите своју адресу, и ја ћу вам одмах доставити ту одлуку до које будемо дошли. Где станујете?

Орлов записа моју адресу, уздахну и рече с осме-
хом:

— Како је то тешко, Творче, бити отац мале кће-
ри! Али Пекарски ће све уредити. Он је „вилософ”.
А јесте ли дуго живели у Паризу?

— Једно два месеца.

Поћутасмо. Орлов се, зацело, плашио да започ-
не о девојчици и, да би одвукао моју пажњу на дру-
гу страну, рече:

— Ви сте, по свој прилици, већ заборавили о сво-
ме писму. А ја га чувам. Ваше ондашње расположе-
ње ја разумем и, морам признати, ценим то писмо.
Проклета, хладна крв, азијат, коњски смех — то је
љупко и карактеристично, — настави он, осмехују-
ћи се иронично. — И основна мисао је, богме, бли-
ска истини, ма да би се о томе могло дискутовати
без краја. Тојест, — засмеја се он: — дискутовати
не са самом мишљу, већ о вашем ставу према пита-
њу, о вашем, такорећи, темпераменту. Да, мој жи-
вот је ненормалан, упропашћен, није ни зашта, и да
отпочнем нов живот смета ми кукавичлук, — ту сте
ви сасвим у праву. Али што ви тако блиско примате
то срцу, узбуђујете се и падате у очајање — то не-
ма смисла и ту ви нимало нисте у праву.

— Жив човек не може да се не узбуђује и да не
очајава, кад види да и сам пропада и да пропадају
други око њега.

— Ко каже! Ја уопште не проповедам равнодуш-
ност, већ хоћу само објективан став према животу.
Уколико објективнији, утолико се мање рескира да
се падне у грешку. Треба гледати у основу и тра-
жити у свакој појави узрок свих узрока. Ми смо о-

слабили, срозали се, пали; најзад, целокупно наше
поколење састоји се од неврастеника и очајника, ми
ништа друго не знамо до само да разговарамо о
умору и премору, али зато нисмо криви ни ви ни ја;
ми смо одвећ ситни, да би од нашег ћефа могло за-
висити читаво поколење. Биће да су ту велики уз-
роци, општи, који са биолошког гледишта имају свој
солидан *raison d'être*. Ми смо неврастеници,
киселице, отпадници, али, то је можда потребно и
корисно за она поколења, која ће живети после нас.
Ни длака с главе не пада без воље Оца Небеског, —
другим речима, у природи и у људском друштву ни-
шта не бива тек онако. Све је образложено и неоп-
ходно. А кад је тако, онда нашто се узнемиравати
тако много и писати очајничка писма?

— Јест' да је тако, — рекох ја, размисливши. —
Верујем, будућим поколењима биће лакше и ведри-
је; стајаће им на расположењу наше искуство. Али
човек жели да живи независно од будућих поколе-
ња и не само за њих. Живи се само једанпут, и он
хоће да живи трезвено, паметно, лепо. Хоће да игра
истакнуту, самосталну, племениту улогу и да ства-
ра историју, да та поколења не имадну права рећи
за сваког од нас: то је ништавило, или још горе од
тога. ... Ја верујем и у умесност и у неопходност оно-
га што се догађа око нас, али шта ме се тиче та не-
опходност, зашто да пропадне моје „ја”?

— Е, шта да се ради! — уздахну Орлов, дижући
се и као дајући на знање, да је наш разговор већ
свршен.

Ја сам узео качкет.

— Седели смо само пола сата, а колико питања смо решили, помислите само! — рече Орлов, испраћајући ме до претсобља. — Дакле, побринућу се о томе... сретну се данас са Пекарским. Будите спокојни.

Он застаде очекујући да се обучем, и очигледно задовољан што ћу одмах отићи.

— Георгије Иванићу, вратите ми моје писмо.

— Молим.

Он је отишао у кабинет и за тренутак вратио се с писмом. Захвалих и изиђох.

Сутрадан добио сам од њега цедуљу. Он ми је честитао на повољном решењу питања. Пекарски има познаницу, писао је он, која држи пансион, нешто слично забавишту, где се примају чак и врло мала деца. На њу се човек може потпуно ослонити, али пре икаквих додира с њом, не би шкодило да се поразговара и са Красновским — то захтева формалност. Препоручивао ми је да одмах посетим Пекарског и узгред да понесем са собом и крштеницу, ако је имам. „Примите уверење о искреном поштовању и преданости од вашег понизног слуге...”

Читао сам то писмо, док је Соња седела на столици и гледала у мене пажљиво, не трепћући, као да је знала да се решава њена судбина.

ДОБРИ ЉУДИ

Беше у Москви неки Владимир Семјонић Љадовски. Он је свршио на универзитету правни факултет, и служио је у некој железничкој дирекцији. Али да сте га упитали, чиме се бави, он би кроз златне рипсе-пез отворено и јасно погледао у вас крупним, сјајним очима, и тихим, свиленим, шушкавим баритоном одговорио би вам:

— Бавим се литературом!

По свршеном универзитету, Владимир Семјонић је објавио у неким новинама, позоришну белешку. Од белешке пређе на рецензију, а већ после годину дана водио је у новинама рубрику недељне критике.

Али због оваког почетка не треба мислити, да он беше дилетант, да је његово писање имало случајни, пролазни карактер. Кадгод бих га срео, онако акуратног, мало мршавог, с великим челом и дугом косом, кадгод бих се унео у његов говор, увек ми је изгледало, да је његово писање, без обзира шта и како он пише, његова органска одлика, као куцање срца, и да се још у мајкиној утроби у његовом мозгу налазио зачетак целог његовог програма. Чак у његовом ходу, гестикулацији, у начину како отреса пепео с цигарете, читао сам цео тај програм

од алфе до омеге, са свом његовом помпом, досаdom и честитошћу.

У њему би се видео списатељ, и кад је с озареним лицем стављао венац на ковчег неке чувене личности, или кад би с важним, свечаним изразом прикупљао потписе за подношење неке адресе. Његова страст да се упознаје са познатим књижевницима, способност да налази таленте чак и тамо где их нема, непрекидно усхићење, пулс 120 у минути, непознавање живота, она чисто женска узнемиреност, са којом је пљескао на концертима и књижевним вечерима у корист школске омладине и наклоност према омладини — све би му то створило репутацију „списатеља”, чак и кад не би писао своје новинарске критике.

Он је писац, коме врло лепо пристоји кад каже: „Нас нема много!”, или: „Шта је живот без борбе? Напред!”, ма да се он ни с ким није борио и никад није ишао напред. Није било бљутаво ни кад је резонувао о идеалима. О свакој универзитетској слави, на дан св. Татјане, он се необично опијао, па би распалио без слуха „gaudeamus”, и у том тренутку његово усијано, знојаво лице као да је говорило: „Видите, пијан сам, лумпујем!” Али и то му је пристајало.

Владимир Семјонић је искрено веровао у своје списатељско право и у свој програм, ништа није сумњао и по свој прилици био је врло задовољан собом. Само га је једно жалостило, наиме: новине у којима је сарађивао, имале су мало претплатника и беху без солидне репутације. Али Владимир Семјонић веровао је, да ће пре или после ипак успети да

се увуче у неки повећи часопис где ће показати шта вреди и где ће се истаћи — и његова мала жалост бледела је пред сјајним надама.

Посећујући тога пријатног човека, упознадох се с његовом рођеном сестром, — женом лекаром, Вером Семјоновном. На први поглед та ме је жена изненадила својим уморним и крајње болешљивим изгледом. Она беше млада, добро скројена, с правилним, донекле грубим лицем, али у поређењу с еластичним, елегантним и брбљивим братом, изгледала је ћошката, трома, аљкава и намрштена. Њени покрети, осмеси и речи имали су нечега измученог, хладног, апатичног, и она се није допадала; сматрали су је за горду и ограничену.

У ствари, изгледа ми, да се одмарала.

— Драги пријатељу мој, — често би говорио њен брат, уздишући и дивним списатељским маниром забацујући уназад косу: — никад не закључујте по спољашности! Видите ову књигу: она је већ давно прочитана, сва се закорила, раскупусала се, одавно се ваља по прабини као непотребна ствар, али отворите је и она ће вас натерати да побледите и заплачете. Моја сестра личи на ту књигу. Скините корице, загледајте у душу, и обузеће вас ужас. За неких три месеца Вера је преживела, колико би било доста за читав човечји век!

Владимир Семјонић би се освртао, хватао ме за рукав, па почињао шапутати:

— Знате, по свршетку медицине, удала се из љубави за неког архитекту. Читава драма. Тек што су младенци провели месец дана, кад муж — трас! — па умре од тифуса. Али то није све. И она се

заразила од мужа тифусом, и кад је дознала, пошто оздрави, да је њен Иван умро, испи добру дозу морфиума. Да није било енергичних другарица, моја би Вера сад била у рају. Молим вас, зар то није драма? И зар моја сестра не личи на *ingénue*, која је већ одиграла свих пет чинова у своме животу? Нек публика гледа водвиљ, али *ingénue* мора ићи кући да се одмара.

Вера Семјоновна, пошто је преживела три несрећна месеца, преселила се код брата. Лекарска пракса није била за њу, није је задовољавала, и умарала је, али она није ни давала утисак да нешто зна, и ја ниједном не чух, да је говорила о нечем што има везе с њеном науком.

Она напусти свој позив и у нераду и ћутању, као сужањ, оборене главе и опуштених руку, лењо и безбојно проживела је своју младост. Једино, према чему још није била равнодушна и што мало разведри њене сутоне живота, беше присуство њеног брата, кога је она волела. Волела је и њега и његов програм, са страхопоштовањем гледала је на његове критике, и кад би је питали, чиме се бави њен брат, она је тихим гласом, као бојећи се да неког не пробуди или не узнемири, одговарала: „Он пише!” Увек кад је он писао седела би крај њега и није скидала очију с његове руке како пише. У том тренутку она је личила на болесну животињу која се сунча...

Једне зимске вечери, Владимир Семјонић седео је у својој соби за столом и писао је за новине критику, а крај њега седела је Вера Семјоновна и по оби-

чају гледала у његову руку како пише. Критичар је радио брзо, без прецртавања и застајања. Перо је шкрипучало и пиштало. На столу крај руке која пише лежала је отворена, тек разрезана књига великог часописа.

Ту се налазила прича из сеоског живота, потписана са два слова. Владимир Семјонић био је усхићен. Он је сматрао, да аутор изванредно влада формом излагања, да у описима природе потсећа на Тургенјева, да је искрен и да зна одлично сеоски живот. Сам критичар познавао је тај живот само из књига и по чувењу, али осећање и унутарње убеђење приморавали су га да верује приповедању. Он је прорицао аутору сјајну будућност, и уверавао га, да крај приповетке очекује с великим нестрпљењем, итд.

— Изванредна приповетка! — проговори он, ослањајући се на наслон столице и затварајући очи од задовољства. — Особито је симпатична идеја!

Вера Семјоновна погледа у њега, гласно зевну и наједном постави неочекивано питање. Уопште, увече, она је имала навику да заразно зева и да поставља кратка, оштра питања, која нису имала увек везе са стварима.

— Валођа, — упита она: — шта значи не противити се злу?

— Не противити се злу? — постави брат питање, отварајући очи.

— Да. Како га ти разумеш?

— Видиш, драга, замисли, да те нападају лопови или разбојници и хоће да те опљачкају, а ти уместо тога, да их...

— Не, дај ти логички закључак.

— Логички закључак? Хм!... дакле, то? — промуца Владимир Семјонић. — Не противити се злу изражава индиферентан став према свему, што се у сфери моралног назива злом.

Рекавши то, Владимир Семјонић се наже над сто и пређе на приповетку. А у тој приповетци, чији је аутор жена, приказиване су муке нелегалног стања монденке, која живи под истим кровом с љубавником и са својим ванбрачним дететом. Владимир Семјонић беше задовољан и симпатичном идејом и мотивом и стилем. Препричавајући укратко њен садржај он је бирао најбоља места и додавао са своје стране: „Зар не, како све то одговара стварности, како је истинито и сликовито! Аутор је не само приповедач-уметник, већ исто тако и фини психолог, који уме да се удуби у душу својих јунака. За пример узмимо макар онај рељефни опис душевног стања јунакиње за време њеног сусрета с мужем”, итд.

— Валођа! — прекиде Вера Семјоновна његове критичке изливне. — Чудна мисао ме заокупила одјуче. Ја стално размишљам: шта би ми претстављали оваки какви смо, кад би човечји живот био саздан на принципима непротивљења злу?

— По свој прилици, ништа. Непротивљење злу дало би потпуну слободу злочиначкој вољи, док због тога, не говорећи већ о цивилизацији, на земљи не би остало ни камена на камену.

— А шта би остало?

— Башибозлуци и куће милосрђа. У идућој критици додирнућу се, богме, тога. Хвала, што си ме потсетила.

И мој пријатељ после недељу дана одржао је своје обећање. То беше баш — осамдесетих година, кад код нас у друштву и штампи отпочеше разговори о непротивљењу злу, о праву осуде, казне, ратовања, кад понеко из наших редова остаде без послуге, оде у село да оре, постаде вегетаријанац и одрече се плотске љубави.

Прочитавши критику свога брата, Вера Семјоновна се замисли и једва приметно слеже раменима.

— Врло љупко! — рече она. — Па ипак, ја не разумем много штошта. На пример, у „Саборашима” од Љескова постоји један особењак-баштован, који сеје у корист свију: потрошача, просјака и оних који зажеле да украду. Чини ли он паметно?

— По изразу лица и сестрином тону Владимир Семјонић помисли, да јој се његова критика није допала, и можда први пут у животу у њему задрхта његово ауторско осећање. И готово с револтом, одговори:

— Крађа је — неморална појава. Сејати у корист лопова, значи признавати лоповима право на егзистенцију. Шта би ти рекла, кад бих ја, покрећући новине и делећи их на рубрике, сем поштених идеја имао у виду још и уцену? Онда по логици оног баштована требало би дати место и уцењивачима, подлацима мисли! Зар не?

Вера Семјоновна није ништа одговорила. Она се дигла од стола, лењо отетурала дивану и легла.

— Не знам, ништа не знам! — рече она замишљено. — Ти си, зацело у праву, али мени се чини и овако сматрам, да у нашој борби са злом постоји некаква лаж, као нешто недоречено или скривено. Бог зна, можда, наше методе о противљењу злу припадају низу оних предрасуда које су укорене у нама тако дубоко, да ми већ нисмо у стању да се растанемо с њима и зато не можемо ни резоновати о њима исправно.

— Тојест како то?

— Ја не знам како да ти објасним. можда човек греши, кад мисли да је он дужан и да има право борити се са злом, исто онако, као што греши, кад мисли на пример да срце има изглед кеца херца. Врло је вероватно, да у борби са злом ми имамо права да дејствујемо не силом, већ оним што је супротно сили, тојест, ако ти на пример хоћеш да ти не украду ову слику, онда је не закључавај, већ поклони. . .

— Паметно, врло паметно! Ако хоћу да се оженим богатом трговачком ћерком, онда да би ме спречили да учиним такву подлост, трговачка ћерка треба сама да пожури и да се уда за мене!

До пола ноћи разговарали су брат и сестра, не разумевајући се. Да их је неко са стране прислушкивао, једва да би разумео, шта хоће једно а шта друго.

Увече су брат и сестра обично седели код куће. Познатих фамилиарних кућа нису имали, али они

нису ни осећали потребу за познанствима; у позориште су ишли само на нове комаде, — такав беше тада обичај оних који пишу, — концерте нису посећивали, јер нису волели музику. . .

— Ти мисли какогод хоћеш, — рече сутрадан Вера Семјоновна: — али за мене је питање донекле већ решено. Ја сам дубоко убеђена, да противити се злу управљеном против мене лично, ја немам никаквих разлога. Зажеле ли да ме убију? Изволите. Због тога, што ћу се ја бранити, убица неће постати бољи. Сад за мене остаје само да решим другу половину питања: како би требало да се понашам према злу, управљеном према мојим ближњим?

— Вера, немој да се наљутиш! — рече Владимир Семјонић и насмеја се. — Непротивљење постаје, како видим, твоја *idée-fixe*!

Он хтеде да претвори те досадне разговоре у шалу, али како му не беше до шале, осмех му је на лицу испадао накрив и кисео. И сестра више није седела крај његовог стола и није пратила са страхопоштовањем његову руку како пише, а он пак осећао је сваке вечери, да иза њега на дивану лежи створење, које се не слаже с њим. . . И леђа његова се некако уштапила и занемела, а у души ширила се хладноћа. Ауторско осећање је осветољубиво, неумољиво, не зна за праштање, а сестра беше прва и једина која је открила и узнемирила ово неспокојно осећање, које личи на велики сандук с посуђем који се лако може распаковати, али га је немогућно опет упаковати као што је био.

Пролазиле су недеље и месеци, а сестра није напуштала своје мисли и није седела крај стола. Јед-

ном, пролетње вечери, Владимир Семјонић је седео за столом и писао критику. Анализирао је приповетку, како једна учитељица одбија вољеног и у њу заљубљеног човека, богатог и интелигентног, само зато што је за њу брак скопчан немогућношћу да продужи свој педагошки рад. Вера Семјоновна лежала је на дивану и размишљала о нечему.

— Боже, ала је досадно! — рече она, протежући се. — Како тромо и бесмислено тече живот! Ја не знам шта да радим са собом, а ти губиш своје најбоље године Бог те пита нашта. Као алхемичар, претураш стари и уопште непотребни шљам — ох, Боже!

Владимир Семјонић испусти перо и лагано се осврте и погледа сестру.

— Досадно је и да те гледам! — настави сестра. — Вагнер из „Фауста“ купује црве, али тај је бар благо тражио, а ти тражиш црве ради црва...

— Магловито!

— Јесте, Валођа, за све ово време размишљала сам, дуго, страховито размишљала и убедих се: ти си очајан опскурант и жонглер. Али упитај се шта може да ти да твој прилежни и добронамерни рад? Реци: шта? Та из тог старог шљама, по коме ти претураш, давно је већ извучено све што се могло извући. Маколико носио воду у решету, маколико је растављао на елементе, али више од онога што су рекли хемичари, нећеш рећи...

— Глете, молим вас! — отеже Владимир Семјонић, устајући. — Да, све је то стари шљам, зато

што су те идеје вечне, али шта ти сматраш да је ново?

— Ти си се подухватио да радиш у области мисли, ти би требало да измислиш нешто ново. Нећу ја да те учим.

— Ја — алхемичар! — чудео се и љутио критичар, иронично трепћући очима. — Уметност, прогрес — зар то алхемија!?

— Знаш, Валођа, чини ми се да кад бисте се сви ви, људи који мисле, посветили решавању крупних задатака, онда би сва та твоја мала питања, са којима се ти сад рвеш, била решена сама по себи, узгред. Ако се ти попнеш балоном да видиш варош, онда и нехотице, по себи се разуме, видећеш и њиве, и села, и реке. Кад праве стеарин, онда, као узгредни продукт, добијају глицерин. Мени изгледа, да се и савремена мисао зауставила на једном месту, и прилепила се за то место. Она је условљена, трема, бојажљива, плаши се замашног, гигантског лета, као што се ја и ти плашимо да се попнемо на високу планину, она је конзервативна.

Слични разговори нису пролазили без последица. Узајамни односи брата и сестре из дана у дан постајали су све гори. Брат у присуству сестре није могао више радити и љутио се кад је знао, да сестра лежи на дивану и гледа га у леђа; сестра пак некако зловољно мрштила се и протезала, кад би он, упињући се да врати све на старо, покушавао да подели с њом своја усхићења.

Сваке вечери, она се жалила на досаду, отпочињала разговор о слободи мисли, о жонглерима. За-

нета својим новим мислима, Вера Семјоновна доказивала је, да је рад, у који је утонуо њен брат, само предрасуда, узалудан покушај конзервативних умова да наставе оно што је већ одиграло своју улогу, и што већ силази са сцене. Поређењима не беше краја. Она је поредила брата час са алхемичарима, час са староверцима-богomoљцима, који ће пре умрети, него што ћеш их убедити...

Поче се постепено опажати промена и у њеном начину живота. Она је била у стању да по читаве дане и вечери лежи на дивану, да ништа не ради, не чита већ да само размишља, а уз то је њено лице добијало хладан, сув израз, који бива код људи једностраних и необично побожних; она се поче одрицати удобности што их пружа послуга: сама је себи спремала, износила, сама је чистила плитке ципеле и хаљине. Брат није могао без револта и чак презрења гледати у њено хладно лице, кад се прихватала грубих послова. У том раду, који је свршаван увек с неком помпом, он је опажао нешто налегнуто, лажно, видео и фарисејство и кокетерију. И знајући већ да није у стању ни дотаћи се њених убеђења, он се као ђак, инатио и пецкао је.

— Не противиш се злу, а криво ти је што ја имам послугу! — подбадао је он. — Ако је послуга зло, онда зашто ти је криво? Ти ниси доследна.

Он је патио, љутио се и чак стидео. Беше га срамота, кад би сестра почињала да се млати у присуству непознатих.

— Страшно, драги мој! — говораше ми он, ширећи у очајању руке. — Испало је, да наша *ingénue*

остаде да игра још и у водвиљу. Окретенила од главе до пете! Ја сам већ дигао руке, нек мисли шта хоће, али зашто прича, зашто ме узнемирује. Требало би да помисли: како ми је да је слушам? како ми је, кад сме у моме присуству са омаловажавањем да поткрепљује Христово учење? Не могу да издржим! Обузима ме ватра, кад моја сестрица почне проповедати своје учење и старати се да протумачи Јеванђеље у своју корист, кад она намерно прећуткује о изгнању трговаца из раја! Ето, шта значи, брајко, бити недограђен и нејасан! Ето шта значи свршити медицински факултет који не даје општу културу!

Једном Владимир Семјонић, вративши се из канцеларије кући, затече сестру где плаче. Она је седела на дивану, оборене главе и кршила руке, а потоци суза текли су низ њено лице. Добро срце критичара стеже се од бола. И њему потекоше сузе из очију, и он зажеље да утеши сестру, да јој опрости, да замоли опроштај, па да и даље живе као некад... Он клече, поче јој љубити главу, руке, рамена... Она се осмехну, осмехну се неразумљиво, горко, а он радосно узвикну, скочи, дохвати са стола часопис и рече ватрено:

— Ура! Живимо, као некад Верочка! Благослови Боже! А да знаш само какву сам ти стварчицу припремио! Хајде да је, уместо шампањца у знак помирења, прочитамо заједно. Изванредна, дивна ствар!

— Ах, не, не... — уплаши се Вера Семјоновна, гурајући књигу. — Већ сам читала! Није потребно, није потребно!

— Кад си је читала?

— Пре... две-три године... Давно сам читала и знам, знам!

— Хм!: Ти си фанатик — рече хладно брат, бацајући часопис на сто.

— Не, ти си фанатик, а не ја! Ти си!

И Вера Семјоновну опет облише сузе. Брат је стајао пред њом, гледао у њене груди које јецају и размишљао. Размишљао је он не о мукама усамљености, које преживљује сваки, кад почне на нов начин мислити, на свој начин, нити о патњама, које су неминовне при озбиљном душевном преокрету, већ о свом увређеном програму, о своме озлојеђеном ауторском осећању.

Отада он се почео понашати према сестри хладно, немарно-иронично, и трпео је у своме стану, као што трпе старице-уседелице, а она је престала да се препире с њим и на све његове погледе, потсмехе и пецкања одговарала је благим ћутањем, које га је још више дражило.

Једног летњег јутра Вера Семјоновна, обучена за пут са торбом на леђима, уђе брату и хладно га пољуби у чело.

— Куд ћеш то? — зачуди се Владимир Семјонић.

— У Н-ску губернију, на пелцовање.

Брат изиђе на улицу да је испрати.

— Гле ти, бештије, шта је измислила... — мрмљаше он. — Требају л' ти новци?

— Не, хвала. Збогом.

Сестра стеже брату руку и оде.

— Зашто фијакер не узмеш? — викну Владимир Семјонић.

Лекарка не одговори. Брат погледа за њом у црвенкасти зимски капут, у нихање њеног тела због лењог хода, силом уздахну, али не осети никакву жалост. Сестра му беше већ туђа. Па и он њој. Најзад, она се ниједанпут не окрете.

Вративши се у своју собу, Владимир Семјонић одмах седе за сто и прихвати се критике.

И после, ја више ниједанпут не видех Вера Семјоновну. Где је она сад — не знам. А Владимир Семјонић стално је писао своје критике, полагао венце, певао „gaudeamus”, бринуо се о „каси узајамне помоћи сарадника московских издања”.

Једном разболе се од запаљења плућа; боловао је три месеца, упочетку код куће, затим у Гољцинској болници. Добио је фистулу на колену. Наговештавано је да би га требало послати на Крим, почеше скупљати прилоге за њега. Али на Крим он не отпутова — умре. Сахранисмо га на Вагањковском гробљу, с леве стране, где сахрањују глумце и књижевнике.

Једном приликом, ми, који пишемо, сеђасмо у татарском ресторану. Причах, да сам скоро био на Вагањковском гробљу и да сам видео гроб Влади-

мира Семјонића. Гроб беше сасвим запуштен, сработан готово са земљом, крстача нахерена; требало би све довести у ред, скупити за то неколико рубаља...

Али ме саслушаше равнодушно, не одговорише ни речи, и ја не скупих ни паре. Нико се више није сећао Владимира Семјонића. Он беше потпуно заборављен.

ЖЕНСКО ЦАРСТВО

I

Уочи празника

Ту је и дебела новчана пошиљка. Од економа, са пољског добра. Он пише, да шаље хиљаду пет стотина рубаља, колико је примио по пресуди од некога, јер је добио парницу на другом суђењу.

Ана Акимовна није волела и бојала се таквих речи као „пресуда” и „парница”. Она је знала да се не може без правосуђа, али однекуд, кад су директор фабрике Назарић или економ са пољског добра, који се често судили, добијали парницу у њену корист, увек се осећала тегобно и некако стидила се. И сад јој је било тегобно и нелагодно, и хтеде да отури тих хиљаду пет стотина некуд подале, да их не гледа.

Она је размишљала јетко: њене вршњакиње, — а она је ушла у двадесет шесту, — сад се брину о домаћим пословима, уморне су и тврдо спавају, а сутра ујутру пробудиће се свечано расположење; многе од њих већ су се давно поудавале и имају децу. Само је она однекуд принуђена, као старица, да седи и чита та писма, да ставља на њих примед-

бе, да пише одговоре, затим да целе вечери до пола ноћи ништа не ради, и да чека кад јој се приспава, а сутра цео дан примаће честитке и молбе за помоћ, а прексутра на фабрици десиће се облигатно некакав лом, — избиће неког, или умреће неко од вотке, и њу ће однекуд гристи савест; а после празника ће Назарић отпустити због пијанства двадесетак људи, и сви ће се они тискати гологлави око њене капије, и биће јој тешко да изиђе пред њих и да их отера као псе. А сви познаници говориће иза леђа и писаће јој анонимна писма, да је она милионарка експлоататорка, да једе туђ живот и да сише радничку крв.

Ту, по страни, стајала је гомила прочитаних и већ одвојених писама. Она су од молилаца. Ту су и гладни, и пијани, и оптерећени многобројним члановима породице, и болесни, и понижени, и непризнати... Ана Акимовна обележила је већ на сваком писму, неком три рубље, неком пет; та писма отићи ће данас на благајну, и сутра ће отпочети издавање помоћи, или како су говорили чиновници, исхрана зверова.

Поделиће отсеком и 470 рубаља — проценте од капитала, колико је завештао покојни Аким Иванић сиротињи и богаљима. Биће и одвратног гурања. Од капије до врата благајне протезаће се као гуске дуги низ некаквих непознатих људи са зверским физиономијама, у дроњцима, озеблих, гладних и већ пијаних, који помињу промуклим гласовима мајку-дародавку Ану Акимовну и њене родитеље; они из задњих редова гураће предње, а предњи — псоваће ружним изразима. Благајник, коме

ће додијати хука, псовка и нарицање, истрчаће и повући некога за уво на опште задовољство. А њени људи, радници, који нису добили за празник ништа сем своје плате, и који су већ потрошили све до паре, стајаће наспред дворишта, гледаће и потсмеваће се — једни завидљиво, други иронично.

„Трговци, а нарочито ако су то жене, више воле сиротињу, него своје раднике, — помисли Ана Акимовна. — То је увек тако.”

Поглед јој паде на новчану пошиљку. Добро би било поделити сутра ове непотребне, одвратне новце радницима, али њима не треба ништа дабе давати, јер ће другипут опет тражити. Па и шта значи тих хиљаду пет стотина, кад је у фабрици укупно преко хиљаду осам стотина радника, не рачунајући ту њихове жене и децу? А можда је боље избрати једног од молилаца који пишу ова писма, неког несрећника, који је већ давно изгубио наду на бољи живот и дати му хиљаду пет стотина рубаља. Ти новци би погодили тог јадника као гром и можда би се првипут у животу осетио срећним.

Ова мисао учини се Ани Акимовној оригиналном и занимљивом, и обрадова је. Она извуче из гомиле насрећу једно писмо и прочита. Некакав губерниски секретар Чаљиков давно је већ без службе, болестан и живи у кући Гушчина; жена му је туберкулозна, има пет неодраслих кћери. Гушчинскова четвороспратна кућа, у којој је живео Чаљиков, била је добро позната Ани Акимовној. Ах, ружна, трула, нездрава кућа!

— Ето, даћу томе Чаљикову, — одлучи она. — Нећу слати, боље да сама однесем, да не буде из-

лишних речи. Да, — резоновала је она, трпајући у џеп хиљаду пет стотина рубаља: — видећу, па ћу можда и девојчице негде наместити.

Обрадова се, зазвони и нареди да доведу коње.

Кад је седала у санке, беше прошло шест часова увече. Прозори на свима крилима кућа беху јако осветљени, и због тога је у огромном дворишту било врло мрачно. Крај капија и далеко у дубини дворишта, око магацина и радничких барака светлели су електрични фењери.

Та мрачна, суморна здања, магацине и бараке, где су живели радници, Ана Акимовна није волела и плашила их се. У главној згради после очеве смрти није била ниједанпут. Високе таванице са гвозденим трегерима, безброј огромних точкова који се брзо окрећу, преносних каишева и полуга, језовита хука, писка челика, тутњање вагонета, оштро бректање паре, бледа или црвена или црна лица од прашине угља, влажне од зноја кошуље, сјај челика, бакра и огња, мирис зејтина и угља, и струје ваздуха, час врло топле час хладне, направиле су на њу паклени утисак.

Изгледало јој је, као да се точкови, полуге и врели расхуктани цилиндри старају да откину од својих веза, да униште људе, а људи, забринутих лица, не чују један другог, трче и комешају се око машина, старајући се да зауставе њихово страшно кретање. Ани Акимовној нешто су показивали и учтиво објашњавали. Она се сећала, како су из ковачнице извукли из пећи парче растопљеног гвожђа, и како су један старац са кожом на глави, а други — младић у плавој блузи и срдита лица, мо-

ра бити надзорници, ударали чекићима по парчету гвожђа, и како су летеле на све стране сјајне варнице, и како су мало после грмела пред њом огромна парчад лиснатог гвожђа; старац је стајао уколчено и смешкао се, а младић је брисао рукавом влажно лице и објашњавао јој нешто.

И она се још сећала, како је у другом одељењу, старац с једним оком, стругао парче гвожђа, док је падала прашина од њега, и како је црвенко, у црним наочарима и с подеротинама на кошуљи стајао за тезгом пред машином за стругање, правећи нешто од комада челика; машина је хуктала и пиштала и звиждала, а Ани Акимовној гадило се од те јеке, и причињавало као да то њој сврдлом буше уши. Она је гледала, слушала, није разумевала, љубазно се смешкала, и беше је срамота. Издржавати се и добијати стотине хиљада од посла који не разумеш и не можеш волети, — како је то чудно!

А у радничким баракама није била ниједанпут. Тамо су, веле, влага, стенице, неморал, неред. Чудна ствар: на одржање барака дају се сваке године хиљаде рубаља, а стање радника, ако је веровати анонимним писмима, из године у годину је све горе...

„За време оца беше више реда, — помисли Ана Акимовна, излазећи на санкама из дворишта: — јер је и он био радник и знао је шта треба. Ја ништа не разумем и правим само глупости.”

Опет јој постаде досадно и би јој већ непријатно што је кренула, и мисао о срећном човеку на кога ће се сручити с неба хиљаду пет стотина рубаља, није јој изгледала више ни оригинална ни занимљи-

ва. Ићи ће некаквом Чаљикову, док се код куће руши и пропада милионско предузеће, а радници у баракама живе горе од хапшеника, — то значи правити глупости и обмањивати своју савест.

Друмом и поред њега преко поља у правцу градског осветљења, ишли су у гомилама радници из суседних фабрика — штофа и хартије. Кроз хладан ваздух разлегао се смех и весео разговор. Ана Акимовна је посматрала жене и малишане, и на једном зажелела и сама простоту, грубост, тескобу. Она је јасно видела пред собом оно давно прохујало време, кад су је звали Ањутка, и кад је она као мала лежала под истим покривачем са мајком, док је до њих у другој соби, прала рубље кирајци-ка праља, а из суседних станова, кроз танке зидове, чули се смех, псовка, дечји плач, хармоника, зврјање тоцила и шиваћих машина, и док је отац, Аким Иванић, који је знао готово све занате, не обраћајући готово никакву пажњу на тескобу и галаму, лемио нешто крај пећи, или цртао или стругао.

И она је зажелела да пере, да пегла, да трчи у дућан и крчму, као што је то радила свакидан, док је живела с мајком. Она је требала да буде радница, а не газдарица! Њена велика кућа са лустерима и сликама, лакеј Мишењка у фраку и са свиленим брчићима, лепојка Варварушка и улагуша Агафјушка и та млада господа обојега пола, која готово свакидан долазе да траже од ње новаца, и пред којима се она однекуд увек осећала кривом, и ти чиновници, лекари и госпође што се на њен рачун праве хумани, који јој ласкају а у души је презиру

због њеног ниског порекла, — како јој је све то већ дојадило и како јој је све то туђе!

Ту је већ железничка рампа и периферија; почеше да се наизменично нижу куће са баштама; ево, најзад, и широке улице где се налази чувена кућа Гушчина. На улици, обично тихој, сад је уочи празника било врло живо. У крчмама и пивницама лармало се. Кад би прошао сад улицом неко ко не станује овде, већ у центру вароши, приметио би само прљаве, пијане, и људе који псују, али Ана Акимовна, која је живела од детињства у овим крајевима, привиђала је сад у гомили час свога покојног оца, час мајку, час стрица.

Отац је био благ, несталан човек, мало занешењак, безбрижан и лакомислен; није био лаком ни на новце, ни на власт, ни на част; он је говорио, да запослен човек нема кад да мисли на празнике и да иде у цркву; и да не беше жене он се, богме, никад не би ни причешћивао, и за време поста мрсио би.

А стриц, Иван Иванић, напротив, био је чврст као кремен; у свему, што је у вези са религијом, политиком и моралом, био је јак и неумољив, и понашао се строго не само према себи, већ и према целом особљу и пријатељима. Боже сачувај да се desi, да неко уђе у његову собу а да се не прекрсти! Раскошне одаје, у којима сад живи Ана Акимовна, он је држао под кључем и отварао их само о великим празницима за високе госте, а сам је живео у канцелариским просторијама, у једном малом собичку, украшеном иконама. Он је нагињао старој вери и стално је примао посете архијереја и попо-

ва из редова старовераца, ма да је био крштен и венчан, и ма да је своју жену сахранио по обреди-ма православне цркве.

Брата Акима, свога јединог наследника он није волео због лакомислености, коју је називао просто-том и глупошћу, као и због равнодушности према вери. Он га је држао са слугама, као радника, и плаћао му шеснаест рубаља месечно. Аким је говорио своме брату ви и о покладама са целом својом породицом падао му је пред ноге. Али три године пред своју смрт Иван Иванић му је пришао ближе, опростио му и наредио да се за Ањутку узме гувернанта.

Капија пред Гушчиновом кућом је мрачна, дубока, смрдљива; чуло се како кроз зидове кашљу мушкарци. Оставивши санке на улици, Ана Акимовна је ушла у двориште и ту упитала, како да нађе број 46 у коме станује чиновник Чаљиков. Упутили су је крајњим вратима десно, на трећи спрат. И у дворишту и испред крајњих врата, чак на степеницама, осећао се онај исти одвратни задах, као и доле у капији.

У детињству, кад је отац Ане Акимовне био прост радник, и она је живела у таквим кућама, и после, кад се прилике измениле, често их посећивала као добротворка; уске камене степенице, прљаве, прекидане на сваком спрату подестима; масан фењер на савијутку; смрад; на подестима крај врата — корита, лонци, рите, — све јој је то било већ одавно познато...

Једна врата била су отворена и кроз њих се видело како на столовима седе Јевреји, кројачи, под кач-

кетима, и шију. На степеницама Ана Акимовна је сретала људе, али јој ни напамет не паде да је могу напасти. Радника и сељака, и трезних и пијаних, она се исто толико мало бојала, као и својих интелигентних познаника. У стану бр. 46 претсобља није било и улазило се право у кујну. У становима и фабричних радника и мајстора обично мирише на лак, смолу, кожу, дим, према томе, чиме се домаћин бави; станови пак осиромашених племића и чиновника познају се по мирису на трулеж и на неку киселину.

Овај одвратни мирис засу Ану Акимовну и сад, чим пређе праг. У углу за столом седео је леђима окренут према улазу некакав мушкарац у црном ге-року, мора бити сам Чаљиков, и с њим пет девојчица. Најстаријој, широка лица и мршавај, с чешљем у коси, било је отприлике петнаест година, а најмлађој, пуначкој, с косом као у јежа, — највише три. Све су оне јеле. Поред пећи, с машицама у руци, стајала је омања, врло мршава жена, жута лица, у сукњи и белој блузи, у другом стању.

— Нисам се надао од тебе, Лизочка, да ћеш бити тако непослушна, — говорио је мушкарац прекорно. — Ох, ох, баш је срамота! Дакле, ти хоћеш да те твој татица мало излема, а?

Опазивши на прагу непознату госпођу, мршава жена задрхта и спусти машице.

— Василије Никитићу! — ослови га она не тако одмах, тихим гласом, као неверујући својим очима.

Мушкарац се осврте и скочи. То беше коштуњав, човек уских рамена, с упалим слепоочницама и спљоснутим грудима. Очи му беху ситне, дубоке,

с тамним колутима, нос дугачак, птичији и мало накривљен удесно, великих уста. Браду је делио, бркове бријао и због тога личио више на ливрејисаног кочијаша, него на чиновника.

— Станује ли овде господин Чаљиков? — упита Ана Акимовна.

— Тако је, — строго одговори Чаљиков, али одмах познаде Ану Акимовну и узвикну: — Госпођица Глагољева! Ана Акимовна! — и наједном се загрцну и плесну рукама, као да се страшно уплашио. — Добротворка. Он јој с јектањем притрча и, мумлајући као параличар, — на бради му је вишио купус и сав је мирисао на вотку, — погнут додирну јој челом муф, и као да премре.

— Ручицу! Свету ручицу! — проговори он, задихан. — Сан! Диван сан! Децо, пробудите ме!

Он се окрете столу и рече плачним гласом, тресући песницама:

— Само провиђење нас је чуло! Дошла је наша избавитељка, наш анђео! Ми смо спасени! Децо, на колена! На колена!

Госпођа Чаљикова и девојчице сем најмлађе почеле су због нечега брзо распремати сто.

— Ви сте писали да је ваша жена много болесна, — рече Ана Акимовна и би је срамота и наљути се.

„Нећу му дати хиљаду пет стотина”, — помисли она.

— Ево ње, моје жене! — рече Чаљиков пискавим женским гласом, као да су му сузе грунуле. — Ево ње, јаднице! Једном ногом је у гробу! Али ми, милостива, не ропћемо. Лакше је умрети, него овако живети. Умри, јаднице!

„Шта се он кревељи? — помисли Ана Акимовна јетко. — Одмах се види, да је навикао да има посла са трговачким сталезом.”

— Говорите са мном, молим вас, људски, — рече она. — Ја не волим комедију.

— Да, милостива, петоро сироте деце око ковчега мајке крај погребних свећа — зар то комедија! Ех! — рече Чаљиков горко и окрете се.

— Умукни! — шапну жена и повуче га за рукав. — Код нас, милостива, није распремљено, — рече она, обраћајући се Ани Акимовној: — молим вас извините... породица је, и сами знате како је. Тескобно је, али шта да радимо!

„Не дам им хиљаду пет стотина”, — опет помисли Ана Акимовна.

И да би се што пре отарасила ових људи и киселог задаха, она извади буђелар и одлучи да остави само новчаницу од двадесет пет рубаља; али наједанпут би је срамота што се возила тако далеко и узнемирила људе због ситница.

— Ако ми дате мастила и хартије, одмах ћу написати лекару, моме добром пријатељу, да дође код вас, — рече она, црвенећи. — Лекар је врло добар. А оставићу вам и за лекове.

Госпођа Чаљикова полете да распреди сто.

— Овде је прљаво! Куд ћеш? — прошапута Чаљиков, гледајући у њу мрско. — Одведи је кирајџији! Изволите, милостива, код кирајџије, ако смем да вас замолим, — обрати се он Ани Акимовној. — Тамо је чисто.

— Осип Илић забранио је да се улази у његову собу! — рече строго једна од девојчица.

Али Ану Акимовну су већ повели из кујне кроз уску пролазну собу, између два кревета; видело се по распореду постеља, да у једној спавају двоје усправно, а у другој — троје попреко. А затим, у наредној соби, кирајџијиној, заиста је било чисто. Акуратна постеља са црвеним вуненим покривачем, јастук у белој навлаци, чак наслоњача за сат, сто, покривен ланеним столњаком, и на њему мастионица млечне боје, пера, хартија, урамљене фотографије, све као што треба, и други сто, црн, на коме је у реду стајао сајциски алат и растурен часовник. На зидовима су висили мали чекићи, кљешта, бургијце, турпијце, пљосната кљешта, итд., као и три зидна часовника, који су куцали; а био је ту и један огроман часовник са дебелим теговима, као у крчмама.

Седајући да пише, Ана Акимовна опази пред собом на столу портре оца и свој портре. То је зачуди.

— Ко ту станује код вас? — упита она.

— Кирајџија, милостива, Пименов. Он ради код вас у фабрици.

— Је л'? А ја сам мислила, сајџија.

— Он се бави тим послом приватно, кад не ради. Из задовољства.

После извесног ћутања, кад се чуло само како куцају часовници и како шкрипи перо по хартији, Чаљиков уздахну и рече иронично, љутећи се:

— Лепо је казано: од титула и почести се не живи. Кокарда на челу и племићка титула, а нема се шта јести. Ја држим да ако човек из нижег сталежа помаже сиротињу, онда је он кудикамо племе-

нитији од неког Чаљикова, који је утонуо у сиротињу и порок.

До поласка Ане Акимовне, он рече још неколико фразе, које вређају његово порекло, и беше јасно да се он понижава само зато, што је сматрао себе изнад ње. Она, међутим, заврши писмо и затвори га. Писмо ће бити бачено, а новци неће отићи на лечење, — то је она знала, па ипак стави на сто двадесет пет рубаља и, размисливши, додаде још две црвене новчанице по десет рубаља. Мршава црна рука госпође Чаљикове, налик на кокошињу ногу, пролете испред њених очију и зграби новце шаком.

— Ово сте изволели дати на лекове, — рече Чаљиков уздрхталим гласом: — али пружите милостиву руку и мени... и деци, — додаде он и зајеца: — јадној деци! Не плашим се за себе, за кћери се плашим! Але разврата се плашим!

Старајући се да отвори буђелар, на коме се покварила бравица, Ана Акимовна се збуну, поцрвене. Беше је срамота, што људи стоје пред њом, гледају у њене руке, чекају и по свој прилици, у дубини душе исмејавају је. У том тренутку неко уђе у кујну и залупа ногама, тресући снег.

— Кирајџија дошао, — рече госпођа Чаљикова.

Ана Акимовна се још више збуну. Она није желела да је неко из фабрике затекне у овој смешној ситуацији. Кирајџија, као заинат уђе у своју собу баш у тренутку, кад је она, сломивши најзад бравицу, давала Чаљикову неколико новчаница, док је овај мумлао као паралитичар, и тражио уснама, где да је пољуби.

У кирајџији она познаде радника, који је малочас у ковачници грмео пред њом плеханим таблама и објашњавао јој. Свакако, он долази сад право из фабрике: лице му је мрко од дима, и један образ крај носа упрљан чађу. Рука сасвим црна, а блуза без шнура сијала се од прљавог зејтина. То је био човек од својих тридесет година, средњег раста, црне косе, дежмекаст и по свој прилици, врло снажан.

Ана Акимовна на први поглед познаде у њему надзорника, који није имао мање од тридесет пет рубаља месечно, строгог, грлатог, који је ударао раднике по лабрњи, а то се видело и по томе како он стоји, по оној пози коју је нехотице наједанпут заузео, кад опази у својој соби госпођу, а поглавито по томе што је имао обичне панталоне, џепове на прсима и оштру, лепо потшишану брадицу. Покојни отац, Аким Иванић, био је рођени брат газдин, па ипак се бојао надзорника као што је овај кирајџија, и обигравао је око њих.

— Извините, ми смо засели овде без вас, — рече Ана Акимовна.

Радник погледа у њу зачуђено, смешкајући се збуњено, и ћуташе.

— Ви, милостива, мало јаче... — рече Чаљиков. — Господин Пименов, кад се враћа увече из фабрике, тврд је на ушима.

Али Ани Акимовној било је пријатно, што нема овде више никаква посла, климну главом и изиђе. Пименов пође да је испрати.

— Радите ли давно код нас? — упита она гласније, не осврћући се на њ.

— Од своје девете године. Ступио сам још за време вашег стрица.

— Па ипак одавно! Ето, стриц и отац познавали су цело особље, а ја готово никог не знам. Видела сам вас и пре, али нисам знала да се зовете Пименов.

Ана Акимовна је осећала потребу да се оправда пред њим, направивши се да она малочас није давала новце озбиљно већ у шали.

— Ох, та сиротиња! — уздахну она. — Чинимо добра дела и празником и радним даном, па ипак никакве вајде. Изгледа ми да помагати овакве, као што је овај Чаљиков, нема смисла.

— Наравно да нема смисла, — сложи се Пименов. — Маколико да дате, све ће попити. А сад ће се свуноћ муж и жена отимати о новце и тући се, — додаде он и насмеја се.

— Да, треба признати, наша филантропија је некорисна, досадна и смешна. Али ипак, зар не, не сме се седети скрштених руку, треба радити нешто. На пример, шта да се ради са Чаљиковима?

Она се осврте Пимену и застаде, очекујући од њега одговор; он такође застаде и лагано и ћутке слеже раменима. Зацело, он је знао шта да се ради са Чаљиковима, али то је било тако грубо и нечовечно, да се он не одлучи чак ни да каже. И Чаљикови беху за њега толико неинтересантни и ништавни, да их се он за тренутак више и не сети; гледајући у очи Ану Акимовну, он се смешкао од задовољства, и доби такав израз, као да је сањао нешто врло лепо. Ана Акимовна, тек сад, стојећи блиско

према њему, по његовом лицу, а нарочито по очима опази, како је уморан и како му се спава.

„Њему би требало дати оних хиљаду пет стотина!“ — помисли она, али та мисао јој се учини неумесна и увредљива за Пименова.

— Вас ваљда цело тело боли од рада, а ви ме испраћате, — рече она, силазећи низ степенице. — Вратите се кући.

Али он не чу. Кад су изишли на улицу, он истрча напред, откачи на санкама кожни покривач и, намештајући Ану Акимовну, рече:

— Желим вам да лепо дочекате празнике!

II

Јутро

— Звона су већ давно престала. Да Бог сачува, неће те стићи ни на свршетак! Устајте!

— Два коња јуре, јуре... — рече Ана Акимовна и пробуди се; пред њом са свећом у руци стајаше њена девојка, риђа Маша. — Шта је? Шта ћеш?

— Служба је већ престала! — рече Маша у очајању. — Трећипут вас будим. Ради мене можете спавати до увече, али зар нисте сами наредили да вас пробудим!

Ана Акимовна се ослони на лакат и погледа у прозор. У дворишту беше сасвим мрачно, и само доњи део оквира на прозору белео се од снега. Чуло се потмуло ниско звоњење звона, али то нису звонили у оближњој парохији, већ негде далеко. Сат на сточићу показиваше три минута прошло шест.

— Добро, Маша... За три минута... — рече Ана Акимовна молећивим гласом и покри главу.

Она је замишљала снег пред капијом, санке, мрачно небо, светину у цркви, мирис веће, и би јој тегобно, али одмах одлучи да устане и да иде у цркву. И док је лежала у топлој постељи и борила се са сном, који је некако нарочито слadak баш кад треба устати, и док јој се причињавала час огромна башта на брегу, час Гушчинскова кућа, непрестано је узнемиривала мисао, да баш овог тренутка треба устати и ићи у цркву.

Али кад устаде, беше сасвим светло и сат је показивао пола десет. Преко ноћи пало је много снега, дрвеће се обукло у бело, и ваздух беше необично сјајан, прозиран и нежан, тако да кад Ана Акимовна погледа у прозор, она, пре свега, захтеле да уздахне дубоко, дубоко. А док се умивала, остатак некадашњег дечјег осећања — радост, да је данас Божић, наједном заигра у грудима, и постаде лако, слободно и ведро на души, као да се она умила или окупала у белом снегу. Уђе Маша, намештена и добро утегнута у мидер, и честита јој празник; затим је дуго чешљала и помагала јој да се обуче. Мирис и осећање нове, луксузне и дивне хаљине, њено тихо шушкање и мирис свежих парфема узбудише Ану Акимовну.

— Дођоше и празници, — рече она весело Маше. Сад ћемо да гледамо у карте.

— Мени пролетос изађе — да ћу за старца. Трипут је тако излазило.

— Па, Бог је милостив.

— Јелте, Ана Акимовна? Ја овако мислим, нема ту ни ово ни оно, ни два ни три, много је боље за старца, — рече тужно Маша и уздахну. — Ја сам већ ушла у двадесет прву, није шала.

Свима у кући беше познато да је риђа Маша заљубљена у лакеја Мишењку, и да је већ три године, како траје ова дубока, страсна али очајна љубав.

— Море, мани те глупости, — тешила је Ана Акимовна. — Мени је скоро тридесета, па ипак се спремам за младог.

Док се газдарица облачила, Мишењка је, у новом фраку и лакованим ципелама шетао по дворани и салону, и чекао кад ће изићи, да јој честита празник. Он је шетао увек некако нарочито, корачајући ситно и нежно; ко види тад његове ноге, руке и држање главе, помислио би да он не корача просто, већ као да учи прву фигуру из кадрила.

Без обзира на његове танке свилене брчиће и лепу, донекле чак коцкарску спољашност, он је био озбиљан, разборит и побожан, као старац. Молио се Богу увек падајући нижице и волео је да окади своју собу тамњаном. Богате и виђене — поштовао је и обигравао око њих, а сиротињу и разне молиоце презирао је свом снагом своје чисте лакејске душе. Под штирканом кошуљом имао је још и поткошуљу, коју је носио и зими и лети, бринући се много о своме здрављу; уши му беху запушене ватом.

Кад кроз дворану прође Ана Акимовна с Машом, он обори главу доле и донекле у страну, и рече својим пријатним, сладуњавим гласом:

— Част ми је да вам честитам, Ана Акимовна, овај свечани празник Христовог Рођења.

Ана Акимовна му даде пет рубаља, а сирота Маша се онесвести. Његов свечани изглед, поза, глас и оно што рече, згрануше је својом лепотом и отменошћу; продужујући да иде са својом девојком, она ни о чему није мислила, нити шта видела и само се смешкала час блажено, час горко.

Горњи спрат куће звали су чистом или господском половином и дворима, а за доњи пак, којим је управљала тетка Татјана Ивановна, беше усвојен назив трговачке, старачке или просто женске половине. На првом спрату су обично примали господу и образоване, а на другом — неке простије и личне теткине познанике.

Лепа, пуначка, здрава, још млада и свежа, осећајући на себи елегантну хаљину, од које је на све стране, као што јој изгледаше, блистало, Ана Акимовна сиђе на доњи спрат. Ту је дочекаше пребацивања, што је она, образована, заборавила Бога, преспавала службу и није дошла доле да се омрси, и сви су пљескали рукама и искрено говорили, да је она дивна, необична, и она је веровала томе, смејала се, љубила их, и гурала у руке неком рубљу, неком три или пет, према човеку.

Њој се допало доле. Макуд погледао, свуд су — мали иконостаси, иконе, кандила, слике духовника, свуд мирише на калуђере, у кујни лупају ножевима, и већ се осећа по свима собама мирис нечега мрсног, врло укусног. Жути обојени подови сијају се и од врата до угла претсобља воде као стазе

узани теписи с јако плавим пругама, док сунце просто пробија прозоре.

У трпезарији седе неке непонате старице; у Варварушкиној соби такође старице и с њима глумоне-ма девојка, која се све нешто стиди и говори: „бли, бли"... Две мршаве девојчице, доведене из сиротног дома за празнике, приђоше Ани Акимовној да је пољубе у руку, и застадоше пред њом, изненађене луксузном хаљином; она примети да је једна од девојчица разрока, и усред тог ведрога празничног расположења њој се наједном болно стеже срце од помисли, да ће ту девојчицу избегавати просиоци, и да се она никад неће удати.

У соби куварице Агафјушке за самоваром седело је око пет-шест крупних сељака у новим рубашкама, али то не беху фабрични радници већ куварска родбина. Кад опазише Ану Акимовну, сељаци скочише са својих места и из учтивости престадоше жва-тати, ма да свима беху пуна уста; у собу уђе из кујне кувар Степан, са белом капом на глави и ножем у руци и честита; дођоше чувари кућа у сукненим чизмама, па и они честиташе. Промоли главу и сакација са леденим лушама о бради, али не смеде ући.

Ана Акимовна је шетала по собама, а за њом целокупно особље: тетка, Варварушка, Никандрова, кројачица Марфа Петровна и Маша са првог спрата. Варварушка, мршава, танка, висока, виша од свих у кући, сва обучена у црно, миришући на кипарис и кафу, у свакој соби се крстила пред иконама и клањала се до појаса, и при погледу на њу однекуд је увек падала напамет мисао да је она већ

припремила себи за сахрану покров и да су у истом сандуку, у коме се налази тај покров, скривене такође и њене акције.

— Ти, Ањућиња, буди милостива због празника, — рече она, отварајући врата на кујни. — Опрости му, нек иде с милим Богом! Пустите га!

Насред кујне на коленима клечао је кочијаш Пантелеј, отпуштен због пијанства још у новембру. То беше добар човек, али пијан имао је обичај да ларма и никако није могао заспати, већ се стално шетао из зграде у зграду, вичући претећим гласом: „Ја све знам!" Сад по његовим дебелим уснама, по отеклом лицу и крвавим очима, јасно је било да се он ни од новембра до празника није никако трезнио.

— Опростите ми, Ана Акимовна! — проговори он промуклим гласом, ударивши челом о под и показујући свој врат као у бика.

— Тебе је тетка отпустила, њу и моли.

— Шта тетка? — рече тетка, улазећи у кујну и тешко дишући; она беше врло пуна и на њеним грудима могао се сместити цео самовар, са служавником за чаше. — Каква тетка? Ти си овде газдарица, ти и управљај, а што се мене тиче, тих покварењака, дебогда их уопште не било. Еј, свињо, устани! — викну она на Пантелеја, не могући да издржи. — Иди ми с очију! Последњи пут ти праштам, а чим погресиш — не моли више!

Затим пређоше у трпезарију на кафу. Али чим су сели за сто, утрча као без душе Маша са првог спрата и ужаснута рече: „Црквени хор!" — и истрча напоље. Зачу се отегнут, ниски кашаљ из баса и бат

корака, који је личио као да у претсобље испред дворане уводе потковане коње. За тренутак све умуче...

Хор груну изненада и то тако јако, да сви уздрхташе. Док су они певали, дође попа сиротног дома, а с њим ђакон и клисар. Навлачећи епитрахил, попа је лагано причао, да је ноћу, док је звонило на јутрење, падао снег и да не беше хладно, а што ближе јутру, мраз све јачи, не било га дабогда, и сад мора бити да има двадесет степени.

— Многи, међутим, тврде, да је здравија зима од лета, — рече ђакон, али се одмах грубо уозбиљи и запева за свештеником: „Рождество Твоје, Христе Боже наш...”

Убрзо дође и попа из радничке болнице са црквењаком, затим милосрдне сестре, деца из склоништа, и певање се, готово, непрекидно чуло. Певали би, мезетили и одлазили.

Дође на честитање и фабричко особље, двадесетак људи. Ту беху само надзорници: механичари, њихови помоћници, моделари, књиговође и др., — сви пристојни, у новим црним героцима. Све су то били ваљани људи, као бирани, сваки је знао своју вредност, тј. знали су, да ако изгубе данас место, сутра ће их са задовољством запослити друга фабрика. Изгледа да су тетку волели, јер се понашали према њој слободно, па чак су и пушили, а књиговођа ју је, кад у гомили приђоше столу да се послужи, и загрлио око паса. Били су природни донекле и зато, можда, што Варварушка, која је имала над старцима неограничену слободу, и која је водила рачуна о моралу службеника, сад у кући ништа није

значила; а можда и зато, што су многи од њих још памтили оно време, кад је тетка Татјана Ивановна, коју су браћа строго држали, била обучена као проста сељанка, слично Агафјушки, и кад је Ана Акимовна трчала по дворишту око зграда, док су је сви звали Ањута.

Особље је јело, разговарало и посматрало у недоумици Ану Акимовну: баш се раскрупњала, баш се пролепшала! Али та елегантна девојка, коју су васпитавале гувернанте и професори беше им туђа, неразумљива, и они се више задржавали око тетке, која им је говорила ти, непрестано их служила и, куцајући се с њима, већ испила две чашице ракије од брекиња.

Ана Акимовна увек се бојала, да не помисле за њу, како је охола, суетна или као врана у пауновом перју; и сад, она не изиђе из трпезарије и није се мешала у разговор. Свога јучерашњег познаника Пименова упита:

— Откуд у вашој соби тако много сатова?

— Узимам на оправку, — одговори он. — Радим кад сам слободан, о празницима или кад не спавам.

— Дакле, кад ми се поквари сат, могу да вам дам на поправку? — упита Ана Акимовна, смејући се.

— Зашто? Са задовољством, — рече Пименов и лице му се озари, кад она ни сама не знајући зашто, извуче из струка свој дивни сат и пружи му. Он га ћутећи прегледа и врати. — Зашто? Са задовољством, — понови он. — Ја више не поправљам џепне сатове. Имам слаб вид, и лекар ми забранио да се бавим ситним пословима. Али за вас, могу учинити изузетак.

— Лекари лажу, — рече књиговођа; сви се на- смејаше. — Не веруј им, — настави он, охрабрен тим смехом. — Прошле године, за време поста из добоша искочи зубац и потрефи право у старца Калмикова, у главу, тако да се и мозак видео, и лекар рече, да ће умрети; међутим, он је и сад жив и ради, само је после те шале почео да муца кад говори.

— Лажу, лажу лекари ал' не увек, — уздахну тетка. — Петар Андреић веселник изгуби очи. Исто онако као што се и дандањи ради у фабрици крај вреле пећи, и ослепе. Очи не воле топлоту. Али, на што све то? — стресе се она. — Хајде, да попијемо неку! Честитам вам празник, соколи моји. Ни с ким не пијем, а с вама ћу испити, грешна била. Дај, Боже!

Ани Акимовној се чинило, да је Пименов после јучерашњице мрзи, као филантропкињу, али да је очаран њоме, као женом. Она га посматраше и закључи да се он понаша врло љупко и да је пристојно обучен. Додуше, на героку су му мало краћи рукави и чинило се, да је високог струка и да му панталоне нису по моди, нису широке, али зато му је кравата везана с укусом и немарно, и није тако сјајна као код других. И, по свој прилици, он је добродушан човек, јер послушно једе све, што му тетка ставља на тањир. Она се сети, како је јуче био црн, и како му се спавало, и то сећање је однекуд дирну.

Кад се особље спремало да иде, Ана Акимовна пружи Пименову руку; желела је да му каже, да он кад је слободан дође и поседи, али не умеде: не-

како је језик не послуша; и да се не би помислило, да јој се Пименов допада, она и његовим друговима пружи руку.

Затим су дошли ђаци оне школе у којој она беше покровитељ. Сви они беху ошишани и обучени у једнаке сиве блузе. Учитељ, — висок, још голобрад младић са црвеним печатима на лицу, — приметно узбуђен построји ђаке у ред; малишани запевахе складно, али оштрим, непријатним гласом.

Директор фабрике, Назарић, ћелав, староверац, оштра вида, никад се није слагао са учитељима, али овога, који је сад збуњено махао рукама, и презирао је и мрзео, не знајући ни сам зашто. Он се понашао према њему с висине и грубо, задржавао му плату и мешао се у предавања, и, да би га сасвим извео из такта, на две недеље пре празника, послао му је за настојника школе неког далеког рођака своје жене, пијаног сељака, који није слушао учитеља и пред ученицима одговарао му дрско. Ани Акимовној све то беше познато, али ништа не могаде да учини, јер се и сама бојала Назарића. Сад је желела бар да похвали учитеља, да му каже како је врло задовољна с њим, али кад се после певања он поче необично збуњивати и извињавати се за нешто, и кад га тетка, говорећи му ти, фамилијарно привуче столу, поста јој досадно и нелагодно, и она, наредивши да деци раздаду слаткише, оде у своју собу на горњи спрат.

— У овим обичајима о празницима, у суштини има много грозног, — рече она мало после, као за себе, гледајући кроз прозор малишане кад су у гомили ишли од куће до капије и кад су корачајући,

грчећи се од хладноће, облачили своје бунде и капуте. — О празницима требало би одмарати се, седети код куће са рођацима, а јадни малишани, учитељ и служитељи морају однекуд ићи по мразу, затим честитаи празнике, изражавати своју захвалност, збуњивати се...

Мишењка, који је стајао ту пред двораном крај врата и који чу то, рече:

— Нит је то од нас почело, нити ће се то с нама свршити. Наравно, ја иако сам необразован, Ана Акимовна, ипак мислим да сиротиња увек треба да поштује богате. Речено је: Зна Бог кога ће казнити. У казним заводима, у азилима и крчмама увек је само сиротиња, а поштени људи, знате, увек су богаташи. За богате се каже: Које Бог, онеме и људи.

— Ви се, Миша, увек изражавате некако досадно и неразумљиво, — рече Ана Акимовна и оде у други крај дворане.

Тек што је прошло једанаест сати. Тишина пространих соба, прекидана каткад само певањем, које је допирало са доњег спрата, гонила је на зевање. Бронза, албуми и слике на зидовима, који приказују море са лађицама, ливаде са кравама и пејзаже Рајне, беху толико познати, да је поглед само милио по њима и није их примећивао.

Празнична атмосфера поче помало већ да досађује. Ана Акимовна је као и пре знала да је лепа, добра и интересантна, али њој је већ изгледало, да то ником не треба; чинило јој се, да је и ову скупу хаљину обукла ни сама не знајући за кога и зашто. И њу већ, као што се то увек о празницима дешава-

ло, поче умарати самоћа и непрекидна мисао да њена лепота, здравље, богатство — нису ништа друго до обмана, јер је она сувишна на овом свету, и ником није потребна, нити је ко воли.

Она прошета по свима собама, певушећи и загледајући кроз прозор. Зауставивши се у дворани, она не могаде издржати, а да се не поразговара са Мишењком.

— Не знам, Миша, шта ви о себи мислите, — рече она и уздахну. — Збиља, , зато ће вас чак и Бог казнити.

— А нашта то мислите?

— Ви знате, нашта. Извините, што се ја мешам у ваше личне ствари, али изгледа ми, да ви из тврдоглавства, кварите себи живот. Признајте, вама је сад баш време да се ожените, а она је девојка лепа, ваљана. Бољу од ње нећете нигде наћи. Лепојка, паметна, скромна, верна... А спољашност!... — Да она припада нашем сталежу, или вишим круговима, у њу би се заљубили само због њене дивне риђе косе. Треба видети само, како њена коса одговара боји лица. Ох, Боже мој, ви ништа не разумете и сами не знате шта вам треба, — рече горко Ана Акимовна, и сузе јој се појавише у очима. — Јадна девојка, тако ме је жао! Ја знам, ви тражите новце, али ја сам вам већ говорила: ја ћу Маши дати мир.

Своју будућу супругу Мишењка је замишљао никакo друкчије, него високу, пуначку, солидну и примерну жену, која корача као пауница и однекуд облигатно са дугачким шалом на раменима, а Маша је мршава и сува, утегнута у мидер и ход јој је си-

тан, а што је главно она је одвећ саблажњива и сад се необично допадала Мишењки, али то, по његовом мишљењу није згодно за брак, већ само за рђаво понашање.

Кад оно Ана Акимовна обећа да ће дати мираз, он се извесно време колебао, али једном приликом сиромашни студент у браон мантилу преко мундира, који дође Ани Акимовној с писмом, не могаде се уздржати и усхићен загрли Машу кад су били доле око чивилука, и она овлаш врисну; Мишењка, који је стајао горе на степеницама, опази то и отада поче гајити према Маши грозна осећања. Сиромашни студент! Ко зна, да ју је загрлио богат студент или офицер, онда би и последице биле друкчије...

— Зашто нећете? — упита Ана Акимовна. — Шта би још хтели?

Мишењка је ћутао и непомично гледао у наслоњачу, подигнутих обрва.

— Волите ли другу?

Ћутање. Уђе риђа Маша с писмима и визит-картама на служавнику. Досетивши се, да се о њој разговарало, она до суза поцрвене.

— Долазили су поштари, — промрмља она. — А дошао је и некакав чиновник Чаљиков, и чека доле. Каже, да сте му наредили да због нечег дође данас.

— Каква дрскост! — наљути се Ана Акимовна. — Ја му ништа нисам наредила. Реците, да се одмах чисти, да нисам код куће!

Зачу се звонце. То беху свештеници из њихове парохије. Њих су увек примали у господском делу, тј. горе. Одмах за поповима дође у посету директор фабрике Назарић и фабрички лекар, затим Мишењ-

ка пријави и надзорника народних школа. Отпоче примање посетилаца.

У слободним тренутцима између посета, Ана Акимовна би седела у салону у великој наслоњачи и, затварајући очи, размишљала да је њена самоћа савим природна, пошто се није удала и пошто се никад неће удати. Али зато није она крива. Сама судбина из просте радничке средине, где јој је, ако је веровати успоменама, било удобно и која јој је одговарала, бацила је у ове простране собе, где никако не може да смисли шта да ради са собом, нити да схвати зашто поред ње пролази тако много људи; оно, што се сад дешавало, чинило јој се ништавно, непотребно, јер јој ни за часак није пружало среће, нити јој је могло срећу дати.

„Кад бих се заљубила, — размишљаше она, протежући се, и чак од саме те помисли би јој на души топло. — И фабрике да се отресем”, — сањала је она, замишљајући како са њене савести падају све те тешке зграде, бараке, школа... Затим се сети оца и помисли, да је и даље живео, зацело би је удао за простог човека, например, за Пименова. Наредио би јој да пође за њега, — и квит. И то би било добро: фабрика би тада пала у праве руке.

Она замисли његову гргураву главу, оштри профил, танке насмејане усне и снагу, страшну снагу његових плећа, руку, груди и онај замор, с којим је он данас разгледао њен сат.

— Зашто? — проговори она. — И било би добро... Удала бих се.

— Ана Акимовна! — позва је Мишењка, који нечујно уђе у салон.

— Како сте ме уплашили! — рече она, уздрхтавши целим телом. — Шта ћете?

— Ана Акимовна! — понови он, стављајући руку на груди и дижући обрве. — Ви сте — моја госпођа и добротворка, и само ме ви можете саветовати поводом брака, јер сте ви за мене исто што и рођена мајка... Али наредите, да ми се доле не смеју и да ме не дирају. Не дају ми ни да прођем!

— А како вас дирају?

— Веле: Машењкин Мишењка.

— Пфуј, глупости! — наљути се Ана Акимовна. — Баш сте сви глупи! Баш сте глупи, Миша! Баш сте ми дојадрили! Ни да вас видим нећу!

III

Ручак

Као и прошле године последњи стигоше у посету државни саветник у активи Криљин и познати адвокат Лисјевић. Стигоше они, кад у дворишту већ поче да пада мрак. Криљин, старац од преко шездесет година, са широким устима и седим залисцима око ушију, с лицем налик на риса, беше у мундиру са лентом св. Ане и у белим чакширама. Он је дуго држао руку Ане Акимовне у својим рукама, гледао је нетремице у лице, покретао усне и, најзад, с паузом од четврт такта, рече:

— Ја сам поштовао вашег стрица... и оца, а уживао сам и њихову наклоност. Сад сматрам за пријатну дужност, као што видите, да честитам празник њиховој поштованој наследници... без обзира

на болест и на приличну раздаљину... И веома ми је пријатно што вас видим у добром здрављу.

Адвокат Лисјевић, висок, леп, плав човек, мало проседих залисака и браде, има необично отмене манире. Он улази мало клатећи се, клања се тобож случајно и, разговарајући, увија раменима, и све то некако с немарном грацијом, као укочен од стајања ћудљив коњ.

Он је урањен, необично здрав и богат; једном је чак добио и четрдесет хиљада, али је сакрио то од својих познаника. Воли добро да поједе, нарочито сиреве, печурке, стругане роткве са зејтином, а у Паризу, како је сам причао, јео је пржена неочишћена црева. Говори логично, течно, без застајкивања, и тек из кокетерије понекад дозволи себи да запне и да пукне прстима, као тражећи реч. У све оно, што је морао говорити на суду, одавно већ није веровао, или је можда и веровао, али није придавао томе никаква значаја, — све је то давно већ познато, старо, обично... Он верује само у оригинално и несвакидашње. Конвенционални морал у оригиналној форми изазива му сузе. Оба бележника су му препуни необичних израза, које он бележи из књига разних аутора, и кад му треба да нађе некакав израз, он нервозно претура и по једној и по другој књижици и обично не налази.

Још покојни Аким Иванић у тренутку расположења и гордости узео га је за адвоката фабрике и одредио му плату од двадесет хиљада рубаља. Сви фабрички послови састојали се из два-три ситна потраживања, које је Лисјевић остављао својим помоћницима да сврше.

Ана Акимовна знала је, да он у фабрици нема никаквих послова, али није могла да му откаже: није имала куражи, па и навикла је на њега. Он је називао себе њеним правним референтом, а своју плату, по коју је акуратно слао човека сваког првог, — суровом прозом.

Ани Акимовној било је познато да, кад је после смрти очеве продаван њен забран за шлипере, Лисјевић је зарадио на тој продаји више од петнаест хиљада и поделио са Назарићем. Дознавши о тој превари, Ана Акимовна је горко заплакала, али после се помирила с тим.

Пошто јој је честитао празник и пољубио у обе руке, он је одмери погледом и намршти се.

— Не треба, — рече он искрено ожалошћен. — Говорио сам вам, драга моја, да не треба!

— Шта то Викторе Николаићу?

— Говорио сам: да се не треба гојити. У вашој фамилији постоји код свих нека несрећна склоност ка гојењу. Не треба, — понови он молећивим гласом и пољуби јој руку. — Ви сте тако добри! Ви сте тако мили! Ето, ваше превасходство, — обрати се он Криљину: — препоручујем вам: једина жена на свету коју сам ја икад озбиљно волео.

— То није чудо. Бити у вашим годинама познаник Ане Акимовне и не волети је — немогућно је.

— Ја је обожавам! — настави адвокат сасвим искрено, али са својом уобичајеном немарном грациозношћу. — Ја волим, али не зато што сам ја мушкарац, а она жена; кад сам са њом, онда ми се чини да је она неки трећи а ја четврти пол, и ми лети-

мо заједно у област најсуптилнијих прелива боја и ту се сливамо у спектар. Сличне односе боље него ико дефинисао је Leconte de Lisle. Код њега има једно изванредно место, дивно место.

Лисјевић потражи у једној књижици, затим у другој и, не нашавши изреку, умири се. Почеше разговарати о времену, о опери, о томе, да ће ускоро допутовати Дузе. Ана Акимовна се сети, да је Лисјевић, а изгледа и Криљин, ручао прошле године код ње, и сад, кад се спремају да иду она искрено и молећивим гласом поче их уверавати, да пошто већ више никуд неће ићи у посету, треба да остану код ње на ручак. После извесног колебања гости пристадоше.

Сем ручка, који се састојао из чорбе од поврћа, прасета, гуске с јабукама итд., у кујни су о великим празницима спремали још тзв. француски или куварски ручак, у случају, да неко од гостију на горњем спрату зажели и то да проба. Кад у трпезарији зазвеча посуђе, Лисјевић поче показивати приметно узбуђење. Он протрља руке, зави раменима, жмирну и темпераментно поче причати о томе какве су ручкове некад давали њени стари и како дивног манића на ђувечу уме да спреми њихов кувар, — не ђувеч већ откровење! Он је предосећао ручак и већ га је у мислима јео и сладио се.

Кад га Ана Акимовна узе под руку и поведе у трпезарију, и кад он најзад испи чашицу вотке и стави у уста парченце рибе-младице, он чак замаука од задовољства. Жватао је јако, одвратно, некако шиштећи носем и очи му тада постајаху сјајне и прождрљиве.

Предјело беше богато. Беху, између осталог, и свеже беле печурке са мајонезом и првокласни сос од пржених острига, и ракови, јако зачињени горким салатама. Сам ручак је састављен од празничних, финих јела, и вина беху изврсна. Мишењка је служио за столом одушевлјено. Кад је износио на сто неко ново јело и скидао са сјајне чиније поклопац, или доливао вино, чинио је то важно као мађионичар, и, гледајући га у лице и ход, налик на прву фигуру кадрила, адвокат неколико пута помисли: „Прави лудак!”

После трећег јела Лисјевић је говорио, обраћајући се Ани Акимовној:

— Жена *fin de siècle*, — подразумевам младу, наравно, богату, — треба да буде независна, паметна, отмена, интелигентна, смела и мало развратна. Развратна умерено, мало, зато што је, признаћете, засићеност већ умор. Ви, драга моја, не треба да чамите, да живите као сви, већ да окусите живот, а лаки разврат је сос живота. Утоните у цвеће заносних мириса, удишите мошус, узимајте хашиш, а што је најглавније, волите, и волите... За прво време да сам на вашем месту увео бих седморицу људи, према броју дана у недељи, и једног бих звао Понедеоник, другог — Уторак, трећег — Среда итд., да би сваки знао свој дан.

Овај разговор узнемири Ану Акимовну. Она није ништа јела и само испи чашицу вина.

— Допустите ми, најзад, да кажем! — рече она. — Ја лично, за себе, не разумем љубав без породице. Ја сам сама, сама, као месец на небу, и још за време уштапа, и, ма шта тамо говорили, ја сам уве-

рена, ја осећам, да се тај недостатак може попуни-ти само љубављу у најобичнијем смислу. Мени се чини, да ће та љубав одредити и обавезе, и мој рад, и да ће озарити мој поглед на свет. Ја од љубави тражим мира мојој души, спокојства, хоћу да сам даље од мошуса и свих тих спиритизама и *fin de siècle*... једном речју, — збуди се она: — хоћу мужа и децу.

— Хоћете брак? Шта је с тим, и то може, — сложи се Лисјевић. — Ви треба све да осетите: и брак, и љубомору, и сласт од првог неверства, и чак децу... Али, журите се да живите, журите се, драга, време пролази, не чека.

— Па и удаћу се! — рече она љутито, гледајући у његово угојено, задовољно лице. — И то ћу се удати на најобичнији, најпростији начин, и сијаћу од среће. И, замислите само, удаћу се за простог радника, за неког механичара или цртача.

— И то није рђаво. Војвоткињи Џосиани Хуинпле-ној, и то је дозвољено, зато што је она војвоткиња; вама је такође све дозвољено, зато што сте необични. Ако, драга моја, хтеднете да волите Црнца или Арапина, не устручавајте се, и пишите да вам пошаљу Црнца. Ништа себи не забрањујте. Ви морате бити онако смели, као што су ваше жеље. Не отступајте од њих.

— Зар је мене тако тешко разумети? — упита Ана Акимовна згрануто, и очи јој заблисташе од суза. — Разумејте, ја имам у рукама огромно предузеће, две хиљаде радника, за које сам одговорна пред Богом. Људи, који раде код мене, и следе и глуве. Ја се плашим да живим, плашим се! Ја па-

тим, а ви сте тако сурови и говорите ми о некаквим Црнцима и... и смешкате се! — Ана Акимовна уда-ри песницом по столу. — Наставити живот, који ја сад водим, или удати се за исто тако празног и неокретног човека као што сам ја, било би просто злочин. Ја не могу више овако живети, — рече она живо: — не могу!

— Како је лепа! — рече Лисјевић, одушевљавајући се њом. — Боже мој, како је лепа! Али што се ви љутите, драга моја? Нек ја и нисам у праву, али зар мислите да ако ви у име идеје, коју ја, уосталом, дубоко ценим, будете чамили и одрицали се животних радости, да ће радницима од тога бити лакше? Нимало! Не, разврат, разврат! — рече он одлучно, — неопходно вам је потребан, и ви сте дужни да будете развратни! Промозгајте то, драга моја, промозгајте!

Ани Акимовној беше пријатно, што се изјадала, и развесели се. Допаде јој се, што она тако добро говори и што тако поштено и лепо мисли, и беше већ убеђена, да кад би се, например, Пименов заљубио у њу, она би се удала са задовољством.

Мишењка поче сипати шампањац.

— Ви ме љутите, Виктор Николаићу, — рече она, куцајући се с адвокатом. — Једиме, што ви дајете савете, а сами сасвим не познајете живот. По вашем мишљењу, ако је неко механичар или цртач, онда он већ облигатно мора бити сељак и глупак. Међутим, то су најпааметнији људи! Најнеобичнији људи!

— Ваш отац и стриц... ја сам их познавао и ценио, — проговори с прекидом Криљин, који је седео

испружен као кип, и који је, не престајући, све време јео: — беху људи приличне памети и... високих душевних особина.

— Добро, знамо ми те особине! — промрмља адвокат и замоли за дозволу да пуши.

Кад се сврши ручак, Криљина одведоше да се одмара. Лисјевић допуши цигару и, клатећи се од ситости, пође за Аном Акимовном у њен кабинет.

Пријатне интимне кутке са фотографијама, лепезама на зидовима и обавезним ружичастим или плавим лампионима на средини плафона, он није волео, јер их је сматрао за израз троме, неоригиналне личности; уз то, успомене о неким његовим авантурама, којих се он сад стидео, беху везане за те лампione. Кабинет пак Ане Акимовне с голим зидовима и неукусним намештајем, необично му се допаде.

Било му је меко и угодно да седи на турском дивану и да посматра Ану Акимовну, која је као и обично седела на тепиху испред камина и, обгрливши рукама колена, гледала у ватру и нешто размишљала, и у том тренутку изгледаше му да у њој тече сељачка, староверска крв.

Увек после ручка, кад су служили кафу и ликере, он би живнуо и причао јој разне књижевне новости. Говорио је беседнички, надахнуто, уносио се у своје причање, док би она слушала и увек мислила, да за овакво задовољство треба платити не двадесет хиљада рубаља већ трипут више, и праштала му све што јој се није допадало код њега. Понекипут би јој препричавао садржину приповедака па чак и романа и тад би по два и три сата пролетело непри-

метно, као минути. Сад он отпоче некако кисело, изнемоглим гласом и заклопивши очи.

— Ја већ, драга моја, одавно ништа не читам, — рече он, кад га замоли да исприча нешто. — Уосталом, понекад читам Жила Верна.

— Ја сам мислила, да ћете ми испричати нешто ново.

— Хм... ново, — сањиво промрмља Лисјевић и још дубље се завали у угао дивана. — Сва нова књижевност, драга моја, за вас и за мене није интересна. Наравно, она мора да буде онаква каква је, и не признавати је — значило би не признавати природан ред ствари, и ја је признајем, али...

Лисјевић, изгледа, заспа. Али за тренутак опет се зачу његов глас.

— Целокупна нова књижевност личи на јесењи ветар у димњаку, кука и јауче: „Ах, јадан ли си! Ах, твој живот је сличан тамници! Ах, како ти је у тамници мрачно и влажно! Ах, ти ћеш сигурно пропасти, и нема ти спаса!” То је све лепо, али ја претпостављам књижевност која учи, како се бежи из затвора. Од свих савремених писаца ја ценим, уосталом, каткад само Мопасана. — Лисјевић отвори очи. — Добар писац, одличан писац! — Лисјевић се промешкољи на дивану. — Изванредан писац! Необичан, колосалан, натприродан уметник!

Лисјевић устаде с дивана и подиже увис десну руку.

— Мопасан! — рече он усхићено. — Драга, читајте Мопасана! Једна његова страна пружиће вам више него сва земаљска блага. Сваки ред му је — нови хоризонт. Најмекше, најнежније потезе душе

смењују снажна, бурна осећања, и ваша душа као под притиском четрдесет атмосфера претвара се у ништавни делић неке материје нејасне, ружичасте боје, коју кад бисмо, чини ми се, могли ставити на језик, осетили би опори, сладострасни укус. Колика бујица прелазâ, мотива, мелодија! Ви лежите на ђурђевцима и ружама, и наједном мисао, страшна, дивна, неодољива мисао, неочекивано налети на вас, као локомотива, и заспе вас врелом паром и заглуне пиштањем. Читајте, читајте Мопасана! Драга, ја то захтевам.

Лисјевић замлатара рукама и јако узбуђен прошећа од угла до угла.

— Не, то је немогуће! — рече он, као у очајању. — Последња његова ствар исцрпила ме, опила! Али ја се бојим, да ћете остати према њој равнодушни. Да би вас занела, треба је сладити, лагано цедити сок из сваког ретка, пити... Треба је пити!

После дугог увода, у коме беше тако много таквих речи, као демонско сладострашће, мрежа од најсуптилнијих нерава, самум, кристал, итд. он најзад поче причати садржај романа. Причао је сад тако природно, али врло детаљно, наводећи напамет читаве описе и разговоре; усхићавала су га главна лица романа, и, приказујући их, заузимао је позе, мењао израз лица и гласа, као прави глумац. Од одушевљења кикотао се час у басу, час врло танким гласом, плескао рукама или се хватао за главу с таквим изразом, као да ће му она сад пући.

Ана Акимовна слушала га је с усхићењем, иако је читала тај роман, али у адвокатовој редакцији он јој се чинио много лепши и компликованији него у

књижи. Он јој је скретао пажњу на разне финесе и подвлачио успеле изразе и дубоке мисли, али она је видела само живот, живот, живот и саму себе, као да је била главно лице романа; и она се одушевљавала, па се и сама такође кикотала и пљескала рукама, и мислила да овако не треба живети, да не треба живети рђаво, кад се може лепо живети; она се сетила својих речи и мисли о ручку и поносила се тиме, и кад се у свести наједном појављивао Пименов, радовала се и хтела да је он заволи.

Завршивши причање, Лисјевић, изнемогао, седе на диван.

— Како сте дивни! Како сте добри! — отпоче он, мало после, тихим гласом, као болесник. — Ја сам, драга моја, срећан крај вас, па ипак зашто имам четрдесет две године, а не тридесет? Моји и ваши укуси се не слажу: ви морате бити развратни, а ја сам давно већ преживео ту фазу и хоћу суптилне љубави, не материалне, већ као сунчев зрак, али с тачке гледишта жене ваших година, ја већ ни зашта нисам.

Он је, као што сам рече, волео Тургенјева, песника чисте љубави, невиности, младости и сетне руске природе, али ни сам он није волео ту чисту љубав изблиза већ издалека, као нешто апстрактно, као нешто што постоји изван живота. Сад је уверавао себе, да Ану Акимовну воли платонски, идеално, ма да и сам не зна шта то значи. Али беше му добро, удобно, топло, Ана Акимовна му изгледала чаробна, оригинална, и он мишљаше да пријатно самоосећање, које у њему изазива средина, и јесте баш оно осећање, које се зове платонска љубав.

Он стави свој образ на њену руку и рече гласом, којим обично тепају малој деци:

— Срце моје, а зашто сте ме казнили?

— Како? Кад?

— Ја о празницима не добих од вас награду.

Пре тога Ана Акимовна никад није чула, да се о празницима шаље адвокату награда и сад се нађе у неприлици: колико да му да? А требало је дати, јер је очекивао то, без обзира што је гледао у њу очима, пуним љубави.

— Мора да је Назарић заборавио, — рече она. — Али то није доцкан да се поправи.

Наједном она се сети јучерашњих хиљаду пет стотина рубаља, који су стајали сад у њеној спаваћој соби, у сточићу за тоалету. И кад донесе те несимпатичне новце и кад их предаде адвокату, који их с немарном отменошћу стрпа у унутрашњи џеп од капута, све то испаде тако љупко и природно. Неочекивана опомена о награди и тих хиљаду пет стотина баш су приличили адвокату.

— Мерси. — рече он и пољуби јој прсте.

Уђе Криљин, сањива, блажена лица, али без ордена.

Он и Лисјевић поседеше још мало, испише по шољу чаја и почеше се спремати. Ана Акимовна беше мало збуњена... Она сасвим заборави где ради Криљин, и да ли и њему треба дати новаца или не, а ако треба, онда да ли сад или да му се пошаље у коверту.

— Где он ради? — шапну она Лисјевићу.

— А ђаво би га знао, — промрмља адвокат зевачући.

Она помисли, да кад је Криљин посећивао стрица и оца, онда то није било тек онако: свакако, чинио је добра дела у име њих, радећи у некој хуманој установи. Она, праштајући се, стрпа му у руку три стотине рубаља; он као да се зграну и за тренутак гледаше у њу оловним очима, али затим као да се сети и рече:

— Не можете добити признаницу, уважена Ана Акимовна, пре Нове године.

Лисјевић беше већ сасвим млитав и тром и љуљаше се, кад му је Мишењка придржавао бунду. А силазећи доле, имао је изглед сасвим изнемоглог човека, и беше очигледно да ће, чим седне у санке, одмах заспати.

— Ваше превасходство, — рече он Криљину су-стало, заустављајући се наспред степеница: — зар вам се није дешавало да преживите такво осећање, као да вас нека невидљива сила развлачи у дужину, ви се стално развлачите, развлачите, док се најзад не претворите у танку жицу? Субјективно, то се објашњава неким развратним осећањем, које се ни са чим не може поредити.

Ана Акимовна, стојећи горе, виде, како обојица дадоше Мишењки по новчаницу.

— Не заборавите нас! Довиђења! — довикну им, и утрча у своју спаваћу собу. Она брзо збаци хаљину која јој је већ дојадиле, навуче огртач и стрча доле. И док је трчала низ степенице, смејала се и тутњала ногама као малишан. Она је необично желела да буде несташна.

IV

Вече

Тетка у широкој цицаној блузи, Варварушка и још неке две старице седеле су у трпезарији и вечерале. Пред њима је на столу стајало велико парче сланине, шунка и разна слана јела, и са сланине, врло масне и на око укусне, дизала се пара увис. На доњем спрату није се пило вино, али зато беше много разних врста вотки и воћних пића. Куварица Агафјушка, пуна, бела, сита, стајала је крај врата, скрштених руку и разговарала са старицама, а јела је доносила и односила Маша с доњег спрата, црнка са јасно црвеном пантљиком у коси. Старице бежу сите још од јутрос и на један сат пред вечеру пиле су чај са слатким филованим штрудлама и зато су сад јеле силом као реда ради.

— Ох, сестре моје! — хухтала је тетка, кад у трпезарију наједном утрча Ана Акимовна и седе на столицу поред ње. — Ух, што си ме уплашила!

У кући су волели, кад је Ана Акимовна била расположена и кад се лудирала; то је увек потсећало, да су старци већ умрли, и да у кући немају никога над собом, и да сваки може да ради шта хоће, не плашећи се грубе казне. Само две непознате старице избечише се на Ану Акимовну у недоумици: она је певушила, а то је за столом грехота чинити.

— Хранитељка наша, лепотица, слика уписана! — поче сладуњавао набрајати Агафјушка. — Дијаманте наш скупоцени!... Свет је, свет је данас долазио да види нашу краљицу, — Боже наш, нека буде

воља твоја! И генерали, и официри, и господа... Ја сам кроз прозор гледала, гледала, бројала, бројала, па сам и руке дигла.

— А ја мислим, да је боље било да и нису долазили, гадови једни! — рече тетка; она тужно погледа у братаницу и додаде: — време само упропастише веселници мојој.

Ана Акимовна беше гладна, јер од раног јутра није ништа јела. Налише јој неку врло горку ракију, она испи и заложи се сланином са слачицом и нађе да је то врло укусно. Затим Маша с доњег спрата изнесе ћурку с киселим јабукама и огрозде. И то јој се такође допаде. Али само једно беше непријатно: од каљеве пећи долазила је јара, беше загушљиво, и свима се зајапурише образи. После вечере скидоше са стола чаршав и ставише тањире с миришљавим бисквитима, орајима и сувим грожђем.

— Седи и ти... шта ту! — рече тетка куварици.

Агафјушка уздахну и седе за сто; пред њу Маша стави такође чашицу за пиће, и Ана Акимовној већ поче да се чини, да јара подједнако долази, како од пећи тако и од белог врата Агафјушкиног. Разговарали су сви о томе како је сад тешко удати се, да су се некад мушкарци ако не на лепоту, оно на новце лакомили, а сад не знаш ни шта траже, и да су некад постајале уседелице — само грбаве и сакате, а сад неће чак ни лепе ни богате.

Тетка поче тумачити то неморалом и тиме, што се људи не плаше Бога, али наједном се сети, да су се њен брат Иван Иванић и Варварушка — обоје већ на оном свету — и Бога бојали, па ипак су децу крадом рађали и слали их у дом за васпита-

ње; она се наједанпут освести — окрете разговор на то каког је некад младожењу имала, ту, из фабрике, и како га је волела, али је браћа силом удадоше за удовца иконописца, који, хвала Богу, после две године умре.

Маша са доњег спрата такође је привукла столицу уз сто и с тајанственим изгледом причала, да ево већ две недеље, како сваког дана ујутру појављује се у дворишту некакав непознати човек са црним брковима и у капуту с оковратником од овчје коже: уђе у двориште, погледа у прозоре велике куће и иде даље — до зграда; човек, онако, отресит...

Због свих ових разговора Ана Акимовна однекуд наједном захтеле да се уда, захтеле необично, до бола; изгледа, пола живота и цело имање дала би само да зна, да на горњем спрату постоји човек, који јој је најближи на свету, да је необично воли и да чезне за њом; и мисао о тој близини, заносној, која се не може изразити речима, узбуђивала је душу. И инстинкт здравља и младости ласкао јој је и лагао је, да права поезија живота није дошла, већ да је испред ње, и она је веровала у то, и, наваливши се на наслон столице (у том тренутку и коса јој се растури), поче се смејати, а гледајући у њу, смејаху се и остали. И у трпезарији дуго не умуче безразложан смех.

Пријавише, да је дошла да преноћи Осица. То беше богомољка Паша или Спиридоновна, мала мршава жена, око педесет година, у црнини и белој марами, оштра погледа, шиљата носа, с оштрим подбратком; очи јој бежу лукаве, пакосне и гледа-

ла је с таквим изразом, као да све скроз види. Усне су јој имале срцаст облик. Због пакости и мржње према трговачким кућама, прозвали су је Осица.

Улазећи у трпезарију, она, не гледајући ни у кога, упути се иконама и запева у алту „Рождество твоје“, затим отпева „Дјева днес“, затим „Христос рођаецја“, затим се окрете и прострели све својим погледом.

— Срећан празник! — рече она и пољуби у раме Ану Акимовну. — Једва, једва се дотетурах до вас, добротвори моји. — Она пољуби у раме и тетку. — Пођох к вама још јутрос, али сам успут свраћала добрим људима да се одморим. „Остани, остани, Спиридоновна“, — а кад тамо и вече паде. Како она није јела месо, дадоше јој ајвара и рибе младице. Она је јела, загледала испод ока у све њих, и испила три чашице ракијице. Пошто се наједе, она се помоли Богу и поклони Ани Акимовној до земље.

Као прошле и претпрошле године, почеше играти „краљева“, док сва послуга, колико је год беше и на горњем и на доњем спрату, скупи се крај врата да посматра игру. Ани Акимовној се учини, да кроз гомилу сељанки и сељака промаче и Мишењка с понизним осмехом.

Прва испаде краљ Осица, и Ана Акимовна, као војник, плати јој улог. А затим тетка постаде краљ, и Ана Акимовна оде у сељаке или „шљиписаве“, што изазва опште одушевљење, а Агафјушка испаде принц и застиде се од задовољства. На другом крају стола играла је још једна група: обе Маше, Варварушка и кројачица Марфа Петровна, коју раз-

будише једино због игре краљева, и лице јој беше сањиво, зловољно.

У току игре разговор се водио о мушкарцима, о томе, како је данас тешко удати се за доброг човека, и о томе, чија је судбина боља — девојачка или удовичка.

— Девојко ти лепа, румена и здрава, — рече Осица Ани Акимовној. Само никако не могу да разумем, сестро, кога ли ти чекаш.

— Шта да радим, кад ме нико неће?

— А да ниси се заветовала, можда, да останеш девојка? — настави Осица, као да не чује. — Па, добро је то, остани... Остани, — понови она, пажљиво и пакосно гледајући у своје карте. — Јакако, брале, остани... да... Само девојке, преподобне баш које су, бивају различите, — уздахну ова и пође краљем. — Ох, различите, сестро! Неке се, заиста, чувају као калуђерице, и на свом месту су, а ако нека и погреша за тренутак, сва се измучи јадна, и грех је осудити је. А друге девојке пак и у црно се облаче и мртвачке покрове шију, а овамо испод жита старчиће богате воле. Да-а, канаринчице моје. Понека вештица омађија старца и заузда га, голубице моје, заузда, окреће га, обрће, а чим намлати што више пара и акција, она га и до краја омађија.

У одговор на ове алузије Варварушка само уздахну и погледа у икону. Лице јој доби хришћанску смиреност.

— Имам ја једну познаницу, девојку такву, гују моју љуту, — настави Осица, погледајући у све свечано. — И она стално уздише, и непрестано у

иконе гледа, враг један. Кад је она господарила једном старцу, некад, ето, дођеш код ње, а она ти да парче и нареди да метанишеш до земље, а она чита: „В рождествје дјевство сахранила јеси”¹ Празником да неко парче, а радним даном прекореваш. Е, а сад ћу да се измотавам с њом! Измотаваћу се до миле воље, дијаманте мој!

Барварушка опет погледа у икону и прекрсти се.
— Да, нико ме неће, Спиридоновна, — рече Ана Акимовна, само да скрене разговор. — Шта да се ради?

— Сама си крива, сестро. Стално чекаш господу и образоване, а требало би да пођеш за себи равног — трговца.

— Какав трговац! — рече тетка и узнемири се.
— Да не да св. Богородица! Господин ће ти паре профућкати, али ћете бар утешити, лудице једна. А трговац ће таку строгост да уведе, да ти у својој кући нећеш места наћи. Ти ћеш зажелети да се помазиш с њим, а он ће купоне сећи, а кад седнеш с њим да једеш, он ће ти залогаје бројати, простачина једна!: удај се за господина.

Заграјаше сви у глас, прекидајући гласно једно друго, док је тетка лупала по столу кљештима за ораје и црвена, љутита, говорила:

— Не за трговца, не! Чим га доведеш у кућу, ја ћу у сиротињски дом!

— Пст... Лакше! — викну Осици; кад се сви умирише, она жмирну једним оком и рече: — Знаш шта Анушка, ластавице моја? Да се удаш као што је ред, као сви, теби бар не треба. Ти си девојка

¹ На рођењу сачувала си девичанство... — Пр. прев.

богата, слободна, сама себи краљица; али и уседелица да останеш, некако, дете моје, не ваља. Наћићу ти ја неког поваљаног и поприпростог човечића кол’ко да се привенчаш, па после — терај Ленка! Е, а мужу ћушни тамо пет-шест хиљада, па нек иде откуд је и дош’о, а ти код куће седи као госпоја, — кога хоћеш, тога и воли, и нико те не може осудити. Па воли онда своју господу и образоване. Ех, то су покладе, а не живот! — Осица шкљоцну прстима и врисну: — Терај, Ленка!

— А грех! — рече тетка.

— Ех грех, — осмехну се Осица. — Она је образована, зна. Заклати човека или омађијати старца — грех је, дабоме, а волети свога милог и драгог, то уопште није грех. А и шта је с тим, јелте! Какав грех! Све су то богомољке измислиле, да простом свету очи замажу. Ето, и ја, свуд говорим грех па грех, а ни сама не знам зашто је грех. — Осица сркну ракије и накашља се. — Терај Ленка! — рече она, обраћајући се овога пута, заиста сама себи. — Тридесет година сам, слатка моја, мислила стално о греховима и плашила се, а сад видим: пропустила сам, преспавала! Ех, баш сам будала, будала! — уздахну она. — Женски век је — кратак век, и треба сваки дан искористити. Лепа си ти, Анушка, врло лепа и богата, а чим ти одзвони тридесетпет или четрдесета, пиши пропало. Не слушај, брале, никога, живи, проводи се до четрдесете, а после ће ти се лако опростити, — имаћеш кад да метанишеш па и покрове да шијеш. Окади и Богу и ђаволу! Трпај све на гомилу! Но, па шта? Хоћеш ли да усрећиш човечића?

— Хоћу, — засмеја се Ана Акимовна. — Мени је сад свеједно, ја бих сад и за најобичнијег пошла.

— Па што не би, и добро би било! Ух, ала би ти тада изабрали делију! — Осица зажмуре и климну главом. — Ух!

— Па и ја јој велим: ко да чека господу, узми ако не трговца, оно неког простијег, рече тетка. — Најпосле, добили бисмо у кући домаћина. А зар је мало добрих људи? Па ево и у нашој фабрици. Сви су трезвени, отресити...

— Те још како! — сложи се Осица. — Дивни момци. Хоћеш, тетка, да проводацишем Анушки за Лебеђинског Василија?

— Е Васја има дугачке ноге, — рече тетка озбиљно. — Врло је сув. Није наочит.

У томили крај врата засмејаше се.

— Е, за Пименова. Хоћеш ли поћи за Пименова? — упита Осица Ану Акимовну.

— Добро. Проводациши за Пименова.

— Најозбиљније?

— Проводациши! — рече одлучно Ана Акимовна и удари по столу. — Часна реч, поћићу!

— Најозбиљније?

Ану Акимовну наједном би срамота, што јој пламте образи и што у њу сви гледају, она, растури по столу карте и побеже из собе, и док је трчала уз степенице и затим стигла горе и села у салону за клавир, с доњег спрата се чула гунгула, као да море хучи; по свој прилици, говорили су о њој и о Пименову и, можда, користећи њено отсуство, Осица је вређала Варварушку и већ, наравно, није се устручавала у изразима.

На целом горњем спрату горела је само једна лампа у дворани, и њена слаба светлост кроз врата допирала је у мрачан салон. Беше прошло девет, не више. Ана Акимовна отсвира један валцер, затим други, трећи, — свираше непрекидно. Гледала је у мрачни угао иза клавира, смешкала се, у мислима дозивала, и паде јој напамет: како би било да оде сад у варош некеме, на пример, па рецимо и Лисјевићу, и да му исприча шта се дешава код ње сад у души? Желела је да разговара непрестано, да се смеје, да се лудира, али мрачни угао иза клавира ћутао је намрштено и наоколо, у свима собама горњег спрата, беше тихо, пусто.

Она је волела сентименталне романсе, али је имала груб, необрађен глас, и зато је само пратила, а певала је да се једва чуло, само својим дахом. Певала је она шапатом романсу за романсом, све више о љубави, расланку, изгубљеним надама, и замишљала, како ће му пружити руке и рећи молећиво, са сузама: „Пименове, скините са мене овај терет!” И тада, као да су јој грехови опроштени, постаће на души лако, радосно, отпочеће слободан и, можда, срећан живот.

У болу од очекивања она се наже над дирке и страсно зажеље, да се промена у животу изврши одмах, без чекања, и беше јој страшно од помисли, да ће се некадањи живот продужити још за извесно време.

Затим је опет свирала и певала једва чујно, а унаоколо беше тишина. Са доњег спрата није више допирала хука: мора бити да су тамо већ полегали. Давно је већ избило десет. Наступала је дугачка, усамљена, досадна ноћ.

Ана Акимовна прође кроз све собе, полежа на дивану, прочита у своме кабинету писма добивена јуче. Беше двадесет честитки и три анонимна, без потписа. У једном писму некакав прост радник, страшним, одвећ нечитким рукописом жалио се како у фабричкој бакалници продају радницима горак зејтин, који мирише на гас; у другом — неко је јављао понизно, да је Назарић на последњој распродаји, купујући гвожђе, узео од некога мито од хиљаду рубаља; у трећем су је грдили за нечовештво.

Празнична узнемиреност већ је пролазила, и да би је продужила, Ана Акимовна опет седе за клавир и тихо засвира један нов валцер, затим се сети, како је паметно и поштено мислила и говорила, она, о ручку. Погледа унаоколо у мрачне прозоре и зидове са сликама, у слабу светлост која је долазила из дворане, и, наједном, нехотице заплака и постаде јој тешко што је тако усамљена, што нема с ким да поразговара, да се посаветује. Да ободри себе, она се поче упињати да у свести наслика Пименова, али ништа од тога не испаде.

Изби дванаест. Уђе Мишењка, не више у фраку, већ у капуту, и ћутке запали две свеће; затим изиђе и за тренутак врати се са служавником, на коме беше шоља чаја.

— Што се смејете? — упита она, приметивши на његовом лицу осмех.

— Стајао сам доле и слушао, кад сте се шалили на Пименов рачун... — рече он и заклони руком насмејана уста. — Да смо га данас метули да руча са Виктором Николајевићем и са генералом, та он

би умро од страха. — И Мишењка се тресао од смеха. — Он и виљушку, ваљда, не уме да држи.

Лакејев смех, његове речи, капут и брчићи направише на Ану Акимовну прљав утисак. Она зажмуре, да га не види, и, сама не желећи то, замисли Пименова: како руча заједно са Лисјевићем и Криљиним и његова трома, неинтелигентна појава, учини јој се жалосна, немоћна, и она осети одвратност. И тек сад, први пут у току целог дана, она јасно схвати, да је све оно што је размишљала и говорила о браку са простим радником — глупост, будалаштина и тврдоглавост.

Да убеди себе у супротно, да победи одвратност, она се хтеде сетити речи изговорених о ручку, али не могаде да их прибере; стид од њених мисли и поступака, и страх да је она можда данас рекла нешто сувишно, и одвратност према својој малодушности, необично је збунише.

Она узме свећу и брзо, као да је неко јурио, сиђе доле, пробуди тамо Спиридоновну и поче је уверавати да се шалила. Затим пође у своју спаваћу собу. Риђа Маша, дремајући у наслоњачи крај постеље, скочи и поче поправљати јастуке. Лице јој беше уморно, сањиво, и дивна коса повукла се на једну страну.

— Вечерас је опет долазио чиновник Чаљиков, — рече она, зевајући: — али не смедох да вам пријавим; беше много пијан. Рече, да ће сутра опет доћи.

— Шта хоће од мене? — наљути се Ана Акимовна и тресну чешаљ о под. — Ја нећу да га видим! Нећу!

Она закључи, да јој нико више у животу није остајао, до тај Чаљиков, да он неће престати да је јури и да је свакидан потсећа, како је неинтересантан и ружан њен живот. Да она ни нашта друго није ни способна, до да помаже сиротињи. О, како је то глупо!

Она леже, не свлачећи се, и зајеца од срамоте и досаде. Најтеже и најглупље беше јој то, што данашњи снови о Пименову беху поштени, узвишени, племенити, али истовремено она осећаше, да су јој Лисјевић па чак и Криљин много ближи, него Пименов и сви радници укупно узети.

Она сад мишљаше да кад би могућно било овај тек преживели и дуги дан насликати, онда би се све ружно и просто, као например ручак, адвокатове речи, игра краљева, обистинило и, снови пак и разговори о Пименову издвојили би се из целине, као лажно место, као натезање. Па је исто тако мислила, да је за њу већ доцкан сањати о срећи, да је већ све пропало и да је више немогуће вратити се на онај живот, кад је она спавала с мајком под истим покривачем, или кад је измишљала некакав нов, нарочити живот.

Риђа Маша клечала је пред постељом и посматрала је жалосно, у недоумици, затим и сама заплака и паде лицем на њену руку; и без речи беше јасно, зашто јој је тако горко.

— Будале смо ја и ти, — рече Ана Акимовна, плачући и смејући се. — Будале смо! Ах, баш смо будале!

ВЕТРОГОЊА

I

На свадби код Олге Ивановне беху сви њени пријатељи и добри познаници.

— Погледајте га: зар не, има у њему нечега? — говорила би она својим пријатељима, показујући главом на мужа и као желећи да објасни, зашто се удала за простог, најобичнијег и сасвим неугледног човека.

Њен муж, Осип Степанић Димов, беше лекар и имао је чин саветника девете класе. Радио је у двема болницама: у једној као хонорарни примариус, а у другој — као лекар просектуре.

Свакога дана од девет часова ујутру до подне примао је болеснике и радио у своме павиљону, а после подне одлазио би трамвајем у другу болницу, где је секцирао умрле болеснике. Његова приватна пракса била је незнатна, око пет стотина рубаља годишње. То је све.

Шта би још могло да се каже о њему? А међутим, Олга Ивановна и њени пријатељи и добри познаници нису сасвим обични људи. Сваки од њих се нечим одликовао и помало истицао, имао већ име и сматрао се за величину, или ако и није био

баш величина, онда је обећавао да ће имати сјајну будућност.

Глумац драмског позоришта, крупан, давно признат таленат, елегантан, паметан и скроман човек и одличан интерпретатор, предавао је Олги Ивановној читање. Оперски певач, добродушни дебељко, уздишући је уверавао Олгу Ивановну да она кад би се мало протресла, испала би изванредна певачица. Затим, неколико сликара, којима на челу беше жанрист, анималист, и пејзажист Рјабовски, врло леп плавокоси млади господин, око двадесет пет година, који је имао успеха на изложбама и који је продао своју последњу слику за пет стотина рубаља. Он је поправљао Олги Ивановној њене студије и говорио, да ће од ње можда нешто испасти. Затим виолин-челист, чији је инструмент јецао, и који је отворено признавао, да од свих његових познаница само Олга Ивановна уме да га прати. Па онда књижевник, млад, али већ познат, који пише романе, драме и приповетке.

Ко још? Па, и Василије Васиљевић, газда, спахија, дилетант-илустратор и вињетист, који добро осећа стари руски стил, јуначку народну песму и еп. На хартији, порцелану и земљаним тањирима он је формално правио чуда.

У том артистичком, слободном и судбином размаженом друштву, додуше деликатном и скромном, али таквом које се само за време болести сећало да постоје лекари, и за кога је име Димов звучало исто тако индиферентно, као Сидоров или Тарасов, — у том друштву Димов је изгледао туђ, сувишан и мали, ма да беше висок растом и широких

рамена. Чинило се, да је на њему туђ фрак и да има брадицу трговачког помоћника. У осталом, да је био писац или сликар, рекли би, да својом брадицом потсећа на Золу.

Глумац је говорио о Олги Ивановној, да са њеном косом боје лана и у венчаници, врло много личи на витку вишњу, кад је у пролеће сва покривена нежним белим цветовима.

— Не, замислите! — говорила му је Олга Ивановна, хватајући га за руку. — Откуд то да се изненада деси? Замислите, замислите... Треба да знате, да је отац радио заједно са Димовим у једној болници. Кад се мој сироти отац разболео, Димов је читаве дане и ноћи дежурао крај његове постеље. Толико пожртвовања! Замислите, Рјабовски... И ви, књижевниче, слушајте, то је врло интересно. Приђите ближе. Колико пожртвовања, искреног учешћа! Ја такође нисам спавала ноћу и седела сам крај оца, и наједном — наздравље, победих доброг делију. Мој Димов ти се зацопао до ушију. Заиста, судбина бива тако чудновата. Е, после смрти очеве он је каткад долазио код мене, сретали смо се на улици и једне дивне вечери наједанпут — пуп! запреси... као да ти се снег сручи на главу... Свуноћ сам преплакала, па се и сама лудо заљубих. И ето, као што видите, постадох супруга. Зар не, он има нечег снажног, моћног, медвеђег? Сад је његово лице према нама само за три четвртине, рђаво осветљено, али кад се окрене, погледајте му чело. Рјабовски, шта ћете рећи о том челу? Димове, ми о теби говоримо! — довикну она

мужу. — Дођи овамо. Пружи своју честиту руку Рјабовском... Ето тако. Будите пријатељи.

Димов, добродушно и наивно смешкајући се, пружи Рјабовском руку и рече:

— Необично ми је пријатно. Са мношћом је свршио медицину такође неки Рјабовски. Да није ваш рођак?

II

Олги Ивановној беше двадесет две године, Димову тридесет једна. Они после свадбе отпочеше да живе изванредно. Олга Ивановна је у салону украсила све зидове својим и туђим студијама и урамљеним и неурамљеним, а око клавира и намештаја удесила је диван кутак од кинеских амрелчића, сликарских ногара, шарених крпица, јатагана, малих биста, фотографија...

У трпезарији тапацирала је зидове обичним народским сликама, обесила опанчиће и срп, ставила у угао косу и грабуље, и створила трпезарију у руском духу. У спаваћој соби, да би личило на пећину, застрла је плафон и зидове загаситом тканином, обесила над креветима венецијански фењер, а крај врата ставила фигуру наоружаног копљаника.

Свакодневно, уставши из постеље око једанаест часова, Олга Ивановна би свирала на клавиру, или пак, ако је било сунца малала је нешто масним бојама. Затим би око једног сата ишла код своје кројачице. Како су она и Димов имали врло мало новаца, једва да изађу на крај, а да би се често појављивала у новим хаљинама и зграњавала својом тоалетом, она и њена кројачица морале су да при-

бегавају лукавству. Врло често од старог префарбаног одела, од парчади тила који ништа не вреде, од чипака, сомота и свиле, испадала су просто чуда, нешто чаробно, не хаљине већ сан.

Од кројачице, Олга Ивановна би обично ишла некој познаници глумици, да дозна позоришне новости и узгред да поразговара о карти за премијеру или прославу. Од глумице требало је ићи у сликарски атеље или на изложбу слика, затим неке од истакнутих — да их позове, или да врати визиту, или просто да проћаска. И свуда су је дочекивали радосно и пријатељски, и уверавали је да је она лепа, љупка, оригинална...

Они, које она називаше славним и великим људима, примали су је као своју, као равну себи, и прорицали јој углас, да ће она са њеним талентом, укусом и памећу, ако се не расплине, успети да постане нешто велико. Она је певала, свирала на клавиру, малала, моделирала, учествовала у дилетантским претставама, али то све не тек онако, већ с талентом, одевала се, везивала неке масне — све је код ње испадало необично уметнички, грациозно и љупко.

Али ни у чему се њен таленат није испољавао тако сјајно, као у њеној способности да се брзо упозна и за кратко време спријатељи са чувеним људима. Требало је да се неко прослави макар мало и да о њему почну говорити, одмах се упознавала с њим, истог дана би се спријатељила и позивала га у посету. Свако ново познанство било је за њу прави празник. Она је обожавала чувене људе, поносила се с њима и сваке ноћи их сањала. Прижељкива-

ла их је и никад није могла угасити своју жеђ. Стари су одлазили и заборављали се, долазили су на смену нови, али се и на њих бро навикавала или разочаравала и почињала би жудно тражити све новије велике људе, налазити их и опет тражити. Откуд све то?

У пет часова она би ручавала код куће с мужем. Његова простота, здрави смисао и добродушност, доводили су је до нежности и усхићења. Тад би обично скакала, темпераментно грлила његову главу и обасипала пољупцима. — Ти си, Димове, паметан, племенит човек, — говорила би она; — али ти имаш један врло важан недостатак. Тебе сасвим не интересује уметност. Ти негираш и музику, и сликарство.

— Ја их не разумем, — говорио би он благо. — Ја сам се целог живота бавио само природним наукама и медицином, и нисам имао кад да се интересујем уметношћу.

— Па то је страшно, Димове!

— Зашто? Твоји познаници не знају природне науке и медицину, па им ти не пребацујеш то. Сваки има своје. Ја не разумем пејзаже и опере, али овако мислим: ако им неки паметни људи посвећују цео свој живот, а други паметни људи плаћају за њих огромне новце, онда значи да су потребни. Ја не разумем, али неразумевати не значи одрицати.

— Пружи, да ти стегнем твоју честиту руку!

После ручка би Олга Ивановна посећивала познанике, затим ишла у позориште или на концерте и враћала се кући после поноћи. Тако свакидан.

Средом код ње беху примања. На тим примањима домаћица и гости нису се картали, нити играли, већ се забављали разним уметностима. Глумац драмског позоришта читао је, певач би певао, уметници би сликали у албумима, којих код Олге Ивановне беше безброј, виолин-челиста је свирао, и сама домаћица би малала, моделирала, певала и пратила.

За време пауза између читања, музике и певања говорило се и дискутовало о књижевности, позоришту и сликарству. Дама не беше, зато што је Олга Ивановна све даме сем глумица и своје кројачице, сматрала за досадне и просте. Ниједан пријем није пролазио а да домаћица није дрхтала на свако звонце, изговарајући с победоносним изразом лица: „То је он!”, разумевајући под речју „он” неку нову позвану величину.

Димов у салону није бивао, и нико се није ни сећао да он постоји. Али тачно у пола дванаест отворила би се врата, која воде у трпезарију, појављивао би се Димов са својим добродушним, благим осмехом и говорио, трљајући руке:

— Изволите, господо, на закуску.

Сви би ишли у трпезарију и увек видели на столу једно исто: суд са остригама, парче шунке или телетине, сардине, сир, ајвар, пачурке, вотку и две боце вина.

— Драги мој метр-д'отел! — говорила би Олга Ивановна, тапшући рукама од одушевљења. — Ти си просто заносан! Господо, погледајте његово чело! Димове, окрени профил. Господо, погледајте:

лице као у бенгалског тигра, а израз добродушан и симпатичан, као у јелена. Ух, драги!

Гости би јели и, гледајући у Димова, размишљали: „Заиста, диван дечко“, — али би брзо заборављали на њега и настављали да причају о позоришту, музици и сликарству.

Млади супрузи били су срећни, и живот им је текао као по зејтину. Уосталом, трећу недељу свога меденог месеца провели су не сасвим срећно, чак жалосно. Димов се заразио у болници од црвеног ветра, провео у постељи шест дана и морао да ошиша до главе своју дивну црну косу. Олга Ивановна седела је крај њега и горко плакала, али, кад му би боље, она повеза његову шишану главу белом марамом и то јој послужи као модел да мала бедуина. И обоје беху радосни. После три дана, чим он, оздравивши, поче опет ићи у болницу, с њим се опет деси ново чудо.

— Немам среће, мамице! — рече он једном за ручком. — Данас сам имао четири секцирања, и посекох се одједном на два прста. И тек сам код куће то приметио.

Олга Ивановна се уплаши. Он се осмехну и рече, да су то ситнице и да му се често дешава да при секцирању посече руке.

— Занесем се, мамице, и постајем расејан.

Олга Ивановна је узнемирено очекивала инфекцију од леша и ноћу се молила Богу, али све испаде добро. И опет отпоче миран, срећан живот, без жалости и узнемирења. Стварност беше лепа, а њој на смену долазило је пролеће, које се већ осмехи-

вало издалека и обећавало безброј радости. Срећи неће бити краја! У априлу, у мају и јуну летовање, далеко ван града, шетње, студије, пецање, славуји, а затим од јула до саме јесени излет уметника на Волгу и на томе излету, као облигатни члан с о с и е т е, узеће учешћа и Олга Ивановна. Она је већ сашила себи два путничка костима од ланеног платна, купила за пут боје, кичице, платна и нову палету. Готово свакидан посећивао је Рјабовски, да види колико је напредовала у сликарству. Кад му је показивала своје радове, он би завлачио руке дубоко у џепове, чврсто стезао усне, тешко дисао и говорио:

— Тако... Овај вам облачак дречи: он није осветљен сутоном. Предњи део је некако збијен и нешто му, знате, недостаје... А колибицу вам је нешто притисло и она жалосно пишти... требало би онај угао мало тамније дати. А уопште, није неваљашно... Ценим.

И уколико је он неразумљивије говорио, утолико га је боље Олга Ивановна разумевала.

III

На други дан Духова после ручка Димов купи хладних јела и бомбона и крену жени у летњиковац. Он се није видео с њом већ две недеље и јако се зажелео. Седећи у вагону и затим тражећи у великој шуми своју вилу, он је за све време осећао глад и умор и сањао о томе како ће комотно вечерати заједно са женом и затим лећи да спава. И бе-

ше му пријатно да гледа у свој пакет, у коме су спаковани ајвар, сир и моруна.

Кад он пронађе своју вилу и познаде је, већ је сунце залазило. Старица-собарица рече, да госпођа није код куће и да ће се, свакако, ускоро вратити. У вили, споља врло неугледној, са ниским таваницама, обложеним обичном писаћом хартијом и са неравним испуцаним подом, беше само три собе. У једној се налазио кревет, у другој на столицама и прозорима лежаху платна, кичице, масна хартија и мушки мантили и капе, а у трећој Димов затече некаква три непозната човека. Двојица бежу црномањасте с брадама, а трећи сасвим обријан и дебео, по свој прилици, — глумац. На столу је струјао самовар.

— Шта желите? — упита глумац из баса, грубо мерећи Димова. — Тражите Олгу Ивановну? Причекајте, сад ће доћи.

Димов седе и поче чекати. Један од црномањастих, сањиво и тремо загледајући у њега, нали себи чаја и упита:

— Не желите ли, случајно?

Димову се и пило и јело, али да не поквари апетит, он се одрече чаја. Убрзо се зачуше кораци и познати смех; лупнуше врата, и у собу утрча Олга Ивановна у шеширу широког обода и са сандучетом у руци, а одмах за њом са великим амрелом и столицом на расклапање уђе насмејани, румени Рјабовски.

— Димове! — узвикну Олга Ивановна и сину од радости. — Димове! — понови она, стављајући му

на груди главу и обе руке. — То си ти! Зашто тако дуго ниси долазио? Зашто? Зашто?

— Кад ћу, мамице? Увек сам заузет, а кад сам слободан, стално се дешава, да ми ред вожње није згодан.

— Баш ми је мило што те видим! Ја сам те целу, целу ноћ сањала, и плашила сам се, да се не разболиш. Ох, кад би знао како си златан, како си згодно допутовао! Ти ћеш бити мој спасилац. Само ти једини можеш да ме спасеш! Сутра ће овде бити необично оригинална свадба, — настави она, смејући се и везујући мужу машну. — Жени се млад телеграфист станице, неки Чикељдјејев. Леп младић, па није ни глуп и има у лицу знаш нечега снажног, медвеђег... Могао би да послужи за модел младог Варјага. Ми сви, који смо овде на одмору, учествујемо у његовој судбини и дали смо му часну реч да ћемо доћи на свадбу... Он није тако имућан, сам је, бојажљив и, наравно, било би срамота не учествовати. Замисли, после службе је венчање, затим се из цркве иде пешке до младиног стана... Помисли, шума, певање птица, светлосне шаре по трави, а сви ми као разнобојне пеге на сјајној зеленој основи — врло оригинално, у духу француских експресиониста. Али, Димове, у чему ћу ићи у цркву? — рече Олга Ивановна и направи плачно лице. — Ја овде ничега немам, буквално ничег! Ни хаљина, ни цвећа, ни рукавица... Ти ме мораш спасти. Кад си допутовао, то значи да те сама судбина послала да ме спасеш. Узми, драги мој, кључеве, врати се кући и узми тамо из гардеробе моју розе хаљину. Ти је знаш, она прва висе... Затим у оста-

ви с десне стране на поду видећеш две кутије. Чим отвориш горњу, ту је све тил, тил, тил и разни отпатци, а испод њих је цвеће. Цвеће све извуци пажљиво, потруди се, срце, да га не згужваш, затим ћу ја изабрати... И рукавице купи.

— Добро, — рече Димов. — Сутра ћу отићи и послаћу.

— Како сутра? — упита Олга Ивановна и погледа га у чуду. — Кад ћеш стићи сутра? Сутра одлази први воз у 9 часова, а венчање је у 11. Не, драги мој, треба данас, обавезно данас! Ако сутра не будеш могао допутовати, онда пошаљи по момку. Па де, иди... Сад ће доћи путнички воз. Немој да задоцниш, срце.

— Добро.

— Ах како ме је жао што идеш, — рече Олга Ивановна и сузе јој навреше на очи. — И зашто ја, луда, дадох реч телеграфисту?

Димов брзо испи шољу чаја, узео двопек и осмејкујући се благо, оде на станицу. А ајвар, сир и моруну поједоше она двојица црномањастих и дебели глумац.

IV

У тихој јулској месечевој ноћи Олга Ивановна је стајала на палуби волгског брода и посматрала час воду час дивне обале. Поред ње стајао је Рјабовски и причао јој, да црне сенке на води — нису сенке већ сан, да због те чаробне воде са фантастичним сјајем, да због бескрајног неба и сетних, замишљених обала, које говоре о таштини нашег живо-

та и о постојању нечега вишег, вечног, блаженог, лепо би било занети се, умрети, постати успомена. Прошлост је вулгарна и неинтересантна, будућност ништавна, и ова дивна, изузетна ноћ у животу, брзо ће се свршити, слити с вечношћу — па онда нашто живети?

А Олга Ивановна удубљивала се час у глас Рјабовског, час у тишину ноћи и размишљала о томе, да је она бесмртна и да никад неће умрети. Као тиркис плава боја воде, коју она пре тога никад није видела, небо, обале, црне сенке и неразумљива радост, која јој испуњаваше душу, говорили су јој да ће она постати велика уметница и да је негде иза даљина, иза месечеве ноћи у бескрајном простору чека успех, слава, љубав народа...

Кад је она, не трепћући, дуго посматрала даљину, назирала је гомиле људи, ватре, свечане звуке музике, гласове усхићења, саму себе у белом оделу и цвеће, које је падало на њу са свих страна. Мислила је она и о томе, да крај ње, ослоњен на ограду брода, стоји истински велики човек, геније, Божји изабраник...

Све, што је он створио досад, дивно, ново и необично, па и оно што ће створити у будућности, кад са годинама очврсне његов изузетни таленат, биће божанствено, бескрајно узвишено, и то се огледа у његовом лицу, у начину изражавања и у његовом ставу према природи.

О сенкама, вечерњим преливима, о месечевом сјају он је причао некако нарочито, својим језиком, тако да се нехотице осећала лепота његове моћи над природом. Па и сам је врло леп, оригиналан, и

живот његов је независан, слободан, далеко од свега свакидашњег, налик на живот птице.

— Постаје свеже, — рече Олга Ивановна и уздрхта.

Рјабовски је уви својим огртачем и рече тужно:

— Осећам да сам у вашој власти. Ја сам роб. Зашто сте данас тако чаробни?

Он је стално гледао у њу, не одвајајући се, и очи му беху страшне, и она се бојала да погледа у њега.

— Ја вас лудо волим... — шапутао је он, дишући уз њен образ. — Реците ми једну реч, ја нећу живети, оставићу сликарство... — мрмљао је он јако узбуђен. — Волите ме, волите...

— Не говорите тако, — рече Олга Ивановна, заклонивши очи. — То је страшно. А Димов?

— Шта Димов? Зашто Димов? Шта ме се тиче Димов? Волга, месец, лепота, моја љубав, моје усхићење, а никаквог ту Димова... Ох, ја ништа не знам... Не треба ми прошлост, дајте ми један моменат... један тренутак!

Олги Ивановној залупа срце. Она хтеде да мисли на мужа, али цела њена прошлост од свадбе, са Димовим и са пријемима, изгледаше јој ситна, ништавна, мрачна, непотребна и врло далека... У самој ствари: какав Димов? нашто Димов? шта јој се тиче Димов? Постоји ли он у природи и није ли он само сан?

„За њега, простог и обичног човека, довољна је и она срећа коју је већ имао, — мислила је она, за-

клањајући лице рукама. — Нек сви осуђују тамо, нек проклињу, а ја ето заинат свима решићу се и пропаћћу, решићу се ето и пропаћћу... Треба осетити све у животу. Боже, како је језиво и како је добро!”

— Па шта? Шта? — мрмљао је сликар, грлећи је и жудно љубећи руке, којима је она слабо покушавала да га одгурне од себе. — Волиш ли ме? Да? Да? О, каква је ноћ! Дивна ноћ!

— Да, каква је ноћ! — прошапутала она, гледајући му у очи, сјајне од суза, затим се брзо осврте, загрли га и чврсто пољуби у уста.

— Приближујемо се Кинешми! — рече неко на другој страни палубе.

Зачуше се тешки кораци. То прође поред њих човек из бифеа.

— Молим вас, — рече му Олга Ивановна, смејући се и плачући од среће: — донесите нам вина.

Сликар, блед од узбуђења, седе на клупу, погледа у Олгу Ивановну заљубљеним, захвалним погледом, затим затвори очи и рече уморним осмехом:

— Ја сам уморан.

И наслони главу на ограду.

V

Другог септембра дан беше топал и тих, али туробан. Рано ујутру над Волгом пловио је лаки облак, али после девет часова поче сипити киша. И не беше никакве наде да ће се небо разведрити. За чајем Рјабовски говораше Олги Ивановној да је сли-

карство — најнезахвалнија и најдосаднија уметност, да он није сликар, да само будале мисле да он има талента, и наједном, ни пет ни шест, дохвати нож и изгреба њиме своју најбољу студију.

После чаја он, мрачан, седео је крај прозора и посматрао Волгу. А Волга већ беше без сјаја, нејасна, бледа, и на око хладна. Све, све је потсећало на приближавање јадовите, туробне јесени. И изгледаше, да је бујне зелене тепихе на обалама, кристалне одблеске зракова, прозирне плаве даљине и све раскошно и парадно, скинула природа сад са Волге и ставила у скриње до будућег пролећа, и да су гаврани летели око Волге и дирали је: „Нага си! нага!”

Рјабовски је слушао њихово грактање и размишљао о томе, да се он већ исцрпљо, изгубио таленат, да је све на свету условно, релативно и глупо, и да не би требало везати се за ту жену... Једном речју, он беше нерасположен и оетан.

Олга Ивановна седела је иза преграде, на кревету и, гладећи прстима своју дивну ланену косу, замишљала је себе час у салону, час у спаваћој соби, час у кабинету мужа; уобразиљом се преносила и у позориште, и код кројачице и код чувених пријатеља. Шта ли они сад раде? Да ли се сећају ње? Сезона је већ отпочела и време је помислити на пријеме. А Димов? Драги Димов! Како је благо и детињски жалосно моли у својим писмима да се што пре врати кући! Сваког месеца слао јој је по седамдесет пет рубаља, а кад га је известила да се задужила код сликара сто рубаља, он јој је и то послао. Како је добар, великодушан човек!

Путовање је уморило Олгу Ивановну, беше јој тешко и желела је да што пре отиде од ових сељака, од мириса речне влаге и да стресе са себе ово осећање физичке нечистоће, што га је доживљавала за све време, живећи по сеоским колибама и лутајући од села до села. Да Рјабовски није дао часну реч сликарима, да ће провести овде с њима до 20-ог септембра, могли би отпутовати још данас. И како би то било добро!

— Боже мој, — зајаука Рјабовски: — кад ли ће, најзад, сунце? Не могу наставити светли пејзаж без сунца!...

— Па ти имаш и студију облачног неба, — рече Олга Ивановна, излазећи из кабине. — Сећаш се, напред је шума, а на левој страни су — гомила крава и гуске. Сад би могао да је завршиш.

— Е! — намршти се сликар. — Да свршим! Зар ви мислите, да сам тако глуп, да не знам шта треба да радим!

— Како си се променио према мени! — уздахну Олга Ивановна.

— Па, шта је с тим.

Олги Ивановној задрхта лице, она се удаљи од пећи и заплака.

— Да, само су још сузе недостајале. Престаните! Ја имам хиљаду разлога да плачем, па ипак не плачем.

— Хиљаду разлога! — плану Олга Ивановна. — Најглавнији разлог је, да сам вам ја дојадилa. Да! — рече она и зајеца. — Отворено да кажем, ви се

стидите наше љубави. Ви се трудите, да сликари не примете, ма да се то не може сакрити, и њима је све већ давно познато.

— Олга, ја вас само једно молим, — рече сликар молећиво и стави руку на груди: — само једно: не мучите ме! Више ништа од вас не тражим!

— Али закуните се, да ме још увек волите!

— То је грозно! — процеди кроз зубе сликар и скочи. — Свршиће се тиме, што ћу скочити у Волгу или полудети! Оставите ме!

— Па убите, убите мене! — викну Олга Ивановна. — Убите ме!

Она опет зајеца и оде иза преграде. На сламном крову колибе зашушта киша. Рјабовски се ухвати за главу и прошета с једног краја на други, затим одлучна игледа, тобож желећи да неком нешто докаже, натуче качкет, пребаци преко рамена пушку и изиђе из колибе.

После његовог одласка Олга Ивановна је дуго лежала на кревету и плакала. У почетку је мислила да би добро било да се отрује, па да је Рјабовски при повратку затекне мртву, затим се у мислима пренесе у салон, у кабинет мужа и замисли, како седи непомично крај Димова и слади се физичким миром и чистотом, и како увече седи у позоришту и слуша Мазини-а. И бол за цивилизацијом, за градском хуком и чувеним људима, стеже јој душу.

У колибу уђе сељанка и поче, не журећи, ложити пећ да спреми ручак. Замириса на чађ и ваздух постаде плав од дима. Долазили су сликари у високим прљавим чизмама и са мокрым од кише лицима, раз-

гледали студије и говорили себи за утеху, да Волга чак и на ружном времену има своју драж. А јевтини часовник на зиду је непрестано чинио: тик-так, тик-так... Озебле муве скупиле се у предњем углу око икона и зујале су, и чуло се, како под клупама у дебелим корицама од картона миле бубашвабе...

Рјабовски се врати кући, кад зађе сунце. Он баца на сто качкет и, блед, измучен, у прљавим чизмама, спусти се на клупу и затвори очи.

— Уморан сам... — рече он и поче мрдати обрвама, упињући се да дигне трепавице.

Да би му се приближила и показала, да она није љута, Олга Ивановна му приђе, ћутке пољуби и пређе чешљем по његовој плавој коси. Зажелела је да га очешља.

— Шта је то? — упита он и уздрхта, као да га је додирнуло нешто хладно, и отвори очи. Шта је то? Оставите ме на миру, молим вас.

Он је одгурну рукама и одвоји се, и њој се учини, да је његово лице изражавало одвратност и јеткост. У том тренутку сељанка је пажљиво уносила у обема рукама тањир чорбе од зелени, и Олга Ивановна опази како она умочи своје велике прсте у чорбу. И прљава сељанка са затегнутим стомаком, и чорба коју прождрљиво поче јести Рјабовски, и колиба, и цео тај живот, који је она у почетку тако волела због простоте и уметничког хаоса, учинише јој се сад страшни. Она се наједном осети увређена и рече хладно:

— Потребно је да се растанемо за извесно време, у противном од досаде можемо се озбиљно посвађати. Мени је ово дојадило. Данас путујем.

— Како? Јашући на прсту?

— Данас је четвртак, дакле, у пола десет доћи ће лађа.

— А? Да, да... Па, добро, путуј... — рече благо Рјабовски, бришући се убрусом место сервијете. — Теби је овде досадно и шта ћеш, и треба бити велики егоист, па те задржавати. Путуј, а после двадесетог видећемо се.

Олга Ивановна паковала се радосно, и чак јој се образи распламтеше од задовољства. Није могуће да је то истина, — питала се она: — да ће ускоро малати у салону, спавати у спаваћој соби и ручати на чаршаву? Одлакну јој на души, и она се више није љутила на сликара.

— Боје и кичице остављам ти, Рјабуша, — рече она. — Што остане, донећеш... Пази, без мене не ленствуј овде, не тугуј, већ ради. Ти си мој дечко, Рјабуша.

У десет часова Рјабовски је на растанку пољуби зато, како она мишљаше, да је не би љубио на броду пред сликарима, и испрати је до пристаништа. Лађа брзо дође и однесе је.

Допутовала је кући после два и по дана. Не скидајући шешир и зимски капут, тешко дишући од узбуђења, она уђе у салон, одатле у трпезарију. Димов без герока, у раскопчаном прснику, седео је за столом и оштрио нож о виљушку; пред њим је на тањиру стајала јаребица.

Кад Олга Ивановна уђе у стан, беше убеђена, да треба скрити све од мужа и да ће за то имати вештине и снаге, али сад, кад опази широки, благи,

срећни осмејак, и сјајне радосне очи, она осети, да је подло крити од тога човека, да је одвратно и немогуће, и да је то ван њене моћи, као што је гнусно оклеветати, украсти или убити, и она у једном тренутку одлучи да му исприча све што се догодило. Дозволивши му да је пољуби и загрли, она клече преда њ и затвори очи.

— Шта је? — Шта је, мамице? — упита он нежно. — Зажелела си се?

Она диже главу, црвену од срамоте и погледа га као кривац и молећиво, али је страх и стид спречише да говори истину.

— Ништа... — рече она. — Ја онако...

— Седимо, — рече он, дижући је и посађујући за сто — Тако... Једи јаребице. Ти си огладнела, јаднице.

Она је жудно удисала присни ваздух и јела јаребицу, а он је нежно гледао у њу и радосно се смејао.

VI

По свој прилици, средином зиме Димов поче сумњати да га варају. Он, као да је њему савест нечиста, није могао да гледа жену у очи, нити се радосно смејати при њиховом сусрету и, да мање буде с њом насамо, поче доводити на ручак свога друга Коростељева, малог ошишаног човечуљка са изгужваном физиономијом, који је, кад разговараше с Олгом Ивановном, од забуне раскопчавао сва дугмета на своме капуту и опет их закопчавао, и затим почињао десном руком да чупка свој леви брк.

О ручку оба лекара разговарала би о томе, да при повишеном стању диафрагме понекад и срце почне лупати, или да безбројни неуритиси у последње време много узимају маха, или да је јуче Димов, при секцирању леша са диагнозом „страшне анемије“, утврдио рака доње желудачне жлезде. И изгледало је, да обојица разговарају о медицини само зато, да Олги Ивановној пруже могућност да ћути, тј. да не лаже. После ручка Коростељев би седао за клавир, а Димов је уздисао и говорио му:

— Ех, братац! Е, па де! Свирај нешто тужно.

Дигнутих рамена и широко растављених прстију, Коростељев би узимао неколико акорда и почињао певати тенором „Кажи ми такав кутак, где руски сељак не уздише“, а Димов би још једном уздахнуо, наслањао главу на песницу и замислио се.

У последње време Олга Ивановна се понашала крајње необазриво. Свако јутро будила се врло рђаво расположена и с мишљу, да она Рјабовског више не воли, и да је, хвала Богу, све већ свршено. Али, после кафе, закључивала би, да ју је Рјабовски одвојио од мужа и да је сад остала и без мужа и без Рјабовског; затим би се сећала разговора са својим познаницима о томе, да Рјабовски спрема за изложбу нешто изванредно, комбинацију пејзажа и жанра, у духу Пољенова, и да се тиме одушевљују сви, који посећују његово атеље; та он је то, мислила је она, створио под њеним утицајем, и уопште, захваљујући њеном утицају он се необично изменио на боље. То је утицало тако корисно и озбиљно на њега, да ако га остави, он ће можда пропасти. И сети се она такође, да је долазио к њој у

неком сивом герокчету са пегамма и у новој машини, и да је уморно питао: „Јесам ли леп?“ И стварно, он, елегантан, са својом дугом косом и плавим очима, беше врло леп (или је, можда, тако изгледало) и љубазан према њој.

Сећајући се свега и размишљајући о свему, Олга Ивановна би се облачила и јако узбуђена одлазила у атеље Рјабовском. Затицала га је радосног и одушевљеног његовом, заиста, величанственом сликом; он је скакао, лудирао се и на озбиљна питања одговарао шалама. Олга Ивановна беше љубоморна на Рјабовског због слике и мрзела ју је, али из пажње стајала би пред њом ћутке пет минута и, уздахнувши, као што се уздише пред светињом, рекла би тихо:

— Да, ти никад ниси још тако нешто израдио. Знам, то је чак страшно.

Затим би га почињала молити, да је воли, да је не оставља, да се смилује на њу, јадну и несрећну. Плакала је, љубила му руке, захтевала да јој се куне у љубав, тврдила му да без њеног утицаја он ће скренути с пута и пропаће. И, покваривши му добро расположење и осећајући се пониженом, одлазила би кројачици или познаници глумици да поговара о карти.

Кад га није затицала у атеље-у, остављала би му писмо, у коме се клела, да ће се заиста отровати, ако данас не дође код ње. Из кукавичлука, он је долазио и остајао на ручку. Не устручавајући се мужевљевог присуства, говорио би јој грубости, па би му и она равном мером одвраћала. Обоје су осећа-

ли, да спутавају једно друго, да су крвници и непријатељи, и љутили су се, и од љутњи нису ни примећивали, да су непристојни и да чак ошишани Коростељев све разуме. После ручка би Рјабовски журио да се поздрави и да оде.

— Куда идете? — питала би га Олга Ивановна у претсобљу, гледајући у њега с мржњом.

Он, мрштећи се и жмиркајући очима, говорио би име неке даме, опште познанице, очигледно да исмеје њену љубомору и да је наједи. Одлазила би у своју спаваћу собу и легла у кревет; од љубоморе, јеткости, од осећања понижености и стида гризла би јастук и почињала јако јецати. Димов би напуштао Коростељева у салону, одлазио у спаваћу собу и, збуњен, изгубљен, говорио би тихо:

— Не плачи гласно, мамице... Нашто? Треба ћутати о томе... Не треба се издавати... Знаш, оно што је било, више се не може поправити.

Не знајући, како да умири у себи грозну љубомору, од које су чак и слепоочнице севале, и мислећи да још може поправити ствар, она би се умивала, пудерисала уплакано лице и јурила оној познатој дами. Не затичући код ње Рјабовског, одлазила би другој, затим трећој... У почетку беше је срамота да тако иде, али после је навикла, и дешавало се, да је за једно вече обилазила све познанице, да нађе Рјабовског, и сви су то знали.

Једном она рече Рјабовском за мужа:

— Тај човек ме мори својом великодушношћу!

Та фраза јој се тако допаде, да је она, срећући се са сликарима, који су знали о њеној авантури с Рја-

бовским, увек говорила за мужа, правећи енергичне гестове руком:

— Тај човек ме мори својом великодушношћу!

Начин живота био је исти, као и прошле године. Средом су приједи. Глумац је рецитовоао, уметници су сликали, виолин-челист је свирао, певач је певао, и неизоставно у пола дванаест отварала се врата, која воде у трпезарију и Димов би, смешкајући се говорио:

— Изволите, господо, на закуску.

Као и пре Олга Ивановна тражила је велике људе, налазила и није се задовољавала и опет је тражила. Као и пре она се свакидан враћала доцкан ноћу, али Димов више није спавао као прошле године, већ је седео у своме кабинету и нешто радио. Легао је у три, а устајао у осам. Једне вечери, кад је она спремајући се за позориште, стајала пред великим огледалом, у спаваћу собу уђе Димов у фраку и с белом краватом. Он се благо смешкао и, као и пре, радосно гледао жени у очи. Лице му је сијало.

— Ја сам сад дисертацију бранио, — рече он, седајући и гладећи колена.

— Бранио? — упита Олга Ивановна.

— О-хо! — насмеја се он и испружи врат, да види у огледалу лице жене, која је и даље окренутих леђа стајала према њему и поправљала фризуру. — О-хо! — понови он. — Знаш, врло лако, могу ми предложити приватну доцентуру из опште патологије. На то мирише.

Било је јасно по његовом блаженом, озареном лицу, да кад би Олга Ивановна поделила с њим ову радост и свечаност, он би јој опростио све, и садашњост и будућност, и све би заборавио, али она није разумевала шта значи приватна доцентура и општа патологија, и уз то се још плашила да не задоцни за позориште, и ништа не рече.

Он поседе два минута, увређено се осмехну и изиђе.

VII

То беше најнемирнији дан.

Димова је јако болела глава; он ујутру не попи чај, не оде у болницу и све време је лежао у свом кабинету на турском дивану. Олга Ивановна, по обичају, око једног сата оде Рјабовском, да му покаже своју студију *natire morte* и да га упита, зашто јуче није дошао. Студија јој се чинила безначајна, и обрадила је само зато, да има макакав разлог да оде до сликара.

Она уђе без звоњења, и кад је у претсобљу скидала каљаче, учини јој се, као да у атељеу нешто тихо протрча, као шуштећи женским хаљинама. Док се пожурила да завири у атеље, опази само крајичак браон сукње, што у тренутку сину и изгуби се иза велике слике, која је заједно са сликарским ногарима била до пола покривена црним простим платном. Није се имало шта сумњати, то се крила жена. Колико пута је сама Олга Ивановна налазила себи уточишта иза те слике! Рјабовски, очи-

гледно, врло збуњен, зачуди се тобож њеном доласку, пружи јој обе руке и рече, усиљено смешкајући се:

— А-а-а-а! Врло ми је пријатно да вас видим. Шта има ново?

Очи Олге Ивановне напунише се сузама. Стидила се и грозила, и ни за какве новце не би пристала да разговара у присуству непознате жене, супарнице, лажљивице, која је сад стајала иза слике и, по свој прилици, злурадо се кикотала.

— Донела сам вам студију... — рече она бојажљиво, танким гласом, и усне јој задрхташе: — *natire morte*.

— А-а-а... студију?

Сликар узе у руке студију и, разгледајући је, као сасвим случајно пређе у другу собу.

Олга Ивановна је понизно ишла за њим.

— *Natire morte*... првокласно, — мрмљаше он, додајући сликове: — јасно... красно... масно...

Из атељеа зачуше се ужурбани кораци и шуштање хаљине. Дакле, она је отишла. Олга Ивановна зажеле да гласно јаукне, да удари сликара по глави нечим тешким и да оде, али ништа не виде од суза, беше потиштена својом срамотом и није се осећала више као Олга Ивановна ни као сликарка, већ као бубица.

— Уморан сам... — уморно рече сликар, гледајући у студију и тресући главом, да отклони дремеж. — То је љупко, наравно, али и данас студија, и прошле године студија, и после месец дана биће студи-

ја... Како вам се не досади? Да сам на вашем месту оставио бих сликарство и почео би се озбиљно бавити музиком или нечим другим. Па ви и нисте сликар већ музичар. Па ипак, знате, баш сам уморан! Одмах ћу рећи да донесу чај... А?

Он изиђе из собе, и Олга Ивановна чу, како нешто нареди своме лакеју. Да се не би поздрављала, објашњавала, а што је главно да не би зајецала, она, док се Рјабовски још не врати, брзо истрча у претсобље, навуче каљаче и изиђе на улицу. Тад она тихо уздахну и осети се заувек слободна и од Рјабовског, и од сликарства, и од тешке срамоте, која је тако гушила у атељеу! Све је свршено!

Она оде кројачици, затим Барнају, који је тек јуче допутовао, од Барнаја — у музичку књижару, и све време је мислила на то, како ће написати Рјабовском хладно, опорно писмо, пуно достојанства, и како ће у пролеће или у лето кренути са Димовим на Крим, да се тамо сасвим ослободи прошлости и да отпочне нов живот.

Кад се вратила кући доцкан увече, она, не свлачећи се, у салону седе да напише писмо. Рјабовски јој рече да није сликарка, и она да му узврати, написа сад, да он сваке године слика све једно исто, и да свакидан говори једно исто, да се запарложио, и да од њега неће ништа бити, сем онога што је већ урадио. Желела је да му напише такође, да треба да захвали у многоне њеном утицају, а за то што се понашао тако рђаво, то је само стога, што њен утицај паралишу разне сумњиве личности, сличне оној, која се данас крила иза слике.

— Мамице! — викну из кабинета Димов, не отварајући врата. — Мамице!

— Шта је?

— Мамице, не улази к мени, већ само дођи до врата. — Знаш шта... Пре три дана заразио сам се у болници од дифтерије и сад... није ми добро. Позови што пре Коростелева.

Олга Ивановна увек је звала мужа, као све познанике, не по имену већ презимену; његово име Осип није јој се допадало, зато што је потсећало на Гогољевог Осипа и на игру речи: „Осип просип и Архип парип”. Сад она узвикну:

Осипе, шта говориш!

— Позови! Није ми добро... — рече иза врата Димов, и зачу се, како приђе дивану и леже. — Позови! — пригушено зачу се његов глас.

„Шта ли је то? — помисли Олга Ивановна, и сва се охлади од ужаса. — Та то је опасно!”

Без икакве потребе она узе свећу и оде у своју спаваћу собу и ту, размишљајући шта да ради, случајно се погледа у велико огледало. Бледа, уплашена лица, у жакету с дугачким рукавима, са жутим воланима на прсима и с необичним линијама на сукњи, учини јој се да је страшна и одвратна. На једном јој до дна душе би жао Димова, његове бескрајне љубави према њој, његове младости и чак овог пустог кревета, на коме он већ давно није спавао, и сети се његовог свакидашњег, благог, понизног осмеха. Она горко заплака и написа Коростелеву молећиво писмо. Беше два часа ноћи.

Кад у осам часова ујутру Олга Ивановна, са тешком од несанице главом, неочешљана, ружна и као кривац изиђе из спаваће собе, поред ње прође у претсобљу некакав господин црне браде, по свој прилици лекар. Мирисао је на лекове. Крај врата од кабинета стајаше Коростељев, чупкајући десном руком леви брк.

— Код њега, извините, ја вас нећу пустити, — туробно рече он Олги Ивановној. — Заразно је. Па и немате потребе, стварно. Он је, свеједно, у буну.

— Има ли праву дифтерију? — упита шапатом Олга Ивановна.

— Оне, који главачке улазе, заиста треба дати под суд, — промрмља Коростељев, не одговарајући на питање Олге Ивановне. — Знате, како се заразио? У уторак неком дечку извлачио је помоћу цеви дифтеричну пљувачку. А шта му је то требало? Баш је глупо... Онако, докон...

— Јел' опасно? Много? — упита Олга Ивановна.

— Да, кажу да је опасна форма. Требало би Шрека позвати, заиста.

Долазио је човечуљак, риђи, с дугим носем и јеврејским акцентом, затим дугоња, погрбљен, дробав, налик на протођакон; затим један млад, врло пун са црвеним лицем и у цвикерима. То су долазили лекари да дежурају крај свога колеге. Коростељев, пошто је одежурао своје време, не оде кући, већ остаде и, лутао је као сен по свима собама.

Девојка је служила дежурне лекаре чајем и често је трчала у апотеку, и не имаде ко да спреми собе. Беше тихо и сетно.

Олга Ивановна седела је у својој спаваћој соби и размишљала о томе, да ју је то Бог казнио, што је изневеравала свога мужа. Немо, скамењено, несхваћено створење, пригушено својом благошћу, неотпорно, немоћно због сувишне доброте, тихо је патило негде тамо у својој соби на дивану и није се жалило. А и кад би хтело да се пожали, макар и у буну, дежурни лекари би дознали, да ту није посредни само дифтерија. Нек питају они Коростељева: он зна све и не гледа узалуд у жену свога пријатеља таквим очима, као да је она баш главни, прави кривац, а да је дифтерија само њен саучесник.

Она се више није сећала ни месечине на Волги, ни изјаве љубави, ни идиличног живота у колиби, већ се сећала само, да се она из пуста жеље, из брљивости, сва умазала и рукама и ногама у нешто прљаво, лепљиво, од чега се више никад не може опрати...

„Ах, како сам грозно изневерила! — мишљаше она, сећајући се немирне љубави, коју је осећала према Рјабовском. — Проклето било све дабогда!“...

У четири сата ручала је заједно са Коростељевим. Он није ништа јео, пио је само црно вино и мрштио се. Она такође није ништа јела. Час се у мислима молила и заклињала Богу, да ако Димов оздрави, заволеће га опет и биће му верна. Час, забравивши се у тренутку, гледала је у Коростеље-

ва и мислила: „Зар није досадно бити обичан, неистакнут, непознат човек, па још са изгужваном физиономијом и са ружним минирима.” Час јој изгледаше, да ће је баш овог тренутка убити Бог зато што она, плашећи се заразе, ниједанпут још не оде код мужа у кабинет. И уопште, имала је неко тупо и сетно осећање и убеђење, да је живот пропао и да се ничим не може поправити...

После ручка смрачи се. Кад Олга Ивановна изиђе у салон, Коростељев је спавао на отоману, ставивши под главу свилени јастук, везен златом. „А-ха... — хркаше он: — а-ха”.

И лекари, који су долазили наизменично да дежурају, нису приметили ту непристојност. Па ни што је туђ човек спавао у салону и хркао, ни студије на зидовима, ни чудноват намештај, па ни што је домаћица неочешљана и неодевена — све то није сад изазивало нинајмању пажњу. Један од лекара нехотице се нечему насмеја и некако чудно и бојаљиво зазвони тај смех, чак је несносан постао. Кад Олга Ивановна по другипут уђе у салон, Коростељев више није спавао већ је седео и пушио.

— Он има дифтерију у носном каналу, — рече он полугласно. — Па ни срце му не ради добро. Заиста, ништа не ваља.

— А ви позовите Шрека, — рече Олга Ивановна.

— Био је већ. Он је и констатовао, да је дифтерија прешла у нос. Ех, какав Шрек! Заиста, шта може ту Шрек... Он је Шрек, а ја сам Коростељев — и свршено.

Време је страшно споро одмицало. Олга Ивановна лежала је обучена у постељи нераспремљеној још од јутрос и дремала. Чинило јој се, да је цео стан од плафона до пода притискао огроман комад гвожђа, и да треба изнети напоље само то гвожђе, па ће свима одлакнути и постати радосно. Пренувши се, она се сети, да то није гвожђе већ болест Димова.

„*Nature morte*, јасно... — помисли она, тонући опет у занос: — красно... масно... А како би испало са Шрек? Шрек, мек, дрек... крек. А где су сад моји пријатељи? Знају ли они, да је код нас тужно? Боже, опаси... сачувај. Шрек, мек”...

И опет гвожђе... Време је споро пролазило, а часовник је на доњем спрату често откуцавао. И престано се чуло звонце; долазили су лекари... Уђе девојка са празном шољом на служавнику и упита:

— Госпођо, хоћете да распремим постељу?

И, не добивши одговор, изиђе. Изби доле часовник, присни се киша на Волги, и опет неко уђе у спаваћу собу, изгледа, непознат. Олга Ивановна скочи и познаде Коростељева.

— Колико је сати? — упита она.

— Око три.

— Па како је?

— Шта како је! Дошо сам да кажем: крај је...

Он бризну у плач, седе на кревет крај ње и избриса сузе рукавом Она одмах не разумеде, али се сва охлади и поче се лагано крстити.

— Крај је... — понови он танким гласом и опет бризну у плач. — Умире, зато што се жртвовао... Какав губитак за науку! — рече он с горчином. — То беше, ако се упореди са свима нама, велики, необичан човек! Какав таленат! Колике смо наде сви полагали у њега! — настави Коростељев кршећи руке. — Господе Боже мој, то беше такав научник, кога сад са свећом нећеш наћи. Оска Димове, Оска Димове, шта уради! Ох, Боже мој!

Коростељев у очајању заклони обема рукама лице и заклима главом.

— А колико само моралне снаге! — настави он, срдећи се све више на некога. — Добра, чиста, нежна душа — не човек, већ стакло! Служио је науци и умро је за науку. А радио је као во, дан и ноћ, нико га није штедео, и млади научник, будући професор, морао је себи да тражи праксу и да по читаве ноћи проводи да би платио ето те... гнусне траље!

Коростељев погледа с мржњом у Олгу Ивановну, зграби обема рукама чаршав и љутито га повуче као да он беше крив.

— И сам себе није штедео, и нису га штедели. Е, тако је то, заиста!

— Да, редак човек! рече неко из баса у салону.

Олга Ивановна сети се целог свог живота с њим, отпочетка до краја, у свима појединостима, и на једном разумеде, да то беше заиста необичан, редак и, у поређењу са онима које познаваше, велики човек. И сетивши се, како се према њему понашао њен покојни отац и сви другови — лекари, она схвати, да су сви они видели у њему будућу величину. Зидови, плафон, лампа и тепих на поду намигнуше јој иронично, као да су хтели рећи: „Доцкан! Доцкан!”

Она плачући истрча из спаваће собе, пројури у салон поред неког непознатог човека и утрча у кабинет мужу. Он је лежао непомично на турском дивану, покривен до пола покривачем. Лице му беше страшно смршало, поружњало и добило сиво жуту боју, коју никад немају живи људи; и само по челу, по црним обрвама, и по познатом осмеху могло се познати да је то Димов. Олга Ивановна брзо опипа његова прса, чело и руке. Грудни беху још топле, али чело и руке — непријатно хладни. А полуотворене очи гледале су не у Олгу Ивановну, већ у покривач.

— Димове! — викну га она гласно. — Димове!

Она је хтела да му објасни да је то била грешка, да није све још изгубљено, да живот још може бити леп и срећан, да је он редак, необичан, велики човек, и да ће она целог живота са страхопоштовањем стајати пред њим, молити се и осећати светиљски страх...

— Димове! — звала је она, дрмајући га за рамена и не верујући, да се он никад више неће пробудити. — Димове, Димове!

А у салону Коростељев је говорио девојци:

— Нема шта ту да питате? Идите у црквену канцеларију и упитајте, где станују убоге старице. Оне ће га и окупати и обући — све ће учинити што треба.

ЦРНИ МОНАХ

I

Андреја Васиљевић Коврин, асистент универзитета, уморио се и пореметио је своје нерве. Он се није лечио, али некако узгред, уз флашу вина поразговарао је са својим пријатељем лекарем, и овај му посаветова да проведе пролеће и лето на селу. Баш као поручено стиже дугачко писмо од Тање Песоцке, која га је молила да дође у Борисовку и да мало поседи. И он одлучи, да се заиста треба разонодити.

Прво — то беше у априлу — он оде својој кући, у своје родно место Ковринку, и ту остаде у тишини три месеца; затим кад се путеви добро поправише, упути се колима своме некадањем стараоцу и васпитачу Песоцком, познатом агроному у целој Русији. Од Ковринке до Борисовке, где живљаше Песоцки, отприлике није било више од седамдесет километара, и путовати по оцедном пролетњем друму у угодним каруцама право је задовољство.

Кућа Песоцког је огромна, са стубовима, са лавовима, изнад којих се таваница ољуштила, и са лакејем у фраку крај улаза. Стари парк суморан и озбиљан, прокрчен на енглески начин, пружао се

безмало па читав километар од куће до реке и ту се завршавао падином, стрмом, глиновитом обалом, на којој су расли борови, са голим испалим жилама, налик на чупаве канџе; доле је немо блистала вода, разлегала се тужна писка шљука, и увек се осећала ту таква атмосфера, да просто ништа друго није остајало до да човек седне и пише баладе. Зато је око саме куће, у дворишту и воћњаку, који је заједно са расадником заузимао простор од тридесет хектара, било весело и живо чак и кад је ружно време.

Тако изванредне руже, љиљане, камелије, такве лале свих могућих боја, почев од сасвим белих до као чађ црних, уопште такво обиље боја, као код Песоцког, Коврин није имао прилике да види нигде на другом месту. Тек што је отпочело пролеће, и док се право богатство врта крило још у стакленој башти, ипак и оно, што је цветало низ алеје и овде онде по ронделама, беше довољно да се човек, шетајући по врту, осети у царству нежних боја, нарочито рано ујутру, кад на сваком листићу блиста роса.

Оно, што је претстављало декоративни део врта и што је Песоцки презриво називао ситницама, правило је на Коврина у детињству чаробни утисак. Каквих ту само није било чудовишта, вештачких наказа и измотавања са природом! Стајали су ту дрвореди воћака, крушака, који имају облик пирамидалног јаблана, куполасти храстови и липе, јабукe као сунцобрани, сводови, иницијали, канделабри и чак 1862 од шљива — цифра, која је означавала

годину кад се Песоцки први пут почео бавити вртларством.

Виђале су се ту и дивне биљке са усправним и чврстим, као код палме стабљикама и, само кад се добро загледа, могли се опазити у њима огрозди и рибизле. Али што је највише радовало у башти и давало јој живахан изглед, то је оно стално кретање. Од раног јутра до мрклог мрака око дрвећа, цбунова, на алејама и ронделама, као у мравињаку, врвели су људи са косама, мотикама, прскалицама...

* * *

Коврин је допутовао код Песоцког увече, после девет часова. Тању и њеног оца, Јегора Семјонића, он затече у великом узбуђењу. Ведро, звездано небо и термометар наговештавали су мраз ујутру, а међутим баштован Иван Карлић отишао је у варош, и нису имали на кога да се ослоне. За време вечере разговарало се само о јутарњем мразу и одлучише, да Тања не легне већ да око једног сата прође кроз башту и види да ли је све у реду, а Јегор Семјонић устаће у три сата, па чак и пре.

Коврин преседе с Тањом цело вече и после пола ноћи упути се с њом у башту. Беше хладно. У дворишту је већ јако мирисало на паљевину. У великом воћњаку кога су звали трговачким и који је доносио Јегору Семјонићу сваке године по неколико хиљада чистог прихода, таложио се по земљи црн, густ, љут дим и, обавијајући дрвеће, спасавао је од мраза ове хиљаде. Дрвеће је ту стајало поређано у квадратима, као на шаховској табли, редови

беху прави и правилни, као војници у фронту, и та строга педантна правилност, и то што је све дрвеће било једне висине и имало сасвим подједнаке круне и стабла, давало је једноставну па чак и досадну слику.

Коврин и Тања шетали су кроз редове, где су тињале ватре од ђубрета, сламе и разних отпадака, и с времена на време сретали су раднике, који лутају кроз дим као сенке. Цветале су само трешње, шљиве и неке врсте јабука, али цела башта тонула је у диму, и тек пред расадником, Коврин је могао дисати пуним грудима.

— Ја сам још у детињству кијао овде од дима, — рече он, слежући раменима: — али ни до данас не знам, како то да дим може сачувати од мраза.

— Дим замењује облаке, кад их нема... — одговори Тања.

— А зашто су потребни облаци?

— Кад је мрачно и облачно време нема јутарњег мраза.

— Тако!

Он се насмеја и ухвати је за руку. Њено широко, врло озбиљно, озебло лице с танким црним обрвама, подигнут оковратник на мантилу, који је смећао да слободно креће главом, и сва она, сувоњава витка, са подигнутим хаљинама због росе, нежно га је узбуђивала.

— Боже, та ви сте већ велики! — рече он. — Кад сам одлазио одавде последњи пут, пре пет година, ви сте били још сасвим дете. Били сте тако

мршави, дугоноги, чупави, у краткој хаљиници и ја сам вас дирао да сте чапља... Шта чини време!

— Да, пет година! — уздахну Тања. — Много је воде протекло од тада. Реците, Андрјуша, искрено, — темпераментно отпоче она, гледајући га у лице: — јесте се одвикли од нас? Уосталом, зашто питам? Ви сте мушкарац, већ живите својим, занимљивим животом, ви сте велики... Отуђивање је тако природно! Али било како било, Андрјуша, ја бих желела да нас ви сматрате за своје. Ми имамо на то права.

— Ја вас тако и сматрам, Тања.

— На часну реч?

— Да, на часну реч.

— Ви сте се данас зачудили, што имамо тако много ваших фотографија. Знате, мој отац вас обожава. Понекад ми изгледа, да вас он више воли него мене. Он се поноси с вама. Ви сте научник, необичан човек, ви сте направили сјајну каријеру, и он је убеђен, да сте постали такви зато, што вас је он васпитао. Ја му не браним да тако мисли. Нека.

Већ је почело свитати, и то се нарочито опажаало по оној ведрини, у којој се почели издвајати у ваздуху колотови дима и круне дрвећа. Певао је славуј, и са њива се разлегало пућпурикање препелица.

— Али, време је да се спава, — рече Тања. — Па и хладно је. — Она га узе под руку. — Хвала, Андрјуша, што сте допутовали. Ми имамо незанимљиве познанике, па и њих је мало. Имамо само ба-

шту, башту, башту, — и ништа више. Питоме, полупитоме, — насмеја се она: — колачаре, будимке, парменке, калемљене некалемљене... Сав нам је живот отишао у башту, и ја чак никад ништа и не сањам, до јабуке и крушке. Наравно, то је добро, корисно, али понекад се зажели и још нешто ради разноврсности. Сећам се, кад сте некад долазили к нама о распусту или просто онако, у кући је постало некако свежије и светлије, као да су са лустера и намештаја навлаке скинули. Бејаш тада девојчица, па ипак све сам разумевала.

Она је дуго говорила и темпераментно. Њему однекуд паде напамет, да у току лета може осетити наклоност према овом малом, нејаком, говорљивом створењу, заљубити се и заволети, — а то је тако могућно и природно у њиховим годинама! Ова помисао га је разнежила и засмејала; он се наднесе над драго, уозбиљено лице и запева тихо:

Оњегине, нећу ништа крити,
Волим лудо ја сада Татјану...

Кад су стигли кући Јегор Семјонић беше већ устао. Коврину се није спавало, он се запричао са старцем и вратио се с њим у башту. Јегор Семјонић био је високог раста, широких плећа, с великим стомаком и патио је од заптивања, али је увек корачао тако брзо, да га је било тешко стићи. Његов изглед је увек крајње забринут, све се некуд журио и с таквим изразом, као да ако задоцни за један тренутак, све ће пропасти!

— Ето како стоји, брајко... — поче он, заустављајући се да предахне. — На земљиној површини, мраз је, а подигни палицом термометар на два метра изнад земље, ту је топло... Зашто је то тако?

— Заиста, не знам, — рече Коврин и насмеја се.

— Хм... Не може се све ни знати, наравно... Макако био велики човечји ум, све не може стати у њега. Тебе више занима филозофија?

— Да. Предајем психологију, бавим се уопште филозофијом.

— И није ти досадило?

— Напротив, ја само у томе и живим.

— Па, даће Бог... — рече Јегор Семјонић, гледећи замишљен своје седе записке. — Даће Бог... Баш ми је врло мило за тебе... мило, драги мој...

Али наједном он прислушну и намргодивши се страшно, потрча у страну и брзо га несташе међу дрвећем, у облацима дима.

— Ко је то везао коња за јабуку? — зачу се његов очајни узвик, који душу пара. — Који ли је то неваљалац и покварењак смео да веже коња за јабуку? Боже мој, Боже мој! Упропастили, упрљали, уништили, ујели за душу! Оде башта! Пропаде башта! Боже мој!

Кад се врати Коврину, лице му је изгледало клонуло, озлојеђено.

Ето, шта да радиш с овим ђаволским светом? — рече он плачним гласом, ширећи руке. — Степка је терао ноћас ђубре и привезао коња за јабуку! Стегао, подлац улар на мртво, тако да се и кора на

три места огулила. Шта! Говорим му ја, а он — звекан, само очима трепће! Мало је да га човек обеси!

Умиливши се, он загрли Коврина и пољуби га у образ.

— Па, даће Бог... Даће Бог... — промрмља он. — Баш ми је пријатно што си допутовао. Бескрајно пријатно... Хвала. Затим он, све оним истим брзим кораком и брижна изгледа, обиђе целу башту и покажа своме некадањем питомцу све оранжерије, стаклене баште, шупе за справе и своја два пчеларника, која је називао чудом нашега века.

Док су они ишли, изгреја сунце и јако осветли башту. Поста топло. Предосећајући ведар, радостан, дуг дан, Коврин се сети, да је то тек почетак маја и да је још испред њега читаво лето, исто тако ведро, радосно, дуго, и наједном у грудима му заигра радосно младо осећање, које је преживео у детињству, кад је трчао по овој башти. Па и он загрли старца, и нежно га пољуби.

Обојица, нежно дирнути, вратише се кући и почеше пити чај из старинских порцеланских шоља, са павлаком, са слатким филованим кифлицама. — И те ситнице опет су потсетиле Коврина на његово детињство и младост. Дивна стварност и утисци прошлости који се будили, сливали су се у једно; од њих је у души било уско, али лепо.

Он остаде док се не пробуди Тања и заједно с њом испи кафу, прошета, затим пође у своју собу и седе да ради. Пажљиво је читао, подвлачио и каткад дизао очи да би погледао кроз отворен прозор

у свеже, још од росе влажно цвеће, које је стајало у вазама на столу, и опет би обарао очи у књигу, и изгледало му је, да у њему свака жилица трепери и игра од задовољства.

II

У селу он настави да живи нервозно и немирно, као у граду. Много је читао и писао, учио талијански и кад се шетао, са задовољством је мислио на то, да ће убрзо опет сести за рад. Спавао је тако мало, да су се сви чудили; ако случајно заспи дању пола сата, после тога већ није могао да спава целу ноћ и после несане ноћи, као да ништа није ни било, осећао се чио и весео.

Он је много говорио, пио вино и пушио скупе цигаре. Код Песоцких су често, безмало свакидан, долазиле госпођице сусетке, које су заједно с Тањом свирале на клавиру и певале; понекад је долазио и млади господин, сусед, који је врло лепо свирао на виолини. Коврин је слушао музику и певање жудно, и малаксавао од тога, а то је имало за физичку последицу, да му се очи склапале а глава падала у страну.

Једном после вечерњег чаја он је седео на балкону и читао. У салону у то време, Тања — сопран, једна од госпођица — контраалт и млади господин на виолини, учили су Брагову серенаду. Коврин је прислушкивао речи — оне беху руске — и никако није могао да схвати њихов смисао. Најзад, он остави књигу и прислушкујући пажљиво, схвати: девојка, болесна од уображења, чује ноћу у врту неке

тајанствене звуке, толико лепе и чудне, да осећа у њима божанску хармонију, која је нама, смртника, непојмљива, и зато се опет враћа небу. Коврину се почеле очи склапати. Он се диже и тромо прошета по салону, затим по дворани. Кад певање престаде, он ухвати Тању под руку и изиђе с њом на балкон.

— Мене данас од самог јутра интересује једна легенда, — рече он. — Не сећам се, да ли је прочитах негде или чух, али легенда је некако чудна, и ни са чим се не може довести у склад. Рећи ћу прво, да њена карактеристика није јасност. Пре хиљаду година некакав монах, обучен у црно, ишао је кроз пустињу, негде у Сирији или Арабији... На неколико миља од тога места по коме је корачао, рибари видеше другог црног монаха, који се лагано кретао по површини језера. Тај други монах беше привиђење.

— Сад заборавите све законе оптике, које легенда, изгледа, не признаје, и слушајте даље. Од привиђења постало је друго привиђење, затим од другог треће, тако да се лик црног монаха почео бескрајно низати из једног круга атмосфере у други. Њега су видели час у Африци, час у Шпанији, час у Индији, час на Далеком Северу...

— Најзад, он је изишао из области земаљске атмосфере и сад лута по целој васиони, не долазећи никако у оно стање, у коме би могао да потамни. Можда, њега виде сад негде на Марсу или на некој звезди Јужнога Крста. Али, драга моја, суштина, срж саме легенде и јесте у томе, што ће равно хи-

љаду године после онога, откако је монах ишао по пустињи, привиђење опет доћи у атмосферу земље и показати се људима. И као да је тих хиљаду година на измаку... По смислу легенде, црног монаха треба чекати ако не данас — сутра.

— Чудно привиђење, — рече Тања, којој се не допаде легенда.

— Али најчудније је од свега то, — насмеја се Коврин: — што ја никако не могу да се сетим, откуд ми паде напамет та легенда. Читах ли је негде? Чух ли? Или ми се, можда, црни монах у сну јавио? Кунем се Богом, не памтим. Али ме легенда интересује. Ја сам данас цео дан о њој размишљао.

Ослободивши Тању због гостију, он изиђе из куће и прошета се око рондела. Сунце се већ клонило западу. Цвеће, зато што га тек полише, ширило је влажни, раздражљив мирис. У кући су опет запевали, и издалека виолина је давала утисак човечјег гласа. Коврин, напрежући мисли да се сети, где је чуо или прочитао легенду, упути се, не журећи, у парк и неприметно дође до реке.

Путањом, која се пружала низ стрму обалу поред оголелих жила, он сиђе до воде, узнемири ту сибирске шљуке и уплаши ту две дивље гуске. На суморним боровима понегде још трептали су последњи зраци сунца на заходу, али на површини реке беше већ право вече. Коврин преко брвна пређе на другу страну. Пред њим се сад пружала широка њива, покривена младом, још нерасцветаном ражју. Ни људског станишта, ни живе душе у даљини, и чинило се, да ће путања, ако се њоме пође, одвести

до оног најнепознатијег загонетног места, у које тек што се спустило сунце, и где је тако широко и величанствено буктао вечерњи залазак његов.

„Како је овде пространо, слободно, тихо! — помисли Коврин, идући путањом. — И изгледа, као да цео свет гледа у мене, зауставио се и чека да га схватим”...

Али где, раж се заталаса, и тихи вечерњи поветарац нежно додирну његову голу главу. За тренутак опет пирну ветар али већ јаче, — зашушта раж и зачу се иза њега немо хујање борова. Коврин застаде згранут. На хоризонту као вихор или олуј, диже се од земље до неба огроман црни стуб. Контуре му бежу нејасне, али у првом тренутку могло се помислити, да он не стоји на месту већ крећући се страховито брзо, иде баш овамо, право на Коврина, и уколико се приближавао, утолико је постајао све мањи и јаснији. Коврин јурну у страну, у раж, да му направи пут, и једва успе да то учини...

Монах у црној одежди, седе главе и црних обрва, прекрстивши руке на груди, пролете поред њега... Његове босе ноге не додириваху земљу. Чим пролете, на растојању од три хвата, окрете се према Коврину, климну главом и осмехну му се љубазно и истовремено лукаво. Али какво бледо, страшно бледо, мршаво лице! Опет почињући да расте, он прелете преко реке, нечујно удари о глинасту обалу и борове и, прелазећи преко њих ишчезе као дим.

— Е, ето видите... — промрмља Коврин. — Дакле, у легенди је истина.

Не старајући се да протумачи себи чудну појаву, задовољан самим тим што је успео тако близу и тако јасно да види не само црну одежду, већ чак и лице и очи монаха, пријатно узбуђен, врати се кући.

По парку и башти мирно су ишли људи, у кући су свирали, — дакле, само он је видео монаха. Необично је желео да исприча о свему Тањи и Јегору Семјонићу, али закључи, да ће они сигурно сматрати његове речи за бунцање, и то ће их уплашити; боље да оћути. Он се гласно смејао, певао, играо мазурку, био радостан и сви, и гости и Тања, опазише да му је данас лице некако нарочито, озарено, надахнуто, и да је он врло интересантан.

III

После вечере, кад се гости разиђоше, он оде у своју собу и леже на диван: желео је да размишља о монаху. Али кроз тренутак уђе Тања.

— Ево, Андрјуша, прочитајте татине чланке, — рече она, пружајући му свежањ брошура и сепарата. — Изванредни чланци. Он одлично пише.

— Е, баш је одлично! — рече Јегор Семјонић, улазећи за њом и смејући се усиљено; беше му непријатно. — Не слушај, молим те, не читај! Уосталом, ако хоћеш да заспиш, онда, богме, читај: одлично сретство за успављивање.

— Ја мислим, да су то изванредни чланци, — рече Тања дубоко убеђена. — Прочитајте, Андрјуша, и убедите тату да треба почешће да пише. Он би могао да напише цео уџбеник за вртларство.

Јегор Семјонић силом се засмеја, поцрвене и поче говорити фразе, које обично говоре конфузни писци. Најзад, он поче попуштати.

— У том случају прочитај прво чланак Хоше-ов и ево ове руске чланчиће, — промрмља он, одвајајући дрхтавим рукама: — иначе нећеш разумети. Пре него што прочиташ моје одговоре, треба да знаш, нашта ја одговарам. Уосталом, глупости... бљувотина. А мислим, време је и да се спава.

Тања изиђе. Јегор Семјонић приђе и седе уз Коврина на диван и дубоко уздану.

— Да, пријане мој... — отпоче он после извесног ћутања. — Тако, љубазни мој докторе. Ето ја и чланке пишем, и на изложбама учествујем, и медаље добијам... Песоцки, кажу, има јабуке као главе, и Песоцки је, кажу, од баште стекао имање. Једном речју, богат је и славан Кочубеј. Али питамо се: нашто све то? Башта је, заиста, дивна, узорита... То није башта већ читава установа, која има велики државни значај, јер је то, такорећи, корак у нови период руске привреде и руске индустрије. Али нашто то? Какав циљ?

— Сама ствар говори.

— Ја не мислим у том смислу. Хтео сам да питам: шта ће бити с баштом кад ја умрем? У оваквом стању, у каквом је видиш сад, она неће без мене издржати ниједног месеца. Сва тајна успеха није у

томе, што је башта велика и што је радника много, већ у томе што ја волим посао — разумеш ли? — волим можда више, него самог себе. Погледај ме: ја све сам радим. Ја радим од ујутру до увече. Све калемим сам, режем — сам, садим — сам, све — сам. Кад ми се помаже, љубоморан сам и осоран до грубости. Сва тајна је у љубави, тојест у будном привредниковом оку и у привредниковим рукама, и у оном осећању, кад одеш неком некуд у посету на тренутак, па седнеш, а срце ти није на месту, сам ниси свој: плашиш се, да се у башти нешто не деси. А кад ја умрем, ко ће надгледати? Ко ће радити? Баштован? Радници? Је л'? Дакле, чуј ме шта ћу ти рећи, пријатељу љубазни: главни непријатељ нашега посла није ни зец, ни гундељ, па ни мраз, већ туђ човек.

— А Тања? — упита Коврин, смејући се. — Не може се рећи, да би она била штетнија од зеца. Она воли и разуме посао.

— Да, она воли и разуме. Ако после моје смрти њој припадне башта, и она буде газдарица, онда, дабоме, бољег и не треба тражити. Е, али ако се она, не дај Боже уда? — прошапута Јегор Семјонић и уплашено погледа у Коврина. — Па у томе и јесте ствар! Уда се, дођу деца, онда се на башту већ не може мислити. Ево чега се ја највише бојим: уда се за неког бату, а овај се полакоми и да башту под аренду пиљарицама, и све ће отићи у ђавола још прве године! За наш посао снаше су — бич Божји!

Јегор Семјонић уздахну и поћута мало.

— Можда је то и егоизам, али отворено ћу рећи: не желим да се Тања уда. Плашим се! Долази овде к нама један кицош са виолином и струже; знам, да Тања неће поћи за њега, врло добро знам, али не могу да га гледам! Уопште, братац, ја сам неки велики особењак. Признајем.

Јегор Семјонић устаде и у узбуђењу прошета се по соби, и јасно беше, да је хтео да каже нешто врло значајно, али не може да се одлучи.

— Ја те врло много волим и говорићу с тобом отворено, — одлучи се он, најзад, гурајући руке у џепове. — Према тугаљивим питањима ја се понашам просто и говорим уочи оно што мислим, и не могу да издржим такозване скривене мисли. Кажем отворено: ти си једини човек, за кога се не би бојао да удам кћер. Ти си човек паметан, имаш срца, и не би дозволио да пропадне мој вољени посао. А што је главно — ја те волим као сина... и поносим се са тобом. Кад би се ти и Тања некако заљубили, онда — па шта? Ја бих се радовао и био чак срећан. Кажем то отворено, без увијања, као поштен човек.

Коврин се насмеја. Јегор Семјонович отвори врата, да изиђе, и застаде на прагу.

— Кад би ти и Тања имали сина, ја бих га вртарем направио, — рече он, размисливши — Уосталом, то су само празни снови... Лаку ноћ.

Оставши сам, Коврин леже, намести се удобније и дохвати чланке. Један је имао овакав наслов „О прелазној култури“, други: „Неколико речи поводом белешке г. Z. о оспособљавању земљишта за

нову башту“, трећи: „Још нешто о калемљењу затвореним окцем“ — и све у томе духу. Али какав узнемирен, неједнак тон, каква узбудљива, готово болесна пргавост! Ево чланка, можда с најмирнијим насловом и индиферентном садржином: говори се о некој руској Антоновки јабуци. Али њега Јегор Семјонић почиње са „*audiat altera pars*“¹ и завршује — „*sapienti sat*“,² а између тих изрека је читав пљусак разних отровних речи на адресу „учене непросвећености наших патентираних г. г. вртлара, који посматрају природу са висине својих катедри“, или на рачун г. Хоше-а, „чији су успех створили профани људи и дилетанти“, па је ту неумесно, усиљено и неискрено жаљење што се сељаци, који краду воће, и притоме ломе гране, не могу испребијати мотком.

„Ствар лепа, пријатна, здрава, али и ту су страсти и окршаји, — помисли Коврин. Мора бити, да су свуда и на свима псљима идејни људи нервозни и да се одликују болесном осетљивошћу. По свој прилици, то тако и треба“.

Он се сети Тање, којој се тако допадају чланци Јегора Семјонића. Осредњег раста, бледа, мршава, тако да јој се кључњаче виде; очи широко отворене, тамне, паметне, све некуд гледају и нешто траже; ход, као у оца, ситан, ужурбан. Много говори, воли да дискутује, и уз то сваку чак и најнезначајнију фразу пропраћа изразитом мимиком и гестикалацијом. Мора бити, да је претерано нервозна.

¹ Да се чује и друга страна. — Пр. прев.

² Мудром је и оволико доста. — Пр. прев.

Коврин поче читати даље, али ништа не разумеде и баци. Пријатно узбуђење, оно исто, са којим је данас играо мазурку и слушао музику, сад га је умарало и изазвало му безброј мисли. Он се диже и поче шетати по соби, размишљајући о црном монаху. Паде му напамет, да ако је тог чудног, натприродног монаха видео сам он, онда то значи да је болестан и да је дотерао већ до халуцинација. Тај га закључак уплаши, али не задуго.

„Али мени је добро, и ја ником не чиним зла; дакле, у мојим халуцинацијама нема ничега рђавог”, — помисли он, и би му опет добро.

Он седе на диван и ухвати главу рукама, обуздавајући неразумљиву радост, која је испуњавала цело његово биће, затим опет прошета и седе за рад. Али мисли, које је читао из књиге, нису га задовољиле. Он је желео нечега циновског, бескрајног, поражавајућег. У свануће он се свуче и нерадо леже у кревет: требало је спавати.

Кад се зачуше кораци Јегора Семјонића, који је одлазио у башту, Коврин зазвони и нареди лакеју да донесе вина. Он слатко испи неколико чашица лафита³, затим се покри преко главе; свест му се замагли, и он заспа.

IV

Јегор Семјонић и Тања често се свађали и говорили једно другOME непријатне ствари.

³ Француско вино. — Пр. прев.

Једног јутра они се због нечега посвађаше. Тања заплака и оде у своју собу. Она не изађе ни да руча, ни да пије чај. Јегор Семјонић је у почетку ишао озбиљан, љут, као да је желео рећи, да су за њега интереси правичности и реда изнад свега на свету, али ускоро његов карактер не издржа и он паде духом. Тужно је лутао по парку и стално уздисао: „ах, Боже мој, Боже мој!” и за ручком непоједе ни мрве. Најзад, крив, измучен савешћу, он закуца на затворена врата и викну бојажљиво:

— Тања! Тања!

Иза врата одазвао се слаби, од суза изнемогли и истовремено одлучни глас:

— Оставите ме, молим вас.

Исцрпљеност домаћинџа огледала се на свему у кући, чак на људима, који су радили у башти. Коврин беше утонуо у свој занимљив рад, али на крају је и њему постало досадно и нелагодно. Да некако растера опште рђаво расположење, он одлучи да се умеша и предвече је закуцао Тањи. Њега пусти.

— Ех! е! баш је срамота! — поче он шаљиво, зачуђено гледајући у уплакано, тужно лице Тањино, покривено црвеним печатима. — Зар је тако озбиљно? Ех! е!

— Али кад бисте ви знали, како ме он мучи! — рече она, и, сузе вреле, обилне сузе, линуше из њених крупних очију. — Напатила сам се с њим! — настави она, ломећи прсте. — Ја му ништа нисам казала... ништа... Ја сам само рекла да нема смисла држати... сувишне раднике, кад... се могу, у

свако доба, наћи надничари. Јер... јер радници већ читаву недељу ништа не раде... Ја... ја сам само то казала, а он се раздрао и много ме... изгрдио, дубоко увредио. Зашто?

— Доста, доста, — рече Коврин, поправљајући јој фризуру. — Изгрдили сте се, исплакали, и доста. Не треба се дуго љутити, то није лепо... тим пре, што вас он необично воли.

— Он ми је... он ми је упропастио цео живот, — настави Тања, гушећи се у сузама. — Ништа друго и не чујем до само увреде и... и неправде. Он ме сматра за сувишну у његовој кући. Па шта? У праву је. Сутра ћу отићи одавде, ступићу у телеграфисте...

— Де, де, де... Не треба плакати, Тања. Не треба, драга... Обоје сте плаховити, напрасити, и обоје сте криви. Хајте, ја ћу вас измирити.

Коврин је говорио љубазно и убедљиво, а она је наставила да плаче тресући раменима и грчећи руке, као да ју је заиста снашла нека огромна несрећа. А још више он је жалио зато, што њена жалост није била озбиљна, а патила је дубоко. Какве ситнице су довољне, да унесреће ово створење за цео дан, па и богме и за цео живот!

Тешећи Тању, Коврин је размишљао, да сем ове девојке и њеног оца, у целом свету са свећом у руци не би могао наћи људе, који би га волели као свога, као рођеног; да нема ова два створења, онда богме он, који је у раном детињству изгубио и оца и мајку, до саме смрти не би знао, шта је то искре-

на нежност и она наивна, непосредна љубав, која се осећа само према блиским, крвним сродницима. И он је осећао, да његовим полуболесним, искида-ним нервима, као гвожђе магнету, одговарају нерви ове расплакане девојке, која се гушила у сузама. Он никад не би могао да заволи здраву, чврсту, румену жену, али бледа, нејака, несрећна Тања допадала му се.

И он јој је радо миловао косу и рамена, стежући јој руке и бришући сузе... Најзад, она је престала плакати. Још дуго се жалила на оца, на свој тешки, неиздржљиви живот у овој кући, молећи Коврина да уђе у њен положај; затим се почела мало помало осмехивати и уздисати што јој је Бог дао тако рђаву нарав, и на крају, засмејавши се јако, назвала је себе лудом и истрчала из собе.

Кад мало после Коврин изиђе у башту, Јегор Семјонић и Тања, као да ништа није било, шетали су заједно стазом и обоје јели хлеб од ражи са сољу, јер су обоје били гладни.

V

Задовољан, што му је улога миротворца пошла за руком, Коврин оде у парк. Седећи на клупи и размишљајући, он зачу лупу фијакера и женски смех — то су допутовали гости. Кад су вечерње сенке почеле падати на парк, нејасно се зачули звуци виолине, распевани гласови, и то га потсетило на црног монаха. Где ли, у коме крају или на којој планети, лети сад ова оптичка варка?

Тек што се сетио легенде и замислио у својој уобразиљи оно тамно привиђење, које опази у пољу од ражи, кад је иза бора, баш према њему, изишао нечујно, без икаквог шума, човек средњег раста, гологлав и сед, сав у црном и бос, налик на просјака, и на његовом бледом, као мртвом лицу оштро се оцртавале црне обрве. Љубазно климајући главом, тај просјак или луталица тихо је пришао клупи и сео, и Коврни познаде у њему црног монаха. Тренутак су обојица гледали један у другог — Коврни запрепашћено, а монах љубазно и, као и онда, мало лукаво, и охоло.

— Али ти си привиђење, — рече Коврни. — Зашто си овде и седиш на једном месту? То се не слаже с легендом.

— То је свеједно, — одговори монах мало после, тихим гласом, окренувши му се лицем. — Легенда, привиђење и ја — све је то резултат твоје узбуђене уобразиље. Ја сам — сен.

— Дакле, ти не постојиш? — упита Коврин.

— Мисли, како хоћеш, — рече монах и једва се осмехну. — Ја постојим у твојој уобразиљи, а уобразиља твоја је део природе, дакле, ја постојим у природи.

— Ти имаш врло старо, паметно и необично изразито лице, као да си доиста живео више од хиљаду година, — рече Коврин. — Ја нисам знао, да је моја уобразиља способна да ствара такве феномене. Али зашто ме гледаш тако усхићено? Допадам ти се?

— Да. Ти си један од оних малобројних, који се с правом називају избраницима Божјим. Ти служиш вечној истини. Твоје мисли, намере, твоја изванредна наука и цео твој живот носе на себи божанско, небеско обележје, јер су посвећени уму и лепоти, тојест ономе што је вечно.

— Ти рече: вечној истини... Али зар је људима приступачна и потребна вечна истина, ако нема вечног живота?

— Вечни живот постоји, — рече монах.

— Ти верујеш у бесмртност људи?

— Да, наравно. Вас, људе, очекује велика, сјајна будућност. И уколико је на земљи више таквих као што си ти, утолико ће се пре остварити та будућност. Без вас, који служите вишем принципу, који живите свесно и слободно, човечанство би било ништавно; развијајући се на природан начин, оно би још дуго чекало крај своје земаљске историје. Ви ћете га на неколико хиљада година пре увести у царство вечне истине — и у томе је ваша највећа заслуга. Ви оличавате собом благослов Божји, који лежи на људима.

— А какав је циљ вечног живота? — упита Коврин.

— Као и сваког живота — наслада. Права наслада је у познавању, и вечни живот пружиће бескрајне и неисцрпне изворе за познавање, и у том смислу је речено: у дому Оца Мога склоништа су многа.

— Кад би ти знао, како је пријатно слушати те!
— рече Коврин, трљајући од задовољства руке.

— Врло се радујем.

— Али ја знам: кад ти одеш, мене ће мучити питање о твоме постојању. Ти си привиђење, халуцинација. Дакле, ја сам психички болестан, ненормалан?

— Па нек је и тако. Зашто се буниш? Ти си болестан зато што си претерано радио и уморио се, а то значи, да си своје здравље жртвовао идеји, и близу је време, кад ћеш јој дати и сам живот. Зар има нечег бољег? То је — оно, чему теже све уопште Богом обдарене, племените природе.

— Кад ја знам, да сам психички болестан, онда могу ли веровати себи?

— А откуд ти знаш, да гениални људи, којима верује цео свет, такође нису видели привиђења? Сад веле научници, да је геније близак лудилу. Пријатељу мој, здрави и нормални су само осредњи, из гомиле. Резоновања о нервозном веку, о премору, дегенерацији итд. могу озбиљно узбуђивати само оне, који циљ живота виде у стварности, тојест људе из гомиле.

— Римљани су говорили: *mens sana in corpore sano*.

— Није све истина, што су говорили Римљани или Грци. Повећано расположење, узбуђење, екстаза — све оно, чиме се одликују од обичних људи пророци, песници, мученици за идеју, противи се витал-

ној страни човековој, тојест његовом телесном здрављу. Понављам: ако хоћеш да си здрав и нормалан, иди у гомилу.

— Чудно, ти понављаш оно што ми је често самом падало напамет, — рече Коврин. — Ти као да си уловио, гледајући и прислушкујући, моје најскривеније мисли. Али боље да не говоримо о мени. Шта ти разумеш под вечном истином?

Монах не одговори. Коврин погледа у њега и не опази лице: црте су му се мрачиле и губиле се. Затим монаху поче нестајати глава, руке; труп му се слио са клупом и с вечерњим сутоном, и он сасвим ишчезе.

— Халуцинација се свршила! — рече Коврин и насмеја се. — Штета.

Он пође натраг кући, весео и срећан. Оно мало, што му рече црни монах, годило је не само самољубљу, већ целој души, целом бићу његовом. Бити изабраник, служити вечној истини, бити у редовима оних, који ће на неколико хиљада година пре учинити да човечанство постане достојно царства Божијег, тојест да избаве људе од неколико сувишних хиљада година борбе, греха и патње, дати идеји све — младост, снагу, здравље, бити готов на смрт за опште благостање, — како је то узвишен, како срећан удео! Кроз главу му прохуја његова прошлост чиста, поштена, пуна трудољубља, он се сети онога што су га учили и што он сам учи друге, и закључи, да у монаховим речима нема претеривања.

У сусрет кроз парк ишла је Тања. На њој је већ била друга хаљина.

— Ви сте овде, — рече она. — А ми вас тражимо, тражимо... Али шта је с вама? — зачуди се она, погледавши у његово усхићено, радосно лице, и у очи, пуне суза. — Како сте чудни Андрјуша.

— Ја сам задовољан, Тања, — рече Коврин, стављајући јој руке на рамена. — Ја сам више него задовољан, ја сам срећан! Тања, драга Тања, ви сте необично симпатично створење. Драга Тања, мени је тако пријатно, тако пријатно!

Он је топло пољуби у обе руке и настави:

— Ја тек што преживех сјајне, дивне, надземаљске тренутке. Али ја вам не могу испричати све, зато што ћете рећи да сам луд, или ми нећете поверовати. Хајте да говоримо о вама. Драга, дивна Тања! Ја вас волим и већ навикох да вас волим. Ваша близина, сусрети наши по десет пута дневно, поставили су потреба моје душе. Не знам како ћу моћи без вас, кад будем отпутовао.

— Е! — насмеја се Тања. — Ви ћете нас заборавити кроз два дана. Ми смо људи мали, а ви сте велики човек.

— Не, говорићемо озбиљно! — рече он. — Ја ћу вас повести собом Тања. А? Хоћете поћи са мном? Хоћете ли да будете моја?

— Е! — рече Тања и хтеде опет да се насмеје, али од смеха ништа не испаде, и црвени печати појавише јој се на лицу.

Она поче убрзано дисати и брзо, брзо пође, али не кући, већ дубље у парк.

— Ја нисам мислила на то... нисам мислила! — рече она, као у очајању стежући руке.

А Коврин је ишао за њом и говорио јој са оним истим сјајним, усхићеним лицем:

— Ја хоћу љубав која би ме целог обузела, и ту љубав ми, Тања, можете само ви пружити. Ја сам срећан! Срећан!

Она је била згранута, згурена, шћућурена и као да је одједном остарила за десет година, а њему се чинило да је лепа и гласно је изражавао своје усхићење.

— Како је лепа!

VI

Дознавши од Коврина, да је не само љубав отпочела, већ да ће чак и свадба бити, Јегор Семјонић је дуго шетао с краја на крај собе, старајући се да скрије узбуђење. Руке су му се тресле, врат набрекао и поцрвенео, и он нареди да спреме лаке чезе и оде некуд. Тања, видевши, како је ударио коња и како је дубоко, готово до ушију натукао качкет, схватила је његово расположење, затворила се у своју собу и преплакала цео дан.

У стакленим баштама већ су сазреле кајсије и шљиве; паковање и експедиција у Москву овог осетљивог и примамљивог товара захтевали су много

пажње, рада и старања. Услед тога, што лето беше врло топло и суво, требало је заливати свако дрво, нашта је одлазило много времена и радне снаге, и на многима се појавиле гусенице, које су радници па чак и Јегор Семјонић и Тања, на велико гнушање Ковриново убијали просто прстима. Сем тога, беше већ потребно примати јесење наруџбине на воће и саднице и водити велику преписку. И усред највећих послова, кад је изгледало да нико нема ни тренутка слободног, наступили су пољски радови, који су одвојили од баште више од половине радника; Јегор Семјонић, сав преплануо, измучен, љут, трчао је час у башту, час на њиву и викао да хоће да га растргну, и да ће он просвирати себи куршум кроз чело.

Па ту још све неки послови око спреме за удају, којој Песоцки нису поклањали малу пажњу; од звекe маказа, зврке шиваћих машина, дима пегли и упорства кројачице, нервозне, увредљиве госпође, свима се у кући вртело у глави. А као заинат, сваки дан су долазили гости, које је требало занимати, гостити, па чак задржавати и да преноће. Али сва та робија прошла је неопажено, као у магли.

Тања се осећала, као да су је љубав и срећа обузеле неочекивано, ма да је од своје четрнаесте године била некако убеђена, да ће се Коврин ожени-ти баш њоме. Она се зграњавала, сумњала, није веровала себи... Час наједном дохвати је нека радост, као да је желела да одлети под облаке и ту да се моли Богу, а час опет сетила би се, да ће се у августу растати са својим рођеним гнездом и о-

ставити оца, или, Бог зна зашто, падала би јој напамет мисао да је она ништавна, ситна и недостојна тако великог човека, као што је Коврин, — и повлачила би се у своју собу, закључавала и горко плакала по неколико сати.

Кад дођу гости, њој би се наједанпут учинило, да је Коврин необично леп и да су у њега заљубљене све жене и да јој завиде, и душа јој се испуњавала усхићењем и поносом, као да је она победила цео свет, али требало би само да се љубазно осмехне на њега некаква госпођица, па да она већ задрхти од љубоморе, да се повуче у собу — и опет сузе. Ова нова осећања потпуно су је освојила и она је помагала оцу махинално и није примећивала ни брескве, ни гусенице, ни раднике, ни то, како јој брзо време пролази.

Са Јегором Семјонићем догађало се готово исто. Он је радио од ујутру до увече. Све се некуд журио, нервирао, љутио, али све то у неком чаробном полусну. У њему као да су била два човека: један беше прави Јегор Семјонић, који се, слушајући вртлара Ивана Карлића кад му саопштава о нередима, узбуђивао и у очајању хватао се за главу, и други — не онај прави, већ полупијани, који би наједном у пола речи прекидао посковне разговоре, хватао вртлара за раме и почињао мрмљати:

— Ма шта рекао, крв много значи. Његова мајка била је дивна, племенита, паметна жена. Беше права наслада гледати у њено добродушно, ведро, чисто лице, као у анђела. Она је дивно малала, пи-

сала песме, говорила пет страних језика, певала... Јадница, Бог да је прости, умре од туберкулозе.

Онај не прави Јегор Семјонић би уздахнуо и поћутавши, наставио:

— Док беше дечко и док је растао код мене, и он је имао исто онако анђелско лице, ведро и добродушно. И његов поглед, и покрети, и разговори били су нежни и отмени, као у мајке. А памет? Он нас је увек изненађивао својом памећу. Па и то треба рећи, да није ни чудо што је асистент универзитета! Није ни чудо! А чекај мало Иване Карлићу, видећеш какав ће бити кроз десет година! Нећеш му моћи ни прићи.

Али ту би прави Јегор Семјонић, освестивши се, правио страшно лице, хватало се за главу и викао:

— Баволи! Упропастили, упрљали, уништили! Оде башта! Пропаде башта!

Коврин је радио с некадањом вољом и није примећивао вашар. А љубав је само раширивала ватру. После сваког састанка са Тањом, он би срећан, усхићен, одлазио у своју собу и са оном истом страшћу, са којом тек што је љубио Тању и причао јој о љубави, прихватао се књига или својих рукописа. Оно, што је говорио црни монах о изабраницима Божјим, вечној истини, о сјајној будућности човечанства и остало, давало је његовом раду нарочити, необични значај и испуњавало му душу гордошћу, свешћу о личној узвишености.

Једном или двапут недељно, у парку или у кући, он се сретао са црним монахом и дуго разговарао са њим, али то га није плашило већ, напротив, одушевљавало, јер он беше чврсто убеђен, да слична привиђења посећују само изабранике, истакнуте људе, који су се посветили да служе идеји.

Једном се монах јавио за време ручка и седео у трпезарији крај прозора. Коврин се обрадовао и врло вешто отпочео разговор с Јегором Семјонићем и Тањом о ономе што је могло бити занимљиво и за монаха; црни гост је слушао и љубазно климао главом, док су Јегор Семјонић и Тања такође слушали и весело се смешкали, и не слутећи, да Коврин не разговара с њима већ са својом халуцинацијом.

Неприметно дође и Госпојински пост, а за њим убрзо и дан свадбе коју су по упорној жељи Јегора Семјонића провели „громопуцателно”, тојест у неописаном весељу, које је трајало два дана и две ноћи. Седели су и попили преко три хиљаде рубаља, али од рђаве, најмљене музике, промуклих здравица и трке лакеја, од хуке и тескобе нису осетили укус финих вина, ни изванредних хладних јела, поручених у Москви.

VII

Једном једне дуге зимске ноћи Коврин је лежао у постељи и читао француски роман. Јадна Тања, коју је сваке вечери болела глава зато што није на-

викла да живи у граду, давно је већ спавала и кад у бунилу изговарала неке неповезане реченице.

Изби три сата. Коврин угаси свећу и леже; дуго је лежао са затвореним очима, али није могао да заспи изгледа зато, што у спаваћој соби беше врло топло и што је Тања бунцала. У пола пет он опет упали свећу и у том тренутку опази црног монаха, који је седео у наслоњачи крај постеље.

— Здраво, — рече монах и, поћутавши мало, упита: — о чему сад мислиш?

— О слави, — одговори Коврин. — У француском роману, који сам сад читао, приказан је човек, млади научник, који је правио глупости и умирао од туге за славом. Мени је та туга неразумљива.

— Зато што си ти паметан. Ти се према слави понашаш индиферентно, као према играчки која те не интересује.

— Да, то је истина.

— Популарност те не мами. Има ли чега пријатног или занимљивог, или поучног у томе, што ће ти име урезати на надгробном споменику и што ће после време збрисати тај натпис заједно са позлатом? Али срећом, вас је одвећ много, да би вас слаби човечји ум могао запамтити.

— Наравно, — сложи се Коврин. — Па и нашто их памтити? Али боље да поразговарамо о нечем другом. На пример, о срећи. Шта је то срећа?

Кад часовник изби пет, он је сео на кревет, опуштених ногу изнад тепиха, и говорио, обраћајући се монаху:

— У старо време неки срећан човек најзад се уплаши од среће — толико беше велика! — и, да умилостиви богове, принесе им на жртву свој вољени прстен. Знаш? И мене, као Поликрата, почиње мало узнемиравати моја срећа. Мени изгледа чудно, што од ујутру до увече осећам само радост, она ме свега испуњава и гуши сва остала осећања. Ја не знам шта је то туга, жалост или досада. Ето, не спавам, имам несаницу, али ми није досадно. озбиљно велим: почињем да сумњам.

— Али зашто? — зграну се монах. — Зар је радост натприродно осећање? Зар она не треба да је нормално стање човечје? Уколико је човек виши по своме умном и моралном развићу, утолико је слободнији, утолико му живот чини веће задовољство. Сократ, Диоген и Марко Аурелије осећали су радост, а не тугу. И апостол каже: стално се радујте. Радујте се и будите срећни.

— А ако се наједном разгневе богови? — нашали се Коврин и насмеја. — Ако ми одузму конфор и натерају ме да се мрзнем и гладујем, онда једва да ће то бити по моме укусу.

Тања се, међутим, пробудила и згранута и запањена гледала је у мужа. Он је говорио, обраћајући се наслоњачи, гестикулирао и смејао се; очи су му сивале, и у смеху је било нечега чудног.

— Андрјуша, с ким разговараш? — упита она, хватајући га за руку, коју је пружио монаху. — Андрјуша! С ким?

— А? С ким? — збуни се Коврин. — Ето с њим... Ето га седи, — рече он, показујући црног монаха.

— Никога овде нема... никога! Андрјуша, ти си болестан!

Тања загрли мужа и приви се уз њега, као да га брани од привиђења, и затвори му руком очи.

— Ти си болестан! — зајеца она, тресући се целим телом. — Извини ме, мили, драги мој, али ја сам већ одавно приметила да ти је душа нечим поремећена... Ти си психички болестан, Андрјуша...

Њено дрхтање пређе и на њега. Она погледа још једном у наслоњачу, која беше празна, осети одједном малаксалост руку и ногу, уплаши се и поче се облачити.

— То није ништа, Тања, ништа... — промрмља он, дрхтећи. — Заиста, ја сам мало болестан... време је да то признам.

— Ја сам одавно приметила... и тата је приметио, — рече она, старајући се да уздржи јецање. — Ти сам са собом разговараш, некако чудно се смешкаш... не спаваш. О, Боже мој, Боже мој, спаси нас! — рече она ужаснута. — Али се не плаши, Андрјуша, не плаши се, заиме Бога не плаши се...

Он се такође почео облачити. Тек сад, гледајући у њу, Коврин је схватио сву опасност свога положаја, схватио је, шта значи црни монах и разговори с њим. Био је сад начисто, да је полудео.

Обоје, ни сами не знајући зашто, обукли су се и пошли у дворану: она напред, он за њом. А ту већ, разбуђен плачем, у домаћој хаљини и са свећом у руци, стајао је и Јегор Семјонић, који је био код њих у гостима.

— Ти се не плаши Андрјуша, — говорила је Тања, дрхтећи као у грозници: — не плаши се... тата, то ће све проћи... све ће проћи...

Коврин од узбуђења није могао говорити. Он је хтео да каже тасту шаљивим тоном:

— Честитајте ми, ја сам, чини ми се, полудео, — али мрдну само уснама и горко се осмехну.

У девет часова ујутру обукли су му мантил и бунду, завили га шалом и на колима одвели лекару. Он се почео лечити.

VIII

Опет дође лето, и лекар нареди да се иде у село. Коврин је већ оздравио, престао је да виђа црног монаха и требало је само да се физички опорави. Живећи код таста у селу, пио је много млека, радио само два сата дневно, није пио вино, нити пушио.

Око св. Илије увече код куће су служили вечерње. Кад црквењак пружи свештенику кадионицу, у старој огромној дворани замириса као на гробљу, и Коврину би досадно. Он изиђе у башту. Не примећујући бујно цвеће, он се прошета по башти, поседе на клупи, затим прође кроз парк; кад је дошао до реке, спустио се доле и ту је застао замишљен, гледајући у воду. Суморни борови са чупавим жилама, који га видеше прошле године тако млада, радосна и ведрa, сад нису шапутали већ су стајали непомични и неми, као да га нису познали. И заиста, глава му је била потшишана, дуге дивне косе више није имао, ход је тром, лице, у поређењу са прошлогодишњим, пуније је и блеђе.

Преко брвна он пређе на ону страну обале. Тамо, где прошле године беше раж, сад је лежао у редовима покошени овас. Сунце је већ зашло и на хоризонту буктало је широко руменило, претсказујући за сутра ветровито време. Беше тихо. Загледан у ону страну, на којој се прошле године појавио првипут црни монах, Коврин је стајао око двадесетак минута, док се не поче гасити вечерња румен...

Кад се он тром, незадовољан, вратио кући, вечерње је већ било свршено. Јегор Семјонић и Тања седили су на степеницама терасе и пили чај. Они су о нечему разговарали, али, опазивши Коврина — на једном заћуташе, и он закључи по њиховим лицима, да су разговарали о њему.

— Теби је, чини ми се, време да пијеш млеко, — рече Тања мужу.

— Не, није време... — одговори он, седајући на најнижи басамак. — Пи сама. Ја нећу.

Тања, узнемирена, погледа се с оцем и рече извињавајућим гласом:

— Ти сам видиш, да ти млеко добро чини.

— Да, врло добро! — осмехну се Коврин. — Честитам вам: од петка добио сам још пола килограма. — Он чврсто стеже рукама главу и болно рече: — Зашто, зашто ме лечите? Бромови препарати, ленствовање, топла купања, надзор, малодушни страх над сваким гутљајем, над сваким кораком — све ће ме то на крају крајева довести до идиотизма. Ја сам лудео, имао манију величине, али зато бејах весео, свеж, па чак и срећан, бејах интересантан и оригиналан. Сад постадох разложен и солидан, али зато сам онакав као и сви: ја сам — просечан човек, досадно ми је да живим... О, како сте сурово поступили са мном! Ја сам имао халуцинације, али коме је то сметало? Ја питам: коме је то сметало?

— Ђаво би те знао шта говориш! — уздахну Јегор Семјонић. — Чак је и слушати досадно.

— А ви не слушајте.

Присуство људи, нарочито Јегора Семјонића, сад је већ раздраживало Коврина; он му одговори сухо, хладно и чак грубо и није друкчије гледао у њега већ с иронијом и презрењем, а Јегор Семјонић се збуњивао и извињавајући кашљуцао, иако се ни почему није осећао крив.

Не разумевајући, зашто се тако јако изменили њихови пријатељски и благонаклони односи, Тања се тискала уз оца и узнемирено загледала му у очи: хтела је да схвати и није могла, и беше јој јасно само то, да односи из дана у дан постају све гори, да је отац у последње време јако остарио, а муж постао раздражљив, каприциозан, џандрљив и неинтересантан.

Она се више није могла смејати, ни певати, и о ручку није ништа јела, није спавала по читаве ноћи, очекујући нешто страшно, и толико се намучила да је једанпут лежала од ручка до вечере онесвешћена. За време вечерња учини јој се, да је отац плакао, и сад, док су утроје седели на тераси она се напрезала да не мисли о томе.

— Како су срећни Буда и Мухамед или Шекспир, што их добри рођаци и лекари нису лечили од екстазе и надахнућа — рече Коврин. — Да је Мухамед узимао за нерве бром, да је радио само два сата дневно и пио млеко, остало би после тога изванредног човека исто толико мало, као после његовог пса. Лекари и добри рођаци најзад учиниће то, да ће човечанство отупети, осредње способности сматраће се за гениалност и цивилизација ће пропасти. Кад бисте ви знали, — рече Коврин јетко: колико сам вам захвалан!

Он се осетио необично раздражен, и да не би претерао, брзо се диже и уђе у кућу. Било је тихо и кроз отворене прозоре улазио је из баште мирис дувана и ноћурка.

У огромној мрачној дворани по поду и клавиру као зелени колотови ширио се месечев сјај. Коврин се сети усхићења од прошле године, кад је исто тако мирисао ноћурак и у прозорима блистао месец. Да врати прошлогодишње расположење, он брзо оде у свој кабинет, запали љуту цигару и нареди лакеју да му донесе вина. Али од цигаре у устима било је горко и гадно, а вино је изгледало по укусу не онако, као прошлогодишње. Шта значи одвићи се!

Од цигаре и два гутљаја вина у глави му се замутило и отпочело је лупање срца, тако да је морао одмах узети бром.

Пре него што ће лећи да спава, Тања му је говорила:

— Отац те обожава. Ти се на њега љутиш због нечега, и то га мучи. Погледај: он стари не данима већ сатима. Преклињем те, Андрјуша, у име Бога, у име твога покојног оца, у име мога спокојства, буди према њему љубазнији.

— Не могу и нећу.

— Али зашто? — упита Тања, почињући да дрхти целим телом. — Објасни ми, зашто?

— Зато, што ми он није симпатичан, па крај, — немарно рече Коврин и слеже раменима: — али да не говоримо о томе: он је твој отац.

— Не могу, не могу да разумем! — рече Тања, стежући слепоочнице и гледајући у једну тачку. — Нешто необјашњиво, страшно, догађа се код нас у кући. Ти си се променио, не личиш на себе... Ти, паметан, необичан човек, љутиш се због глупости, мешаш се у зађевице... Узбуђују те такве ситнице, да се понекад човек просто чуди и не верује: да ли си то ти? Де, де, не љути се, не љути, — настави она, плашећи се својих речи и љубећи му руке. — Ти си паметан, добар, племенит. Бићеш правичан према оцу. Он је тако добар!

— Он није добар већ добродушан. Чичице из водвиља, као што је твој отац, са сладуњавим добродушним физиономијама, необично гостољубиви и настрани, некад су ми били симпатични и засмејавали ме и у романима, и у водвиљима, и у животу, а сад су ми одвратни. То су егоисти од главе до пете. Најодвратнија је од свега њихова сладуњавост и онај стомачни, чисто волујски или свињски оптимизам.

Тања седе на кревет и спусти главу на јастук.

— То је мучење, — проговори она, и по њеном гласу видело се да је већ крајње уморна и да једва говори. — Још од зимус ни тренутка на миру... Та то је страшно, Боже мој! Ја патим...

— Да, наравно, ја сам — Ирод, а ти и твој татица сте — египатски младенци. Наравно!

Његово лице Тањи се учинило да је ружно и непријатно. Мржња и иронични израз нису били за њ. Па и пре је она приметила, да његовом лицу већ нешто фали, као да се одонда, откако се ошишао изменило и лице. Она је зажелела да му каже нешто увредљиво, али у том тренутку и сама у себи је осетила пакост, уплашила се и изишла из собе.

IX

Коврин је добио самосталну катедру. Приступно предавање је одређено за други децембар, и о томе је истакнута објава у универзитетском ходнику. Али поменутог дана он је известио секретара универзитета депешом, да неће држати предавање због болести.

Он је имао излив крви. Пљувао је крв, али се дешавало да ју је двапут месечно избацивао у великој количини и тада је необично малаксавао и бивао као у заносу. Та болест га није много плашила, јер је знао да је и његова покојна мајка с истом том болешћу живела десетак година, чак и више; па и лекари су уверавали, да то није опасно, и саветовали само да се не узбуђује, да уредно живи и да мање говори.

У јануару опет није одржао предавање из истих разлога, а у фебруару је било већ доцкан отпочети с предавањима. Морао је одложити за идућу годину.

Живео је, али не више са Тањом већ са другом женом, која је две године старија од њега и која га је неговала као дете. Расположење му је било тихо, смирено: он се радо потчињавао, и кад се Варвара Николајевна — тако се звала његова пријатељица — спремала да га води на Крим, он је послушао, ма да је знао да тај пут неће донети ничега доброг.

Они су стигли у Севастопољ увече и отсели у гостионици, да се одморе и сутра да крену за Јалту. Обоје су били уморни од пута. Варвара Николајевна напивши се чаја, легла је да спава и брзо је заспала. Али Коврин није легао. Још код куће, на сат пре поласка на станицу, он је добио од Тање писмо и није се одлучио да га отвори, и сад је оно лежало у његовом џепу са стране, и мисао на њ непријатно га је узнемирила.

Искрено, у дубини душе, он је своју женидбу са Тањом сматрао сад као грешку, и био је задовољан што се дефинитивно растао с њом, и сећање на ту жену која се најзад претворила у живи скелет који се креће, и у којој је, како је изгледало, све већ умрло, сем крупних, дубоких, паметних очију, сећање на њу изазивало је у њему само жалост и јеткост према себи. Рукопис на коверту потсетио га је, да је пре две године био неправичан и суров, да је изливао на људе нимало криве сав свој гнев, јеткост, осаму и незадовољство са животом.

Узгред, сетио се он, како је једном приликом поцепао на најситније комадиће своју дисертацију и

све студије, написане за време болести, како их је бацао кроз прозор и како су се они, летећи на ветру, задржавали на дрвећу и цветовима; у сваком ретку видео је чудне, нимало оправдане претензије, лакомислену напраситост, дрскост, манију величине, и то је правило на њега такав утисак, као да је читао описе својих порока; али кад је и последњу свеску поцепао и бацио кроз прозор, њему је однекуд наједном постало јетко и горко, он је отишао жени и сручио јој многе увреде.

Боже мој, како ју је изазивао! Једном, желећи да јој нанесе бол, он јој је рекао, да је њен отац играо у њиховој љубави незавидну улогу, јер га је молио да се ожени њоме; Јегор Семјонић сасвим случајно чуо је то, утрчао у собу и у очајању није могао изговорити ниједне речи, и само је тапкао на истом месту и некако чудно мумлао, као да му се језик одузео, док је Тања, гледајући у оца, језиво јаукнула и пала у несвест. То је било ружно.

Све је то изишло на праг свести при погледу у познати рукопис. Коврин је изишао на балкон; било је тихо, топло време, и мирисало је на море. Диван залив у коме се огледао месец и светиљке имао је боју којој је тешко наћи име. То беше нежно и благо сливање плавог и зеленог; погдегде вода је по боји личила на плави камен, а погдегде, изгледало је, да се месечев сјај згуснуо и уместо воде испуњавао залив, и уопште колико складности боја, колико тихог, мирног и узвишеног расположења!

На доњем спрату испод балкона, прозори су по свој прилици били отворени, зато што су се јасно чули женски гласови и смех. Свакако, да се ту седело.

Коврин је присилио себе, отворио писмо и кад је ушао у своју собу, прочитао је:

„Отац тек што је умро. За то имам да захвалим теби, јер си га ти убио. Наша башта пропада, њоме управљају већ туђинци, тојест, догађа се баш оно, чега се јадни отац тако плашио. За то такође треба да захвалим теби. Ја те мрзим свом својом душом и желим да што пре пропаднеш. О, како патим! Душу ми пече неиздржљив бол... Проклет да си. Ја сам те сматрала за необичног човека, за генија, заволела сам те, али ти си испао луд...”

Коврин није могао даље да чита, поцепав је писмо и бацио. Обузео га је немир, налик на страх. Иза заклона спавала је Варвара Николајевна, и чуло се како дише; с доњег спрата допирали су женски гласови и смех, али он је имао такво осећање, као да у целој гостионици сем њега није било ни живе душе. Зато што га је несрећна, тугом убијена Тања у своме писму проклињала и желела му пропаст, било му је тешко и он је с времена на време гледао у врата, као бојећи се да не уђе у собу и да га не обузме опет она непозната сила, која је у току некакве две године направила толико рушевина у његовом животу и животу његових блиских.

Он је већ из искуства знао, да кад се раздрмају нерви, најбоље сретство за њих — то је рад. Треба сести за сто и присилити себе по сваку цену, удубити се у једну макакву мисао. Он извуче из своје црвене торбе свеску, у којој је био набацан нацрт мале компилативне студије, коју је припремио за случај, ако му на Криму буде досадно без посла.

Он је сео за сто и почео разгледати тај нацрт, и учини му се, да се враћа оно тихо, мирно, обично расположење. Свеска са нацртом навела га је на размишљање о светској таштини. Он је размишљао о томе, како живот много узима за оно ништавно и врло просто благо које он може пружити човеку. На пример, да се добије око четрдесете године катедра, да се постане обичан професор, да се излажу тромим, досадним, тешким језиком обичне и уз то туђе мисли, — једном речју зато да дође до положаја осредњег научника, њему, Коврину, требало је да учи петнаест година, да ради данима и ноћима, да издржи тешку душевну болест, да преживи несрећан брак и да направи много разних глупости и неправичности, о којима би било пријатно и не сећати се.

Коврин је био сад сасвим свестан, да је он — осредња способност, и радо се мирио с тим, јер по његовом мишљењу сваки човек треба да буде задовољан оним што јесте.

Нацрт као да га је сасвим умирио, али поцепано писмо белело се на поду и сметало му да се удуби. Он се дигао од стола, скупио комадиће писма и бацио кроз прозор, али с мора је дунуо тихи ветар, и комадићи се зауставили на дасци од прозора. Опет га је обузело неспокојство, налик на страх, и почело је изгледати, да у целој гостионици сем њега нема ни живе душе... Он изиђе на балкон. Залив, као жив гледао је у њега са безброј модрих, плавих, плавичастих и огњених очију и привлачио је. У ствари, беше врућина и запара, и није било рђаво окупати се.

Наједном, на доњем спрату испод балкона засвирила је виолина, и запевала су два нежна женска гласа. То је било нешто познато. У романси, коју су певали доле, говорило се о некаквој девојци, болесне уобразиље која је чула ноћу у башти тајанствене звуке и закључила да је то божанска хармонија, нама, смртнима, неразумљива... Коврину је застало дах, и срце му се стегло од туге, и дивна, слатка радост на коју је давно већ заборавио, задрхтала је у његовим грудима.

Црни високи стуб, налик на вихор или олују, појавио се на другој обали залива. Он се муњевитом брзином кретао преко залива према гостионици, постајао све мањи и мрачнији, и Коврин је једва успео да се склони, да направи пут... Монах гологлав, се-

де главе и црних обрва, бос, скрштених руку на грудима, пролетео је поред њега и зауставио се на сред собе.

— Зашто ми ниси поверовао? — упита он прекорно, гледајући љубазно у Коврина. — Да си ми поверовао онда, да си ти геније, ове две године не би провео тако тужно и невољно.

Коврин је већ веровао да је он изабраник Божји и геније, и јасно се сетио свих својих некадањих разговора са црним монахом и хтео је да говори, али крв му је текла из грла право на груди, и он, не знајући шта да ради, превлачио је руке по грудима, и манжетне су постале влажне од крви. Он је хтео да викне Варвару Николајевну, која је спавала иза заклона, али се напреже само и рече:

— Тања!

Он паде на под и, издижући се рукама, опет викну:

— Тања!

Он је звао Тању, звао је велику башту са бујним цветовима, росом попрсканим, звао је парк, борове са чупавим жилама, њиву од ражи, своју дивну науку, своју младост, одлучност, радост, звао је живот који беше тако леп. Он је видео на поду крај свога лица велику локву крви и није могао више од изнемоглости да изговори ниједне речи, али неописана, бескрајна срећа испунила је цело његово биће.

Доле, испод балкона, свирали су серенаду, а црни монах шапутао му је, да је он геније и да он умире само зато, што је његово слабо човечје тело већ изгубило равнотежу и не може више да служи као чаура генију.

Кад се Варвара Николајевна пробудила и изишла из заклона, Коврин је био већ мртав и на лицу му се видео укочен, блажен осмех.

РОЧИЛДОВА ВИОЛИНА

Варошица је била мала, гора од села, и живели су у њој готово само старци, који су умирали тако ретко, да је то чак и једило. Болница пак и тамница наручивали су мртвачке сандуке врло мало. Једном речју, послови нису ишли како треба. Да је Јаков Иванов био продавац мртвачких сандука у губерњском граду, он би зацело имао своју кућу и звали би га Јаков Матвјеић; овде пак у варошици звали су га просто Јаков, а улица му је дала однекуд нади-мак — Бронза, и живео је сиромашно, као обичан сељак у осредњој старој кровињари, у којој беше само једна соба и ту собу заузимао је он, Марта, пећ, два кревета у пару, мртвачки сандуци, тезга и целокупан домазлук.

Јаков је израђивао лепе, солидне мртвачке сандуке. За сељаке и мештане правио их је према својој висини и ниједном није погрешно, јер вишег и снажнијег од њега не беше нигде, чак ни у тамници, ма да му је већ седамдесет година. За господу и за жене правио је по мери и употребљавао је за то гвоздени метар. Наручбине за дечје сандуке примао

је врло нерадо и правио их просто без мере, с презрењем, и увек би, наплаћујући свој рад, говорио:

— Истину да кажем, не волим да се бавим глупостима.

Сем заната извештан приход доносило му је и свирање на виолини. У варошици на свадбама свирао је обично чивутски оркестар, којим је управљао калајџија Мојсије Илић Шахкес, који је за себе задржавао више од половине прихода.

Како је Јаков врло добро свирао на виолини, нарочито руске песме, Шахкес га је каткад звао у свој оркестар и плаћао му педесет копејака дневно, без бакшиша. Кад је Бронза седео у оркестру лице би му се пре свега знојило и црвенело; затим бивало врело, мирисало на бели лук до смрада, виолина је циукала, крај десног уха крчао би контрабас, крај левог — јецала је флаута, на којој је свирао риђи мршави Чивутин, који је имао читаву мрежу црвених и плавих жилица на лицу, и који је носио презиме познатог богаташа Рочилда.

И тај проклети Чивутин чак би највеселије ствари окретао да свира жалосно. Без икаквог очевидног разлога Јаков је постепено почињао да осећа мржњу и презрење према Чивутима, а нарочито према Рочилду; он је почињао да се натреса, да га псује погрдним речима и једном чак хтеде да га избије, а Рочилд се увреди и рече, гледајући га свирепо:

— Да вас не ценим због вашег талента, давно би ми одлетели кроз прозор.

Затим је заплакао. Зато су Бронзу позивали у оркестар не тако често, само у случају крајње нужде, кад је изостајао неко од Јевреја.

Јаков никад није био добро расположен, јер је увек морао да претрпи по неку велику штету. На пример, недељом и празницима би било грех радити, понедељак је — тежак дан, и тако се годишње накупи двеста дана, кад човек и нехотице мора да седи скрштених руку. А то је још каква штета! Ако него у вароши направи свадбу без музике или Шахкес не позове Јакова, то је такође била штета. Градски позорник био је две године болестан и венуо је, и Јаков је с нестрпљењем чекао кад ће умрети, али позорник отпутова у губерниску варош да се лечи па потеже тамо и умре. Ето вам штете, најмање, око десетак рубаља, јер би требало направити скуп сандук са позлатом.

Мисли о штети мучиле су Јакова нарочито ноћу; он би стављао поред себе на постељу виолину и, кад су се разне глупости увлачиле у главу, додиривао би жице, виолина је у мраку одјекивала, и њему је бивало лакше.

Шестог маја прошле године Марта се изненада разболе. Старица је тешко дисала, пила много воде и поводила се, па ипак је ујутру сама заложила пећ и чак ишла по воду. Увече је пала у постељу. Јаков је цео дан свирао на виолини; кад се сасвим

смркло, узео је књижицу, у коју је свакидан записивао своју штету, и из досаде почео је да прави годишњи биланс. Испало је више од хиљаду рубаља. То га толико потресе, да је рачунаљку треснуо о земљу и изгазио је ногама. Затим ју је дигао и опет дуго радио на њој, и дубоко, напрегнуто дисао. Лице му је било црвено и влажно од зноја. Размишљао је о томе, да кад би ову пропалу хиљаду рубаља уложио у банку, за годину дана скупило би се интереса најмање — четрдесет рубаља. Дакле, и ових четрдесет рубаља су такође штета. Једном речју, како год окренеш, свуд сува штета.

— Јакове! — викну Марта неочекивано. — Ја умирем!

Он погледа у жену. Лице јој беше румено од ватре, необично ведро и радосно. Бронза, који је увек навикао да види како јој је лице бледо, бојажљиво и несрећно, сад се збуни. Изгледало је као да је заиста умирала и била радосна што најзад одлази заувек из ове кровињаре, од мртвачких сандука, од Јакова... И она је гледала у таваницу, мрдала уснама и изглед јој беше срећан, као да је видела смрт, своју спаситељку, и као да је шапутала с њом.

Већ је свитало, у прозору се видело, како пламти јутарње руменило. Гледајући у старицу, Јаков се однекуд сети, да је целог живота ваљда ниједном није помиловао нити је пожалио, да се ниједанпут није сетио да јој купи мараму, или да јој донесе са свад-

бе нешто слатко, већ да се само издирао, грдио због штете, да је кидисао на њу песницама; додуше, он је никад није тукао, али ју је ипак плашио, и она је увек трнула од страха. Да, он јој није давао да пије чај, зато што су и без тога расходи били велики, и она је пила само врелу воду. И он схвати, откуд јој сад тако чудно, тако радосно лице, и би му тешко.

Дочекавши јутро, он узео од комшије кола и одвезе Марту у болницу. Ту болесника не беше много, и зато не мораде да чека дуго, око три сата. На његово велико задовољство, овога пута није примао болеснике лекар, који је и сам болестан, већ лекарски помоћник, Максим Николаић, старац, о коме су сви у вароши говорили, да он иако пије и туче се, ипак зна више од лекара.

— Помаже Бог, — рече Јаков, уводећи старицу у собу за преглед. — Извините, што вас узнемиравам, Максими Николаићу, својим безначајним стварима. Ето, као што извољевате видети, занемоглао мој идеал. Верни пратилац у животу, као што се каже, да извините за израз...

Натуштивши седе обрве и глацкајући залиске, лекарски помоћник поче загледати старицу, а она седе на табурет згрбљена и изнемогла, ушиљена носа, и са отвореним устима личила је с профила на птицу кад хоће да пије.

— Н-да... Тако... — лагано проговори лекарски помоћник и уздахну. — Инфлуенца, а можда и врућица. Сад у вароши влада тифус. Шта ћеш? Старица је у годинама, хвала Богу... Колико јој је?

— Још година па седамдесет, Максиме Николаићу.

— Шта ћеш? У годинама је старица. Време је и за појас заденути.

— Оно, дабоме, правично сте изволели приметити, Максиме Николаићу, — рече Јаков, смешкајући се из учтивости: — и топло вам захваљујем за вашу пријатност, али дозволите да вам се изразим, сваки инсекат воли да живи.

— Разуме се! — рече помоћник таквим тоном, као да од њега зависи да ли ће старица живети или умрети. — Е па, ево драги мој, стављаћеш јој на главу хладне облоге и даваћеш јој ове прашкове по два на дан. А сад, до увиђавности, бонжур.

По изразу његовог лица Јаков виде, да је ствар рђава и да ту никакви прашкови неће помоћи; њему сад беше јасно, да ће Марта умрети врло брзо, ако не данас оно сутра. Он неприметно муну помоћника у лакат, мигну оком и процеди:

— Требало би јој, Максиме Николаићу, вандузе метати.

— Немам кад, немам кад, драги мој. Узми своју старицу па уздравље. До увиђавности.

— Преклињем вас, — завапи Јаков. — Као што сами извољевате знати, да је, рецимо, трбух боли или нека изнутрица, е, онда прашкови и капљице, али овде је с њом назеб! За назеб пре свега — треба крв потерати, Максиме Николаићу.

А помоћник је већ позвао наредног болесника, и у собу је ушла сељанка са дечком.

— Иди, иди... — рече он Јакову, мрштећи се. — Немој друге да плашиш.

— Онда јој ставите бар пијавице! Па ћемо се вечно молити Богу за вас.

Помоћник плану и викну:

— Ни речи више букване...

Јаков такође плану и сав поцрвене, али не рече ни речи, већ узе Марту под руку и изведе је из собе. Тек кад су седали у кола, он грубо и иронично погледа у болницу и рече:

— Натрпали овде, вас комендијаше! Богаташу би, не бој се, ставили вандузе, а за сиротог човека жале и једну пијавицу. Ироди!

Кад стигоше кући, Марта је, ушавши у кровињару, десетак минута стајала, држећи се за пећ. Чинило јој се, да ако легне, Јаков ће говорити о штети и псовати је зато што она стално лежи и не ради. А Јаков је гледао у њу са досадом и сећао се, да је сутра св. Јаков Богослов, прекосутра Никола Чудотворац, а затим недеља, па после понедеоник — тежак дан. Четири дана неће се радити, а Марта ће зацело умрети једног од ових дана; дакле, мртвачки сандук треба правити данас.

Он узе свој гвоздени метар, приђе старици и узе јој меру. Затим она леже, а он се прекрсти и поче правити сандук.

Кад посао би свршен, Бронза стави наочаре и забележи у своју књижицу:

„Марти Ивановној сандук — 2 р. 40 к.”

И уздахну. Старица је све време лежала ћутке затворених очију. Али увече, кад се смркло, она на једном позва старца.

— Сећаш ли се Јакове? — упита она, гледајући у њега радосно. — Сећаш се, пре педесет година Бог нам даде детенце са плавим косицама? Ја и ти смо тада стално крај реке седели и песме певали... под врбом. — И, осмехнувши се горко, она додаде: — Умре девојчица.

Јаков напреже ум, али никако не могаде да се сети ни детета, ни врбе.

— То се теби причињава, — рече он.

Долазио је попа, исповедио и благословио. Затим Марта поче мрмљати нешто неразумљиво и пред зору умре.

Старице - комшике окупаше је, обукоше и у сандук ставише. Да не плати још и црквењаку, Јаков је сам читао псалтир, и за гроб му не наплатише ништа, јер му је гробар кум. Четири сељака носила су до гробља сандук, али не за новце већ из пажње. За сандуком су ишле старице, просјаци, два богомољца, успут се свет при сусрету побожно крстио... Јаков беше врло задовољан, што испаде све тако честито, учтиво и јевтино и нико се не нађе увређен. Праштајући се послдњи пут с Мартом он по-тапша руком сандук и помисли: „Фина посла!”

Али кад се враћао с гробља, обузе га велика туга. Не беше му добро: дисао је зајапурено и тешко, малаксале му ноге, терало га на жеђ. А уз то још нагрнуше и разне мисли. Сети се опет, да у току целог свог живота није ниједанпут пожалио Марту нити помиловао. Педесет две године, док су живели у једној кровињари, пролазиле су дуго, дуго, али некако испаде, да он за све то време ниједанпут не помисли на њу, нити обрати пажњу, као да она беше мачка или псето. А међутим, она је свакидан ложила пећ, кувала и пекла, ишла по воду, цепала дрва, спавала с њим у једном кревету, а кад се он враћао пијан са свадбе, увек би са страхопоштовањем вешала његову виолину о зид и спремала га да спава, и све то ћутке, бојажљива, брижна изгледа.

У сусрет Јакову, смешкајући се и клањајући, ишао је Рочилд.

— А ја вас тражим, чикице! — рече он. — Поздравио вас Мојсије Илић и рекао да сместа дођете код њега.

Јакову не беше до тога. Њему се плакало.

— Склони ми се! — рече он и пође даље.

— А зар тако? — узврпољи се Рочилд, и истрча испред њега. — Мојсије Илић ће се увредити! Они су казали сместа!

Јакову се учини гадно што Чивутин дува, трепће и што има тако много жутих пега по лицу. И би му одвратно да гледа у његов зелени герок са тамним закрпама, и целу његову трошну, деликатну фигуру.

— Шта ме нападаш, пасуљевино? — викну Јаков. — Торњај се!

Чивутин се наљути и такође викну:

— А ви молим вас лакше, иначе ћете преко про-
шћа одлетети!

— Смакни ми се с очију! — грмну Јаков и кидиса на њега песницама. — Не може да се живи од поганије!

Рочилд премре од страха, чучну и замлатара рукама изнад главе, као бранећи се од удараца, затим скочи и наже бежати што игда може. Трчећи, потскакивао је, пљескао рукама, и видело се, како се тресу његова дугачка, мршава леђа. Деца се обрадоваше случају и јурнуше за њим вичући: „Чивутин! Чивутин!“ Пси такође појурише за њим лајући. Неко се закикота, затим писну, пси залајаше јаче и сложније... Затим, мора бити, псето уједе Рочилда, јер се зачу очајан, језиви јаук.

Јаков прошета по утрини, затим пође по периферији вароши, куда очи воде, и деца повикаше: „Бронза иде! Бронза иде!“ А ево и реке. Ту су, кружећи, крештале шљуке, грактале дивље пловке. Сунце је јако пригрејавало, и од воде је долазило неко светлугање, да је било тешко гледати. Јаков

се прошета стазом поред реке и виде, како из купатила изиђе пуна, румена жена, и помисли на њу: „Гле ти, видре!“ Близу купатила деца су хватала месом ракове; опазивши га, почеше викати злурадо: „Бронза! Бронза!“ А ево и широке старе врбе са широком шупљином, и на њој враниних гнезда... И наједном Јакову у свести као живо, сину дете с плавом косом и врба о којој говораше Марта. Да, то и јесте она иста врба — зелена, тиха, тужна... Како је остарила, јадница!

Он седе испод ње и поче се сећати. На оној обали, где је сад поплављена ливада, некада је била огромна брестова шума, а на оној, голој планини, што се види на хоризонту, некада се плавила врло стара борова шума. Низ реку су ишли шлепови. А сад је све равно и глатко, и на оној обали налази се само једна бреза, млада и витка као девојка, а на реци су само дивље пловке и гуске, и ни налик на то да су некад овуда пролазили шлепови. Изгледа, да је и дивљих гусака мање, неголи некад. Јаков затвори очи, и у његовој уобразиљи, једно другоме у сусрет, закружише огромна јата белих дивљих гусака.

Он се вајкао, како то да се деси, да за последњих четрдесет или педесет година свога живота ниједанпут не дође на реку, а ако је можда и долазио, како то да не обрати пажњу на њу? Река је прилична, није ни за потцењивање; ту је могао да уве-

де риболов, па рибу да продаје трговцима, чиновницима и бифеџијама на станици и после да уложи новац у банку; могао је на шлепу да иде од имања до имања и свира на виолини, и свет разних занимања давао би му новце; могао је да покуша опет да тера шлепове — то је боље него да прави мртвачке сандуке; најзад, да гаји гуске, па да их у зиму извози у Москву; можда би се само перја за годину накупило десетак рубаља. Али он је пропустио, и ништа од тога није урадио. Колико штете! Ах, колико штете!

А да је све заједно — и рибу хватао, и на виолини свирао, и шлепове терао, и дивље гуске ловио, али би то био капитал! Али ништа од тога не беше чак ни у сну, живот прође без вајде, без икаквог задовољства, пропаде узалуд, тако да не вреди ни луле дувана; испред њега више ничега не беше, а погледаш ли натраг — ту ничега сем штете, и то тако страшне штете да те чак језа ухвати. И зашто човек не може да живи тако, да не буде тих губитака и штете? Питамо се, зашто су посекли брезову и борову шуму? Зашто узалуд стоје утрине? Зашто људи чине увек баш оно, што не треба, и зашто је Јаков целог свог века грдио, урликао, кидисао песницама, вређао своју жену и, питамо се, шта му је требало да данас поплаши и увреди Чивутина? Зашто уопште људи сметају један другом да живе? Та од тога, колико само штете! Колико

грдне штете! Да нема мржње и злобе, људи би имали један од другог велике користи.

Увече и ноћу привиђао је дете, врбу, рибе, убијене дивље гуске, и Марту, налик по профилу на птицу кад хоће да пије, и бледо, бедно лице Рочилдово, и некакве њушке гомилале су се са свих страна и мрмљале о штети. Он се превртао с једне стране на другу и пет пута дизао се из постеље, да поигра на виолини.

Ујутру једва устаде и оде у болницу. Онај исти Максим Николаић нареди му да ставља на главу хладне облоге, даде прашкове, и по изразу лица и по тону Јаков схвати, да је ствар рђава и да више никакви прашкови не помажу. Враћајући се кући, размишљао је, да ће смрт бити само корисна: не треба му ни јести, ни пити, ни плаћати порезу, ни вређати људе, а пошто човек лежи у гробу не годину дана, већ стотине, хиљаде година, оно, ако се срачуна, испашће огромна корист. Од живота човек има само штете, а од смрти — вајде. Тај закључак је наравно на своме месту, па ипак вређа и горко је: зашто на свету тако чудно бива, да живот, који се даје човеку само једанпут, пролази некорисно?

Није жалио да умре, али чим код куће угледа виолину, стеже му се срце и би му жалосно. Виолину не може понети собом у гроб, и сад ће она остати сироче, и с њом ће се догодити оно исто што

и са брезовом и боровом шумом. Све је на овом свету пропадало и пропаће!

Јаков изиђе из кровињаре и седе на праг, притискујући виолину на груди. Размишљајући о пропалом, штетном животу, он засвира, сам не знајући шта, али испаде жалосно и дирљиво, и сузе потекоше низ образе. И уколико је више размишљао, уколико је тужније свирала виолина.

Шкрипну реза два-трипут, и на вратницама се појави Рочилд. До половине дворишта дође куражно, али опазивши Јакова, наједанпут застаде, сав се најежи и ваљда од страха, поче давати рукама некакве знаке, као да је хтео прстима да покаже колико је сад сати.

— Де, дођи, — рече љубазно Јаков и позва га к себи. — Дођи!

Гледајући неповерљиво и са страхом, Рочилд се поче приближавати и заустави се испред њега на један метар.

— А ви, молим лепо, немојте да ме бијете! — рече он чучнувши. — Мојсије Илић ме опет послао. Не плаши се, вели, иди опет до Јакова и кази, вели, да се без њега никако не може. У среду је швадба... Да-а! Господин Шапалов удају ћерку жа доброг цовека... И швадба биће велика, у-у! — додаде Чивутин и зажмире на једно око.

— Не могу... — проговори Јаков, тешко дишући. — Занемогох, братац.

И он опет засвира, и сузе линуше из очију на виолину. Рочилд је пажљиво слушао стојећи према њему укосо и скрштених руку на грудима. Уплашен, унезверен израз на његовом лицу претварао се мало помало у тужан и патнички, па поче првртати очима, као да осећа тегобно усхићење, и рече: „Ваххх!“ И сузе му лагано потекоше низ образе и сливаху се на зелени герок.

И после је цео дан Јаков лежао и јадиковао. Кад га увече попа исповедајући, упита, да нема случајно какав грех на души, он напрежући свој изнемогли ум, сети се опет несрећног лица Мартиног и очајног јаука Чивутиновог, кога уједе пас, и рече једва чујно:

— Виолину дајте Рочилду.

— Добро, — одговори попа.

И сад у вароши сви питају: откуд Рочилду тако лепа виолина? Да ли је купио или украо, или је можда неко заложиио код њега? Он је давно већ оставио флауту и свира сад само на виолини. И са њених струна у његовим рукама разлежу се тако жалосни звуци као некад са флауте, али кад се напрезао да понови оно, што је свирао Јаков, седећи на

прагу, код њега је испадало нешто тако жалосно и тужно да су слушаоци плакали, па и сам он је најзад превртао очима и изговарао: „Ваххх!..” И та нова песма тако се допала у граду, да Рочилда позивају наизменично и трговци и чиновници, и терају га да свира по десетак пута.

28438

